

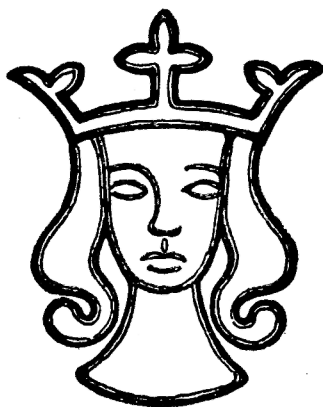
SVERIGES KYRKOR

KONSTHISTORISKT INVENTARIUM

MED STÖD AV K. VITT. HIST. O. ANT. AKADEMIEN

UTGIVET AV SIGURD CURMAN

OCH JOHNNY ROOSVAL

STOCKHOLMS KYRKOR

UTGIVNA MED BIDRAG AV

SAMF. S: T ERIK /

BAND VI. HÄFT. 1.

KLARA KYRKA

S. KLARA KYRKA I STOCKHOLM

KONSTHISTORISKT INVENTARIUM

PÅ UPPDRAG AV S. KLARA FÖRSAMLING

och med stöd av

KUNGL. VITT. HIST. OCH ANT. AKADEMIEN

utgivet av

SIGURD CURMAN OCH JOHNNY ROOSVAL

Svenska Bokhandelscentralen Aktieb.

STOCKHOLM

Omstående rundbild är tecknad efter
S. Klara sig. av 1763.

CENTRALTRYCKERIET, STOCKHOLM 1927

F Ö R O R D

S. Klara kyrkas beskrivning ingår som ett band i avdelningen STOCKHOLMS KYRKOR i verket SVERIGES KYRKOR och publiceras i två snabbt efter varandra utkommande häften. Andra häftet, innehållande S. Klara kyrkas egentliga »konsthistoriska inventarium», är författat av arkitekten, e. antikvarien i Historiska Museet, Sven Brandel. Första häftet, som uteslutande behandlar församlingshistorien, är ett verk av amanuensen i Stadshistoriska Institutet, fil. mag. Nils Staf. I följd av församlingens önskan ha utgivarna härvid vidgat SVERIGES KYRKORS program, som eljest icke upptar de församlingshistoriska problemen i större utsträckning, än som fordras för de konsthistoriska frågornas lösande. Genom denna utvidgning, för vilken även några andra stockholmska kyrkor blivit föremål, har sidoantalet åtminstone fördubblats, och i följd härav kan den i förordet till Stockholms Kyrkor Band III meddelade bandindelningen icke längre gälla. Klara kyrka kommer nu att bilda ett band för sig, med numret VI.

Ett stort och intressant kapitel av det kommunala och religiösa livets historia i Stockholm har i den församlingshistoriska delen blivit belyst. Det har lyckats författaren att giva en fyllig skildring av klosterinstitutionen på medeltiden samt av den evangeliska S. Klaraförsamlingens tillkomst och öden, trots de svårigheter, som mött genom kyrkoarkivets förödelse. Detta har nämligen genom eldsvåda decimerats, så att numera inga äldre handlingar finnas än från slutet av 1600-talet.

Inom arkitekt Brandels part av boken, den konsthistoriska avdelningen, lära vi känna, vad Johan III:s byggnadsintresse betydde för Stockholms kyrkliga arkitektur. S. Klaras liksom den snart i verket SVERIGES KYRKOR utkommande S. Jakobs byggnadshistoria, är i sin 1500-tals form typisk för Johan III:s period. Även den medeltida klosterkyrkan kommer att visa en skymt av sin förgångna prakt. En läsare, som sammanställer S. Klara medeltidshistoria med den nu under utgivning varande Storkyrkans, kan ana, vilka konstskatter det medeltida Stockholm ägt.

Utgivarna vilja härmed uttala sina känslor av synnerlig tacksamhet till S. Klara församling. Det är församlingens kyrkoråd, som tagit initiativet till beskrivningen. Församlingen har bekostat hela forskningsarbetet och dessutom genom särskilt understöd möjliggjort tryckningen. Under arbetets lopp har välvilligt tillmötesgående visats från flera håll. Vi vända oss, med uttryck av vår tacksamhet, särskilt till församlingens kyrkoherde G. Bokander, till medlemmar av Kyrkorådet, bland vilka Fil.

Doktor Verner Söderberg såväl i vetenskapliga som i praktiska frågor varit författare och utgivare en synnerligen värdefull hjälp; vidare till medlemmar av Skolrådet, bland vilka Förrådsförvaltaren J. Ståhlberg lämnat uppskattat bistånd vid valet av illustrationer; slutligen till tjänstemännen i Riksarkivet, Stockholms stads arkiv, Rådhusarkivet, Slottsarkivet och Kungl. Biblioteket.

Stockholm i december 1926.

SIGURD CURMAN.

JOHNNY ROOSVAL.

S. KLARA KYRKA

I.

FÖRSAMLINGSHISTORIA

UTARBETAD AV

N I L S S T A F

ANVÄNDA FÖRKORTNINGAR:

- D. S. = Diplomatarium Suecanum.
- G. V. R. = Konung Gustaf I:s registratur.
- H. S. H. = Handlingar rörande Skandinaviens historia.
- K. A. = Kammararkivet.
- K. B. = Kungliga biblioteket.
- R. A. = Riksarkivet.
- Råa = Rådhusarkivet.
- R. R. = Riksregistratur.
- S. R. A. = Svenska Riksdagsakter.
- S. R. S. = Scriptores rerum Suecicarum.
- Sta. A. = Stockholms stads arkiv.
- U. B. = Uppsala universitets bibliotek.

S. KLARA KYRKA I STOCKHOLM FÖRSAMLINGSHISTORIA

AV

NILS STAF

KÄLLOR.

A. OTRYCKTA. I R. A.: Pergamentsbrev. — Riksregistratur. — Inrikes civilexpeditionens registratur. — Kungl. kansliets ingående diarijer 1572—1640. — Kungl. kansliets utgående diarijer 1573—1655. — Acta ecclesiastica. — Ecklesiastika handlingar i prästerståndets arkiv. — Stockholms konsistorii protokoll; akter; skrivelser till K. M:t. — Städers akter: Stockholm. — Städers skrivelser och besvär: Stockholm. — Borgarståndets protokoll. — Brand- och politikommisionens protokoll; handlingar.

I K. A.: Räntekammarböcker. — Städers akter: Stockholm. — Kyrkor, skolor och hospital: Stockholm. — Slott och gårdar: Stockholms slott.

I Slottsarkivet: Stockholms Slott: Diverse handlingar 1578—1630.

I Sta. A.: Skottböcker. — Mantalslängder. — Räkenskapsböcker.

I Rå. A.: Norra Förstadens tänkeböcker. — Stockholms Stads tänkeböcker. — Stockholms stads civila protokoll. — Justitie kollegii protokoll. — Politi kollegii protokoll. — Norra förstadens kämnersrätts civila protokoll. — Ämbetsboken. — Magistratens enskilda protokoll. — Överståthållarens brev. — Öfver Ståthållarens H. Schering Rosenhanes Relation om Stockholms Slåtts och Stads Tillstånd In till Åhr 1663.

I K. B.: A. BJÖRN, Een korrt Relation om Kongsholmen Enfaddeligen fattat of Anders Björn, fordomb Myntinspektor, Anno 1689. — C. J. Strickerts brevsamling. — A. HILDEBRAND, Clerus Holmiensis.

I Uppsala landsarkiv: Uppsala domkapitels arkiv: protokoll 1593—1670; koncept och registratur till utgående skrivelser i allmänhet 1595—1669; inkomna handlingar, ordnade efter pastorat (Bromma); handlingar angående församlingar i Stockholm (Klara församling).

I U. B.: Palmiskiöldska samlingen, vol. 264. — Westinska samlingen, vol. 1070.

Kyrkans arkiv.¹ Kyrkorådsprotokoll f. o. m. 1721. — Sockenstämmoprotokoll. — Kyrkostämmoprotokoll. — Kyrkoräkenskaper f. o. m. 1680. — Husförhörlängder. — Längder över nattvardsgäster. — Instrument på kyrkans orgel efter reparationen 1747. — Diverse handlingar ang. Clara kyrkas orgel 1807—1813. — Diverse handlingar ang. kyrkovärdar, kyrkovaktare, klockor m. fl. 1757—1813. — Diverse handlingar ang. uppgörelsen vid S:t Olofs utbrytande till självständig församling 1772—1793.

B. TRYCKTA. Diplomatorium Suecanum. Svenskt diplomatorium 1—6. Holmia 1829—1921. — Handlingar rörande Skandinaviens historia. Sthlm 1816—1860. — HILDEBRAND-BRATT, Stockholms stads privilegiebref. 1423—1700, Sthlm 1901—1914. — Jordebok, Stockholms stads 1—2, utg. av H. Hildebrand. Sthlm 1876. — Kyrkoordningar och förslag därtill före 1686, Handlingar rörande Sveriges historia, ser. 2. Sthlm 1872—1920. — LAGERSTRÖM, M., Stockholm stads ordinantier, I—II, Sthlm 1731—1734. — OLAI PETRI, En Svensk Cröneka, utg. av J. Sahlgren. Uppsala 1917. — Registratur, Konung Gustaf I:s, Handlingar rörande Sveriges historia, ser. 1. Sthlm 1861. — Riksdagshandlingar 1734—35: Prästerståndets protokoll. — Scriptores rerum Suecicarum medii ævi. 1—3. Upsalæ 1818—1876. — Svenska Riksdagsakter 1521—1718 (III: 1, 1593—1594),

¹ Huvuddelen av kyrkans arkivalier är tillsvidare deponerad i Rådhusarkivet.

Sthlm 1894—1910. — Tänkeböcker, Stockholms Stads 1474—1483 samt Burspråk, utg. av E. Hildebrand. Sthlm 1917. — Tänkebok, Stockholms stads under Vasatiden (tryckt i S:t Eriks Årsböcker 1907—1915). — Posttidningen. — Dagligt Allehanda. — Aftonbladet.

LITTERATUR: ALMQUIST, J. A., Lokalförvaltningen 1523—1630, 1—4. Meddelanden från Svenska Riksarkivet ny följd, Ser. 2. Sthlm 1917—1923. — APPELBERG, K. A., Bidrag till belysning af sättet för prästtjänsternas besättande i Finland från reformationen till medlet af 17:de seklet. Hälsingfors 1896. — BAAZIUS, J., Inventarium Ecclesiae Suegothorum. Linköping 1642. — BERGIUS, A., Cana credentialium corona. — BIBERG, J. F., Hernösands stifts historia och herdaminne, 1—3. Härnösand 1876—79. — Biografiskt Lexikon 1, utg. av B. BOËTHIUS. — BOLIN, G., Kvartersindelning och Tomtnummering i Gamla Stockholm. S:t Eriks Årsbok 1922; Djurgården under äldre tider. Djurgården förr och nu. Sthlm 1925. — BYGDÉN, L., Hernösands stifts herdaminne, I—III. Uppsala 1923—25. — BÅÅTH, L., Helgeandsholmen och Norrström, I—II, Uppsala 1916. — CORNELIUS, C. A., Svenska kyrkans historia efter reformationen, 1—2. Uppsala 1886. — DALIN, O., Swea Rikes Historia, 1—4, Sthlm 1747—1762. — ELSERS, J., Stockholm, 1—4. Sthlm 1800. — FRÖLÉEN, J. T., Om Stora Barnhuset i Stockholm. Sthlm 1843. — FERLIN, P. R., Stockholms Stad, 1—2. Sthlm 1854. — GULLSTRAND, R., Bidrag till den svenska sockensjälvstyrelsens historia. Sthlm 1923. — HEIMBUCHER, M., Die Orden und Kongregationen der katolischen Kirche, 1—2. Paderborn 1896. — HERLITZ, N., Svensk stadsförvaltning på 1830-talet. Sthlm 1924. — HILDEBRAND, K., Stockholms historia, Stockholm 1897, I—III. Sthlm 1897. — HOLMQUIST, H., De svenska domkapitlens förvandling till lärarekapitel. Uppsala 1908. — HOLZAPFEL, B., Handbuch der Geschichte des Franziskaner ordens. Freiburg im Breisgau. 1909. — HÜLPHERS, A., Historisk Afhandling om Musik och Instrumenter särdeles om Orgwerks Inrättningen i Allmänhet jemte Kort Beskrifning öfver Orgwerken i Sverige. Västerås 1773. — LAGERBRING, S., Swea Rikes Historia, 1—4. Sthlm 1769—1783. — LEVIN, H., Om våra regala gäll. Kyrkohistorisk Årsskrift 1900. — LINDBÆK, J., De danske fransiskanerklostre. Köpenhamn 1914. — LINDE, L. G., Sveriges Finansrätt. Sthlm 1887. — LUNDEQUIST, N., Stockholms Stads Historia, 1—3. Sthlm 1828. — LUNDMARK, E., Hedvig Eleonora kyrka. Sveriges Kyrkor III. — LÜDEKE, J. A., Wiedereröffnung der deutschen Kirche, Sthlm 1823. — MANKELL, A., Musikens historia, 1—3. Sthlm 1828. — MANNSTRÖM, O., Adolf Fredriks kyrka. Sveriges Kyrkor V. — MURBERG, J., Historiska anmärkningar om Stockholm. Kongl. Vitterhets-, Historie- och Antikvitetsakademiens handlingar 4. — MÜLLER, J., Fattigvården i Stockholm. Sthlm 1906. — NORDBERG, J., S. Claræ minne. Sthlm 1727. — NORLIND, T., Svensk Musikhistoria. Sthlm 1918. — D'OGIER, CHARLES, Fransmannens Charles d'Ogiers Dagbok öfver dess Resa i Sverige med Franska Ambassadören, Grefve d'Avaux. Sthlm 1828. — PUFENDORF, L., Einleitung in die Geschichte des Königreichs Schweden. Frankfurt und Leipzig 1752. — RHYZELIUS, O. A., Monasteriologia. Linköping 1740. — SCHÜCK, A., Studier rörande det svenska stadsväsendets uppkomst och äldsta utveckling. Uppsala 1926. — SIMONSSON, I., Erik den helige som Stockholms skyddspatron. S:t Eriks Årsbok 1920; Storkyrkans församlingshistoria. Sveriges Kyrkor, I. — STRIDSBERG, O. A., Klara Skola 1649—1880. Sthlm 1880. — STYFFE, K. G., Skandinavien under unionstiden. Sthlm 1911; Några drag ur Stockholms stads förvaltningshistoria med särskilt afseende på tvisten om det s. k. kvarteret Bodarne. Sthlm 1889. — TEGEL, E., Konung Gustafs Historia, 1—2. Sthlm 1622. — TENGSTRÖM, J., Minne öfver Johannes Elai Terserus; Åbo 1795. — THULIN, GR., Utredning angående vissa prästerliga tjänster, vilka ej tillsättas i den ordning prästvalslagen föreskriver. A. Ordinarie prästerliga tjänster i privilegierade territoriella församlingar. Sthlm 1916; Jämförelse mellan den borgerliga kommunen och den kyrkliga. Lund 1890. — AF TIBELL, G. W., Seraphimerordens historia. Sthlm 1826. — Utredningar rörande statens mark och tomter i Stockholm verkställda genom Riksarkivet. Sthlm 1913. — WERWING, J., Carl IX:s Historia. Sthlm 1847. — WESTÉN, A., Hofelerciets historia, I—III. Sthlm 1799—1814. — WRANGEL, A. U., Stockholmiana, 1—5. Sthlm. — ZETTERSTEN, A., Svenska flottans historia, 1—2. Norrtelje 1903.

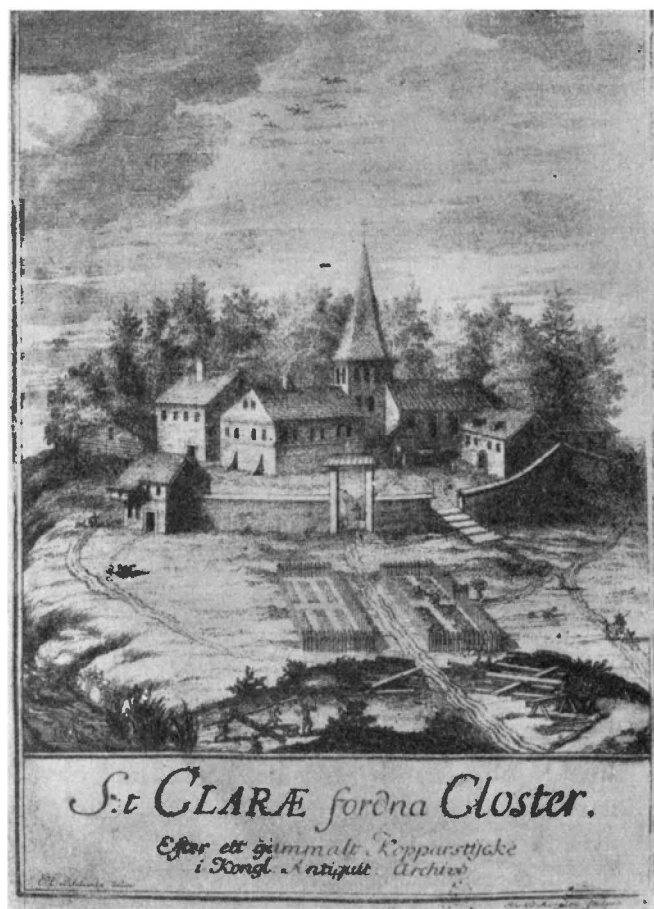

Fig. 1. S. Klara kloster. Efter gammalt kopparstick. Ur Nordberg, S. Claræ Minne.
 Das ehemalige Kloster S:t Klara. The former Cloister St. Klara.

KAP. I.

Klara klosters historia.

Klara kloster i Stockholm hör till de senare klosteranläggningarna i vårt land. Om det således icke kan mäta sig med andra svenska kloster i fråga om hög ålder, bör det likväl kunna påräkna åtskilligt av intresse, så mycket mer som klostret är det enda på svensk botten förekommande av en på Europas kontinent rikt förgrenad nunneorden.

Klarisinnornas eller damianissinnornas orden, som den även brukar kallas, uppstod i Italien och fick sitt namn av stiftarinnan, den heliga Klara. Född år 1194 i

Assisi av en mycket förnäm adelsfamilj kom hon tidigt under inflytande av Fransiskus, vilket vållade, att hon övergav alla världsliga omsorger för att leva ett liv i avskildhet och försakelse. Detta skedde palmsöndagen år 1212, då Fransiskus invigde henne till nunna, och från denna tidpunkt brukar ordens historia dateras. I den lilla kyrkan S:t Damianus inrättades ett kloster, som från första början togs om hand av Fransiskus och leddes i av honom önskad riktning. Några klosterregler ansågos icke nödvändiga; systrarna levde i kyskhet och absolut fattigdom, och den andliga vården ombesörjde Fransiskus själv. Klara lade personligen synnerlig vikt vid den absoluta fattigdomen, och ända in i det sista, när frågan om fastställande av ordensreglerna blev brännande, framhärjade hon i sin oeftergivliga fordran på egendomslöshet.

Genom den hastiga utveckling, som orden vann, riktades påvestolens uppmärksamhet på den nya klosterrörelsen. Det blev därför alltmer klart för Fransiskus, som hittills betraktat klostret som en sin privata angelägenhet, att man, för att undvika många svårigheter, måste söka påvens sanktion på den nystiftade nunneorden. Denna beviljades också 1215 eller 1216 av påven Innocentius III, varvid, förutom att Klaras önskemål om egendomslöshet blevo uppfyllda, Benediktus' ordensregler blevo normgivande för den nya orden.¹ Några år därefter, 1219, tillkommo nya regler utfärdade av kardinal Hugolino. Dessa innehöllo sträng klausur, varjämte de nyanlagda klostren undantogs från den biskopliga jurisdiktionen och ställdes direkt under påven. Sedan Hugolino under namn av Gregorius IX blivit påve, infördes nya förändringar. År 1227 ställdes klostren under fransiskanordens omedelbara uppsikt, vilket för framtiden skulle bliva av stor vikt för klarisinnornas ordens utveckling och utbredning. Hugolinos insats kan också spåras på en annan väsentlig punkt. Kravet på absolut fattigdom sköts i bakgrunden, och det medgavs nygrundade kloster att förbättra sin ekonomi genom förvärf av jordbesittningar. Detta viktiga medgivande stod visserligen i uppenbar strid med stiftarinnans höga ideal men var från påvestolens sida önskvärt, då man därigenom lättare kunde öva kontroll över klostren. Också visar det sig, att många kloster från 1240-talet hava förvärvat sig egendomar.

Hugolinos statuter upphörde att gälla år 1247, då påven Innocentius IV detta år utfärdade nya regler. Dessa ansluta sig nära till fransiskanordens. Den ursprungliga benediktinregeln ersattes av fransiskusregeln. Den högsta ledningen av ordens angelägenheter överlämnades åt ordensgeneralen och provinsialministrarna, på vilkas ordenskapitel anläggandet av nya kloster måste beslutas. Dessutom fingo nunnorna del av alla fransiskanordens privilegier. Klostren tillätos vidare att förvärva jordbesittningar eller andra inkomster. År 1263 tillkom ytterligare en regel, den tredje i ordningen. Den föranleddes närmast av den heliga Klaras yppade missnöje över 1247 års ordensstatuter och var endast avsedd att gälla för S:t Damiani kloster. Till skillnad från 1247 års regel krävde denna tredje absolut fattigdom eller egen-

¹ HOLZAPFEL, Geschichte des Franziskanerordens, sid. 639.

domslöshet. Därmed är emellertid ordensreglernas antal icke slut. En fjärde regel utfärdades år 1263 av påven Urban IV. Avsikten med denna var att bringa ordning och enhetlighet inom orden och skapa en för alla kloster gemensam regel. Detta uppnådde visserligen icke Urban IV, men hans statuter hade dock mot århundradets slut i fråga om anslutning från de enskilda klostren vunnit en avgjord majoritet.

Under den tid, då de av olika påvar utfärdade reglerna sökt att skapa system i själva organisationen, hade orden nått en icke föraktlig utbredning. Vid den heliga Klaras död år 1283 räknade hennes orden omkring 70 kloster spridda, förutom i Italien, i Spanien, Frankrike och Tyskland.¹ Nästan i alla större städer, i vilka fransiskankloster hade grundlagts, uppstodo klarisinnkloster. I Prag stiftades ett mycket berömt kloster av prinsessan Agnes, som gick lika långt i sitt obönhörliga krav på fattigdom som den heliga Klara själv. Agnes av Böhmen bör ihågkommas även av en annan anledning. Hon har säkerligen haft sin hand med, då det mest kända klarisinnklostret i Norden, det i Roskilde, grundades.² Detta kloster kom till stånd under 1250-talet på initiativ av änkegrevinnan Inger, och tack vare hennes donationer bragtes det från början i ett verkligt välstånd.

Kännedomen om Klara kloster i Stockholm är relativt liten. Orsakerna därtill äro att söka framför allt i två omständigheter. För det första ha icke några yttre minnesmärken av klostret bevarats till eftervärlden. De sopades bort av de första reformationsstormarna. För det andra är det samtida urkundsmaterialet rörande klostret tämligen magert och begränsat. Klostrets eget arkiv är fullständigt tillspillogivet, och vad som står att hämta på andra håll, kan blott belysa vissa yttre händelser i klostrets historia, under det att om dess inre liv endast vissa slutsatser kunna göras på komparativ väg.

Om tidpunkten för klostrets grundläggning föreligga olika uppgifter. De äldre historieskrivarna äro i allmänhet benägna att göra det några år äldre än vad det i själva verket är. Lagerbring, som hämtat sina uppgifter från Ericus Olai, uttalar sig ytterst tveksamt om tidpunkten för klostrets tillkomst men är böjd att sätta den snarare till 1285 än 1282.³ Rhyzelius⁴ uppger i sin »Monasteriologia» årtalet 1282 som klostrets grundläggningsår och samma tidsbestämmelse går igen i Dalins historia.⁵ Första gången Klara kloster förekommer i källorna är i ett av Magnus Ladulås år 1286 utfärdat brev, enligt vilket han donerar den gamla genom byte med ärkebiskop Magnus samma år förvärvade hospitalstomten på Norrmalm, som därigenom kom att

¹ HEIMBUCHER, Orden und Kongregationen der katholischen Kirche, sid. 355.

² LINDBÆK, De danske fransiskanerkloster, sid. 224.

³ LAGERBRING, Swea Rikes Historia II, sid. 615—616.

⁴ RHYZELIUS, Monasteriologia, sid. 32: »Af Kong Magnus Ladulås är thet med stor solennité anlagdt och funderadt år 1282 på then plats ther S:t Klara kyrka nu står».

⁵ DALIN, Swea Rikes Historia II, sid. 274.

utgöra den första grundplåten.¹ Något årtionde tidigare eller omkring 1270 hade samme konung grundat fransiskanklostret på Gråmunkebolmen (nuv. Riddarholmen) i Stockholm. Det stod därför i full överensstämmelse med praxis på kontinenten, när han för anläggande av ett klarisinnkloster utvalde en plats i omedelbar närhet av ett fransiskankloster. Denna första kungliga donation av år 1286 omfattade, förutom den ovannämnda hospitalstomten, den kungliga trädgården med det berg, som kallades malmen, och vidare det område, som sträckte sig ända till sjöstranden i väster (nuv. Klara sjö) och från den södra stranden till bergen, som lågo närmast i norr och hörde till allmänningen. Gränserna för det ifrågavarande området utgjordes sålunda av Klara sjö i väster, Norrström i söder och »i öster Brunkebergsåsen samt en linje, som i dess förlängning skär nuvarande Gustav Adolfs torg; i norr torde gränsen ha gått någonstädes nedanför nuvarande Vasastaden».² Genom detta parti av Norrmalm var landsvägen mellan Stockholm och Uppsala sedan gammalt lagd. I syfte att bereda klostrets blivande innevånare ostörd ro förordnade Magnus Ladulås samtidigt med själva donationen, att denna landsväg skulle flyttas och dragas längre åt söder.

Genom denna donation var dock icke klostrets framtida existens tryggad. Det fordrades alltfört mäktigt beskydd och kraftigt ekonomiskt handtag för att klostret skulle kunna träda i verksamhet och sättas i stånd att sköta sig på egen hand. Det dröjde icke heller länge, innan Magnus Ladulås hade sört ytterligare för klostrets bästa. Enligt ett kungligt brev av år 1288 erhöll klostret kronogods på öarna Över-Enhörna och Ytter-Enhörna samt Runmarö, Vindelsön, Sandön m. fl. i Värmdö skeppslag.³ Samma år den 11 sept. ökades jorrdonationerna med gården Snottestad samt Vikby och Ekeby, Rörstrand och Karlberg, vidare Valdemarsön jämte de mellan Norrbro och Valdemarsön belägna öarna.⁴ Till dessa torde med all sannolikhet ha räknats de nuvarande Blasie-, Skepps- och Kastellholmarna. Andra områden i Stockholms närhet, som tillfördes klostret, voro en tomt på Södermalm samt en tomt och en kvarn intill Norrbro.⁵ Sedermera förvärvade sig klostret genom köp, byte eller gåvor ytterligare jord och tomter i Stockholmstrakten. Ett särskilt intresse erbjuda just dessa jordbesittningar i närheten av Stockholm, som, åtminstone vad beträffar terrängen öster om det nuvarande Brunkeberg — innefattande hela nuvarande Djurgården — vissa tider torde ha utgjort ett sammanhängande, under klostret lydande område.⁶

Enligt Visby-minoriternas annaler kommo nunnorna till klostret år 1289.⁷ Bo-

¹ D. S. II, n:r 922.

² Utredningar rörande statens mark och tomter i Stockholm, V : 1, sid. 1.

³ D. S. II, n:r 972.

⁴ D. S. II, n:r 975.

⁵ Angående denna tomt vid Norrbro se BÅÅTH, Helgeandsholmen och Norrström, I, sid. 65.

⁶ Om klostrets egendomar på Djurgården, se BOLINS artikel i »Djurgården förr och nu», sid. 3—5.

⁷ S. R. S., I, sid. 41.

sättningen sättes i samband med en viktig händelse, i vilken två av Magnus Ladulås' barn uppträdde som huvudpersoner. Under övlig pomp och stått slog konungen vid detta tillfälle sin son Birger till riddare, varjämte många såväl svenska som utländska adelsmän hugnades med riddarvärdigheten. Samtidigt med denna riddarfest upptogs konungens 7-åriga dotter Rickissa som nunna i S:t Klaras orden.¹

Vid de ovan nämnda högtidligheterna ha förmodligen lokaler för gudstjänst och bostäder, om än provisoriska, funnits till.² Huru dessa tagit sig ut, huru många nunnor, som flyttade in, vilka dessa äldsta voro och från vilka familjer de eventuellt härstammade, äro frågor, som på grund av källornas tystnad må förbli obesvarade. Vad beträffar antalet nunnor, som vistades inom klostrets murar, har detta säkerligen varierat under skilda tider. Något bestämt antal finnes, såvitt bekant är, enligt ordensstatuterna icke föreskrivet.³ Till jämförelse kan nämnas, att Roskilde kloster år 1437 hade en abbedissa och 39 nunnor, år 1475 hade samma kloster en abbedissa, en f. d. abbedissa, en priorissa och 33 nunnor. För att taga ett annat exempel vistades i Prags kloster år 1475 en priorissa och 24 nunnor.⁴

Om organisationen och det inre livet i klostret vet man så gott som ingenting, då det icke är känt, vilken av de många ordensstatuterna som tillämpats. Så mycket kan emellertid tryggt påstås, att man snarare följt en mildare än en strängare regel. Ville man nämligen vinna anslutning från de högre stånden i landet, måste man helt uppge kravet på absolut egendomslöshet. Man misstager sig säkerligen icke, om man antager, att 1247 års regel varit den gällande inom Klara kloster. Åtskilliga omständigheter tala för detta antagande. Någon egendomslöshet lär man knappast kunna spåra i klostrets historia. Man finner snarare, att det blivit i hög grad gynnat med gåvor i olika former. Den nära och intima anslutning till fransiskanorden, som 1247 års regel innebar, utgör ett ytterligare skäl för det framkastade antagandet, att denna regel använts, då som nedan skall påvisas, klostret stod

¹ Enligt Ericus Olai skulle konungen genom riddarslagets utdelande ha orenat klostrets instiftande. Någon dylik avsikt torde Magnus Ladulås näppeligen ha hyst. Troligen har han genom riddarspelens anställande endast velat hugfästa minnet av sin dotters inträde i klostret och därmed indirekt bevisat detta en heder. Närmare därom hos af Tibell: Seraphimerordens historia, sid. 13.

² År 1328 pågingo tydligen byggnadsarbeten att döma av Edvard Filipssons testamente, enligt vilket denne donerar två marker till klostret »ad edificium ecclesie» (D. S. IV, n:r 2654).

³ På högre ort önskade man emellertid begränsa antalet nunnor inom klostren. År 1289 riktade sålunda kardinaldiakonen Matheus i Rom en uppmaning till ordens styresman i Norden att reglera tilloppet av nunnor till klostren. Det hade nämligen insmugit sig vissa missförhållanden i orden vid nunnornas intagning. Det hade hänt, att nunnor »genom det kvinnliga könets svaghet och okunnighet» upptagits efter att ha för pengar förvärvat sig dispens. Med hot om abbedissans avsättning och nunnornas förflyttande skulle detta slags simoni förbjudas (D. S. II, n:r 990).

⁴ LINDBÆK, a. a., sid. 243.

under närmaste tillsyn av fransiskanklostret på Riddarholmen. Dessutom förtjänar i detta sammanhang påpekas, att det främsta klarisinnklostret i Danmark, det i Roskilde, tillämpade 1247 års regel.

Liksom i andra nunnekloster valdes abbedissan av nunnorna, varefter valet bekräftades av provinsialministern. De allra flesta abbedissor äro till namnet kända i samband med utfärdandet av något köp- eller bytesbrev. Huruvida abbedissor i regel utgått från adliga ätter, kan ej avgöras, då merendels familjenamnen ej äro nämnda. Emellertid befinnas även abbedissor av borgerlig härkomst ha regerat i klostret. Såsom någon strängt adlig institution framstår under alla förhållanden icke Klara kloster i Stockholm, då såväl bland abbedissor som nunnor även ett borgerligt inslag kan konstateras. Några till namnet kända abbedissor böra här omnämnas. Den första, som möter i urkunderna, heter Ingeborg. Hon utfärdar den $\frac{4}{7}$ 1314 ett intyg till förmån för Julita kloster, vilkets rätt till ett torp blivit ifrågasatt.¹ Hennes efterträdare torde ha varit Gertrud, under vilkens tid gränsregleringen mellan Klara klostrets och Gråmunkeklostrets på Riddarholmen ägor på Norrmalm år 1320 verkställdes.² Ett mera känt namn bland abbedissor är Rickissa, Magnus Ladulås' dotter. Hon torde ha tillträtt sitt ämbete i början på 1330-talet, och ännu år 1347, då Magnus Eriksson utfärdade privilegier för klostret, tjänstgjorde hon som abbedissa. Den sista mera allmänt kända är Anna Reinholdsdotter, vilken kom att spela en tvivelaktig roll vid belägringen av Stockholm år 1522.³

Den högsta andliga tillsynen utövades sannolikt av provinsialministern. I dennes ställe torde ha inträtt gardianen i fransiskanklostret på Riddarholmen. I ovan anförda brev av år 1320, som innehåller gränsregleringen mellan de bägge klostrens ägor på Norrmalm, nämnes en gråbroder Henrik, som uttryckligen kallas »visitor» för Klara kloster.⁴ Därifrån erhöles nunnorna också sina själasörjare, som framför allt ha fungerat som biktfäder. Från slutet av 1400-talet omtalas två gråbroder, som avlidit, nämligen Jonas Arbogensis och Jonas Upsaliensis, som båda tituleras »confessor clarissarum».⁵ En annan gråbroder, vid namn Andreas Benedicti Lynco-pensis, som tjänat som organist i klostret, dog år 1496.⁶

En viktig manlig person inom klostret var sysslomannen, som stod i spetsen för den yttre ekonomiförvaltningen. Annars utövades högsta inseedet över klostrets ekonomi av abbedissan, som i tvistiga fall måste rådföra sig med konventet inom

¹ D. S. III, n:r 1371.

² D. S. III, n:r 2265. Enligt det kungliga brevet 1290 (D. S. II, n:r 1018) kom Gråmunkeklostret i besittning av tegelhus på Norrmalm, som skulle användas till klostrets byggnader, varjämte ett område anvisades, varest munkarna fingo hämta sand och lera. Det var detta områdes rå och rör, som genom brevet av år 1320 utstakades.

³ Se därom sid. 22.

⁴ D. S. III, n:r 2265.

⁵ S. R. S. I, sid. 74 och 82.

⁶ S. R. S. I, sid. 78.

klostret. Sysslomannen — andra förekommande namn på samma person äro prokurator, provisor och officialis — skulle ha överuppsikten över alla klostrets gods, över all dess jord och ägodelar, av lantborna utkräva och till klostret införa avraden samt årligen avlägga räkenskap för sin förvaltning för abbedissan. En annan makt-påliggande uppgift för sysslomannen var att å klostrets vägnar svara i mål på tingen och därvid tillvarataga dess intressen. Detta senare åliggande var otvivelaktigt ett synnerligen grannliga värv och ofta förenat med besvär och vedervärdigheter av allehanda slag. Därför ställdes han, när han handlade å ämbetets vägnar, genom Magnus Erikssons privilegiebrev år 1347 jämte sitt folk och tjänare under konungens hägn, fick frälsemannarätt och skyddades mot förfördelningar av kronans tjänare.¹ Flera sysslomän äro till namnet kända. Från år 1318 omtalas en viss Nils, som i egen-skap av klostrets ombud på tinget i Skuttunge ger fasta på ett jordbyte mellan ärke-biskop Olof i Uppsala och klostret.² År 1370 donerade sysslomannen Olof i Lögerboda till klostret fastigheter, vilka konung Albrekt befriade från utskylder till kronan. Samme syssloman gynnades ytterligare av konungen. År 1365 utfärdade denne för honom särskilt beskydds- och försvarelsbrev och befriade honom för den tid, som han tjänstgjorde som syssloman, från all rusttjänst, då sådan uppbådades.³ I slutet av 1400-talet möter ofta i Stockholms tänkeböcker i samband med tomtupplåtelser sysslomannen Magnus Olssons namn. Äran att ha fungerat som den siste sysslomannen i klostret får anses tillkomma Nils i Bredvik, som år 1526 å ämbetets vägnar är invecklad i process med rådman Olof Persson.⁴

Om klostrets ställning till påvestolen i Rom är föga känt, då några speciellt för nunnorna utfärdade påvebrev ej finnas bevarade. Det torde likväl kunna betraktas som säkert, att Stockholmsklostret liksom andra klarisinnkloster varit underkastat den helige fadern i Rom och kommit i åtnjutande av de allmänna privilegier, som voro gällande för andra nunnekloster. Påven Nicolaus IV hade medgivit hela orden, emedan den var grundad på fattigdom, befrielse från avgifter till påvliga legaters underhåll. Andra rättigheter, som otvivelaktigt tillkommit klostret, voro viss avlat, rätt att i form av gåvor eller arv mottaga donationer, tillåtelse att hålla mässor under interdikt o. s. v. En annan rätt, som klostret påstått sig ha förvärvat genom påvliga brev och om vilken det utspann sig strid med biskopen i Strängnäs, gällde tiondefriheten. Med stöd av dessa påvebrev hade nunnorna på 1330-talet underlåtit att till biskop Styrbjörn inbetala tionden från klostrets i Strängnäs' stift befintliga gods. Denne vidtog då motåtgärder, i det han utestängde klostrets lantbönder från undfåendet av kyrkans salighetsmedel, en åtgärd, som blivit utan effekt, enär bönderna åtnjutit dessa i klosterkyrkan. Biskopen hänsköt då tvisten till ärkebiskop

¹ D. S. V, n:r 4146.

² D. S. III, n:r 2139.

³ Pergamentbrev ²⁷/₉ 1365. R. A.

⁴ Olaus Petri tänkebok ³/₁₂ 1526 (tryckt i S:t Eriks Årsbok 1911).

Peter, som i sin tur rådgjorde med konung Magnus Eriksson.¹ Dennes dom gick otvivelaktigt emot klostrets intressen. Bönderna förstängades nämligen att omedelbart erlägga den tionde, som de innehållit, och samtidigt anbefalldes ärkebiskopen att häva den exkommunikation, som han utdelat mot dessa.²

Om således privilegier från Rom icke beviljades med så synnerligen frikostig hand, reparerades skadan i rätt väsentlig grad genom det understöd och beskydd, som i Sverige lämnades från olika håll. För att klostrets tomter på Norrmalm skulle bli så ekonomiskt inbringande som möjligt, gav Magnus Ladulås år 1288 de personer, som bebyggde dem, samma rättigheter, som stadens borgare åtnjöto.³ Otvivelaktigt har detta privilegium verkat stimulerande på bebyggelsen; därom vittna de kontrakt, som klostret ingått såväl med borgare i Stockholm som andra personer. Det var framför allt den väster om Brunkebergsåsen belägna delen av området, som bebyggdes.⁴ Däremot torde icke Blasie- och Skeppsholmarna i någon nämnvärd utsträckning ha blivit utnyttjade i och för bebyggelse.⁵

Konung Birger Magnusson har icke, såvitt bekant är, utfärdat några privilegier för klostret eller i någon annan form gynnat det. Konung Magnus Erikssons speciella beskydd för sysslomannen är i annat sammanhang berört. År 1361 frikallade han klostrets underlydande från den utskrivning, som blivit påbjuden.⁶ Dessförinnan hade hans son konung Erik år 1358 förklarat alla klostrets gods såväl i stad som på land fria från alla kronoutskylder.⁷ I en avgjort gynnsam riktning har konung Albrekt verkat. År 1364 utfärdade han sitt skydds- och försvarelsbrev för klostret och bekräftade samtidigt alla dess föregående privilegier.⁸ Två år därefter utnämnde han med anledning av att klostret och dess egendom lidit intrång från fogdars och riddares sida, marsken Karl Ulfsson till Tofta till dess speciella beskyddare.⁹ Samma år utfärdade han ytterligare två brev, som väl ytterst torde ha syftat till att skaffa klostret ökade inkomster. Enligt det första erhöll det tillstånd att bland kronans lantbönder utvälja tio, som ej kunnat till kronan utgöra sina utskylder, för att till dem på arrende överlämna klostret tillhörig jord och dem sedan för alltid behålla, varigenom

¹ D. S. IV, n:r 3400.

² D. S. IV, n:r 3417.

³ D. S. II, n:r 978.

⁴ Genom Karl Knutssons privilegiebrev för Stockholm $\frac{7}{12}$ 1456 (tryckt hos Hildebrand-Bratt, Stockholms stads privilegiebrev 1423—1700, sid. 13) gjordes vissa inskränkningar i bebyggelsen på malmarna. I detta brev stadgades det nämligen, att »the, som pa malmana vela byggia, göre enghen annan averkan effter thenna dagh utan kolgarda och annan svadana lette bygning, uppa thet at thet ej komber stadenom til forfang».

⁵ STYFFE, Skandinavien under unionstiden, sid. 340.

⁶ Pergamentsbrev $\frac{3}{7}$ 1361. R. A.

⁷ Pergamentsbrev $\frac{28}{5}$ 1358. R. A.

⁸ Pergamentsbrev $\frac{5}{3}$ 1364. R. A.

⁹ Pergamentsbrev $\frac{4}{5}$ 1366. R. A.

de skulle få åtnjuta klostrets privilegier.¹ Enligt det andra fingo alla de personer, som ville odla klostret tillhörig jord, belägen inom samma by eller inom samma »hamna», där de själva ägde jord, antingen av mindre eller lika rymd eller värde med klostrets, del av dess privilegier och frikallades från alla ordinarie och extra-ordinarie utskylder.² Det sista skydds- och privilegiebrevet för klostret utfärdades år 1457 av konung Kristian I.³

Av betydelse för klostrets tillvaro ha emellertid framför allt varit de gåvor och donationer, som genom enskilda personer tillförts detsamma. Dessa gåvor och donationer inflyta i jämn ström under 1300-talet, under det att en bestämd avmattnings under 1400-talet är lätt att konstatera. Ett stort antal donationsbrev äro bevarade och utgöra givetvis en synnerligen viktig källa vid studiet av klostrets samlade jordbesittningar.⁴ Men mången gång får man det avgjorda intrycket, att det haft i sin ägo mycket mer jord, än vad de bevarade donationsbreven bära vittne om. Därtill kommer, att någon klostrets jordebok icke finnes i behåll, varför man följaktligen icke kan erhålla någon samlad överblick över vad det varit ägare till.

Klostret har utan tvivel blivit särskilt omhuldat av de förnäma ätterna i vårt land. Vid skilda tillfällen ha dessa ådagalagt sitt intresse och ihåghommit detsamma. Anledningarna kunna ha varit av olika slag. Än ha vid en adlig jungfrus inträde i klostret följt som medgift vissa legat i jord eller lösegendom, än har genom testamenteriskt förordnande i och för själamässors läsande ett hemman eller jordstykke skänkts, än har man förvärvat sig livstidspension eller ålderdomsförsörjning genom att köpa in sig i klostret. Under den äldsta tiden mottog detta ofta genom testamente penninggåvor, vilka dock ej rörde sig om några större summor. Såsom donatorer framstå under skilda tider medlemmar av ätterna Vasa, Eka, Natt och Dag, Oxenstierna, Kagg, Sparre m. fl.

Såsom i annat sammanhang gjorts gällande, var Klara kloster icke en strängt adlig institution. Det har aldrig utbildats någon viss kutym i detta avseende, utan jämsides med adliga donationer förekomma borgerliga. I främsta rummet hava borgare från Stockholm uppmärksammat klostret. Redan tidigt i dess historia vann en och annan borgardotter inträde. Mot medeltidens slut synes detta ha blivit en ganska allmän företeelse, och man har all anledning förmoda, att Stockholms borgare i första

¹ Pergamentsbrev $11\frac{1}{6}$ 1366. R. A.

² Pergamentsbrev $12\frac{1}{6}$ 1366. R. A.

³ Pergamentsbrev $4\frac{1}{9}$ 1457. R. A.

⁴ En omkring 1380 ifrågasatt försäljning är i detta avseende belysande. Klostret låg i underhandling med en Nils Turesson Bielke att sälja godsens Lydby, Karlaby, Ramsta och Vädla. Under tiden dog köparen, som likväl hade hunnit betala halva köpesumman eller 300 marker. En systerson till den avlidne, riddaren Erik Carlsson, ordnade affären med klostret år 1381 och lät det behålla penningarna och godsens med undantag av Vädla gård. Två år därefter avstod han samma gård till klostret, för att hans avlidne morbroders själ ej skulle lida någon skada. Donationsbrevet är avtryckt hos J. NORDBERG: S. Claræ minne, sid. 38—39.

hand utnyttjat möjligheten att få sina ogifta döttrar försörjda i klostret. Några exakta uppgifter om nunnor av borgerlig härkomst föreligga icke, men som en bestyrkande uppgift må anföras, att den sista abbedissan, Anna Reinholdsdotter, var dotter till den bekanta borgaren och kyrkvärden i Storkyrkan Reinhold Leuhusen. Denna inträdda förändring beträffande nunnornas rekrytering skulle alltså tyda på, att klostret utvecklats från en från början adlig till en mera borgerlig institution. En sådan utveckling är emellertid intet utmärkande drag för stockholmsklostret. Samma förskjutning kan nämligen iakttagas även på andra håll, t. ex. i fråga om Roskilde kloster.¹

Genom köp eller byten vann klostret tillökning i sin samlade jordförmögenhet. Några större gods har det veterligen aldrig köpt. Av större mera bekanta godsbyten förtjänar nämnas Valdemarsön, som med undantag för de till samma ö hörande fiske-rättigheterna år 1452 avträdde till Karl Knutsson mot vederlag bestående i kronogods på fyra marker jord i Lyhundra härad i Uppland.² De flesta gårdar, som klostret ägt, lågo i Stockholms närhet, på Värmdö och andra öar i samma skeppslag, i Danderyds, Bromma, Spånga, Brännkyrka och Skå socknar samt i Frötuna skeppslag; de voro även spridda inom Lyhundra, Erlinghundra, Långhundra, Norunda, Vallentuna och Trögds härad i Uppland samt invid Uppsala, i Norrbo, Siende och Våla härad i Västmanland, Rönö härad i Södermanland samt Ås' härad i Västergötland.

En så stor godsägare som Klara kloster kunde helt naturligt icke undgå att invecklas i en mängd processer, ömsom av lindrig, ömsom av allvarlig karaktär. En av de första processerna gällde gården Snottestad. Denna, som klostret hade erhållit genom Magnus Ladulås' donation av år 1288, befann sig vid nämnda tidpunkt i pant för 114 mark rent silver i Henrik Glysings ägo. Men redan 1295 kom uppgörelse till stånd, i det klostret till pantinnehavaren inbetalade pantsumman.³ Med långt större seghet och tidsutdräkt förde klostret strid om Valdemarsön i Stockholms närhet. Denna ö ingick likaledes i Magnus Ladulås' donation år 1288 men vållade endast besvär och processer, och först 1352 kom klostret i sin fullt lagliga besittning av nämnda ö, i det Birger Jop eftergav sin fordran.⁴

Stundom måste konungamakten ingripa för att förhjälpa klostret till dess rätt till donationer. År 1333 skänkte drotsen Knut Jonson 2 markland och 16 örtugland i Säby i Garns socken, nio öresland i Hidinskelf i Husby-Långhundra, fem örtugland i Ledingby och 2 örtugland i Gydinge i Vallby socken.⁵ Efter donatorns död ville dennes söner undanhålla klostret nämnda donation, men detta fick tack vare Magnus

¹ LINDBÆK, a. a., sid. 232.

² Pergamentsbrev $\frac{9}{1}$ 1452. R. A. Brevet är avtryckt hos J. NORDBERG: S. Claræ minne, sid. 27—28.

³ D. S. II, n:r 1131.

⁴ D. S. IV, n:r 4771.

⁵ D. S. IV, n:r 2964.

Erikssons ingripande behålla densamma, intill dess en undersökning blivit verkställd.¹ Med riddaren Magnus Håkansson förde klostret år 1365 process om några fastigheter i Sorunda socken, nämligen 2 markland i Fuldabro och en ö, kallad Fridinbo, vilka han försålt till klostret för 160 mark rent silver. Konung Albrekt tilldömde klostret fri rätt till nämnda egendomar, tills han fick närmare undersöka förhållandet.²

Många lån- och pantebrev finnas i behåll, och av dem framgår tydligt och klart, att klostret fört en klok och försiktig ekonomisk politik. Under 1300-talet och särskilt dess första hälft synes det ha uppträtt som långivare i stor utsträckning, under det att man till följd av sparsamt förekommande lånebrev från senare tid har anledning att sluta till begränsade ekonomiska resurser under 1400-talet. I de allra flesta fall ställde låntagarna som säkerhet gods eller jord, som, om lånesumman icke återbetalades, stannade i klostrets ägo. Såväl frälsemän som borgare ha upptagit lån av klostret.

Man kan lätt konstatera en påtaglig avmattning under 1400-talet i det välvilliga understöd, som förut kommit klostret till del. Intet tvivel råder om att redan under förra hälften av detta århundrade en börjande nedgångsperiod inträder, ur vilken klostret aldrig helt kunde resa sig. Visserligen erhåller det donationer från såväl adligt som borgerligt håll, men i jämförelse med den föregående tiden tyda de på ett svalnat intresse. Dessutom inträffade i mitten på 1400-talet en händelse, av vilken klostret för framtiden helt visst lidit men. År 1446 drabbades det nämligen av en svår eldsvåda,³ som, om man får tro Messenius, skulle ha ödelagt hela klostret.⁴ Måhända ligger det också någon sanning i vad samme krönikör i fortsättningen rimmar, att det »den skada sent förvinner». Men å andra sidan ger ingenting vid handen, att klostret funnit sig nödsakat att vidtaga några utomordentliga åtgärder för att reparera skadan. Några större godsförsäljningar närmast efter själva händelsen eller under den följande tiden, som skulle kunna tyda på ekonomisk misär, hava icke kunnat upptäckas. Icke heller synes klostret ha blivit utsatt för någon översvallande välvilja, som tagit sig uttryck i frikostigt understöd med anledning av ett eventuellt rådande nödtillstånd. Under sådana förhållanden återstår ingen annan slutsats än den, att klostret rett sig på egen hand och måst utnyttja egna till buds stående medel.

Händelser skulle ytterligare inträffa, som, även om källorna tåga, icke kunna ha blivit utan inverkan på klostrets existens. Senare hälften av 1400-talet betecknar i Sveriges hävder de stora unionsstridernas epok. I dessa strider spelade Stockholm en ledande roll, då ett innehav av denna viktiga stad mången gång betydde en säker, för att icke säga orubblig position. I striden mellan svenskar och danskar under

¹ D. S. VI:1, n:r 4328.

² Pergamentsbrev 27/9 1365. R. A.

³ S. R. S., 1, sid. 91.

⁴ Historiskt Bibliotek I, sid. 110.

unionstiden gällde det ju först som sist att komma i besittning av Stockholms slott och stad. Den avgörande drabbningen i många av dessa strider utkämpades på Norrmalm, dit trupper till stadens försvar fördes ej blott från själva staden utan även från landsbygden. Att klostret på grund av sitt utsatta läge blivit indraget i de krigshändelser, som utspelades på Norrmalm, kan på goda grunder antagas.¹ Säkert är också, att det icke förskonades från de ödeläggande följder, som långvariga belägringar av huvudstaden medförde. Upprepade eldsvådor i samband med krig eller belägringar rasade och anställde obotliga skador. När Karl Knutsson år 1457 stod i begrepp att fly ur riket, lät han sålunda bränna både Södermalm och Norrmalm, för att ärkebiskop Jöns Bengtsson skulle misslyckas i sitt uppsåt att bemäktiga sig staden. År 1491 sattes Norrmalm i brand av den danske konungen Hans' knektar för att hålla Sten Stures krigare på avstånd, och 1502, då ånyo en minnesvärd eldsvåda härjade, satte borgarna själva eld på Norrmalm, då de väntade konung Hans' ankomst till huvudstaden.

Mot bakgrunden av ovan relaterade händelser blir det rop om hjälp, som år 1508 höjes från klostret, lätt förklarligt. I ett brev — f. ö. det enda bevarade, som upp-lyser om klostrets tillstånd — till magistraten i Stockholm påtalar abbedissan det eländiga tillstånd, i vilket klostret råkat.² Byggnaderna voro färdiga att störta in, bönderna kunde icke betala sina utskylder och klostret kunde icke längre utöva den kärleksverksamhet, som hittills bedrivits. I sin nöd anropa nunnorna stadens fäder om hjälp och allmosor. Denna vemodiga klagan har förmodligen förklingat ohörd. Nunnorna ha icke bragts ur sin svåra belägenhet, varför de sett sig nödsakade att vända sig till annat håll. Från Stockholm avskickades till Rom en lekman vid namn Herman Luttring, som inför kardinalkollegiet föredrog en supplik från klostret. Den hjälp, som kollegiet beslutade, bestod i att alla de, som besökte klostrets gudstjänster

¹ Den mest kända tradition, i vilken Klara kloster spelar en roll, är den, som behandlar slaget på Brunkeberg 1471. Olaus Petri förtäljer därom i sin krönika: »Och hade konung Christiern skipt sitt folk i tree delar, En hoop achtade på skeppen, Een part war på Brunkeberg, och een part widh S. Clare klöster, Och hade han en stoor hoop bönder med sigh i läghret . . . Och tå klockan war widh Elloffua på dagen, kom her Steen så sacketliga til dragandes, och slogh strax til konung Christierns folk som war widh S. Clare clöster och the utaff Stockholm föllo och mechteliga uth med båtar back på them, och föllo så hårdt till, att the komo eeldhen på konungens skermer, Men tå konung Christiern sågh at hans folk, som nedhre widh klöstret war, kom i stoor nödh och hade när wordet nedherlagt lät han sitt folk som på berget war komma ther til vndsetning och tå bleeff stridhen så hård, at her Steen moste wika aff igen och hade han wel wordet affslagen huar her Niels Sture icke hadhe snart kommet honom til vndsetning. Samma her Niels kom til dragandes baak för Brunkebergh utaff skogen med mykitt folk, kom och så en hoop folk vdragandes ifrå Stockholm, ther Knut Posse war baneremestare före, så slogho the åter til konungen på alla sidhor och Knut Posse trengde så hårdt til, at han kom in til konung Christiern så när, at konungen sielff med sina egna hand gjorde honom illa sååran.» (Olavus Petri: En Swensk Cröneka, utg. av J. Sahlgren).

² Brevet är avtryckt hos NORDBERG, a. a. sid. 109 men är i övrigt icke bekant.

och därvid gåvo allmosor vissa uppräknade högtidsdagar, skulle vara försäkrade om syndernas förlåtelse. Någon avgjord vändning i det rådande nödtillståndet innebar väl icke denna hjälp, och i fortsättningen hade klostret otvivelaktigt att kämpa med ekonomiska svårigheter. Till slut måste inskränkningar i dess personal företagas. År 1523 skilde sålunda nunnorna sin biktfader Martin Johansson från den tjänst, som han under en lång tid förvaltade. I vad mån man har rätt att betrakta klostret som nödlidande, kan på grund av otillräckligt källmaterial ej avgöras. Några gods-avsöndringar eller andra om ekonomiskt betryck vittnande åtgärder synas visserligen icke ha blivit vidtagna, men att därav draga den omedelbara slutsatsen, att klostrets ställning icke innebar någon överhängande fara, torde med hänsyn till källornas förtegenhet vara förhastat. Av den allmänna depression, som inträdde efter unionsstridernas definitiva avslutande och Gustav Vasas tronbestigning, har Klara kloster säkerligen icke undgått att hemsökas. Även om klostret ännu ägde i behåll hela sin samlade jordförmögenhet, som under normala förhållanden kunnat betrygga dess materiella tillvaro, ställdes det likväl genom uteblivna skatteprestationer från landböndernas sida inför en rad situationer, som småningom alldeles undergrävde dess ställning. Under sådana förhållanden kan det icke tolkas som en blott och bar tillfällighet, att när Gustav Vasa i enlighet med Västerås' riksdags beslut 1527 utkrävde kyrkoskatt av kyrkor och kloster i Stockholm, någon sådan ej uppbars av Klara kloster.¹ Stockholms bykyrka, Jakobs kyrka, Svartmunkeklostret, Helga lekamens gille, Gråmunkeklostret och Johannes' kyrka hava måst utlämna kyrkosilver; däremot saknas uppgifter om uppbörd för Klara kloster.

De alltså förefintliga upplösningstendenserna inom klostret skulle under Gustav Vasas regering genom Västerås' riksdags beslut 1527 leda till dess fullständiga upphävande och slopande. Många voro de härtill samverkande orsakerna. Ur försvarssynpunkt ansågo stadens borgare det vara önskvärt, att alla kyrkor och kloster på malmarna undanröjdes.² Erfarenheten från de senaste krigstiderna hade med all tydlighet ådagalagt, i vilken grad fienden kunnat utnyttja malmarna vid beläringar av Stockholm. Från bondehåll yrkade man på att samma kyrkor och kloster skulle raseras, varvid teglet kunde användas till att förbättra stadsmuren. Kyrkor voro tillräckligt många i staden, och åt nunnorna i klostret kunde beredas plats i staden.³ Utan tvivel tillmötesgingo såväl borgare som bönder Gustav Vasas innersta syfte. För honom torde jämväl en annan omständighet av mera personlig art ha varit av avgörande betydelse. Erik Jöransson Tegel berättar nämligen i sin krönika om en händelse, som inträffade vid den svenska bondehärens beläring av Stockholm 1522.⁴ För att undgå den nöd, som alltmer gjorde sig kännbar under den hårda beläringen,

¹ Råntekammarboken 1527. K. A.

² G. V. R., IV, sid. 221.

³ Ibidem, sid. 225.

⁴ ERIK TEGEL, Gustaf I:s historia, sid. 41.

smögo sig många av stadens innevånare i hemlighet ur Stockholm. De, som då togo sin tillflykt till Klara kloster, blevo emellertid förrådade av abbedissan. Denna var svägerska till den danske befälhavaren Gorius Holste och hade med denne överenskommit att genom visst tecken underrätta danskarna om dem, som uppsökte klostret. På detta sätt lär ett stort antal av de förrymda ha blivit återförda till staden, varefter de blivit »ganska obarmherteligen och jämmerligen» trakterade. Om det i verkligheten tillgått så, som Tegel berättar, är det lätt att förstå, att en man med Gustav Vasas utpräglade läggning för personliga antipatier genomdrev sin vilja och sedan verkställde det på riksdagen fattade beslutet om klostrets raserande.

Nunnorna överflyttades därefter till Gråmunkeklostret på Riddarholmen, vilket redan var utrymt av munkarna. Klara gårde, grundstommen i klostrets jordbesittningar, överlämnades till Stockholms stad som mulbete. För nunnornas timliga välfärd var det emellertid väl sörjt, då de antagligen kommo i åtnjutande av Gråmunkeklostrets forna räntor. Men den fria verksamhet, som de varit vana att bedriva, upphörde genom det beslut, som fattades på riksdagen i Örebro 1531, varigenom klostret organiserades som ett helgeandshus.¹

Därmed är Klara klostrets historia till ända. I nära 250 år förunnades det att leva ett liv, rikt på ljusa minnen men också uppfyllt av krigets och ofredens härjningar.

¹ G. V. R. VII, sid. 252. Enligt Jöran Nordberg uppehöll sig nunnorna i klostret ända till Johan III:s tid och lära i hemlighet ha bibehållit den forna organisationen med en abbedissa i spetsen. (J. NORDBERG, a. a. sid. 114.)

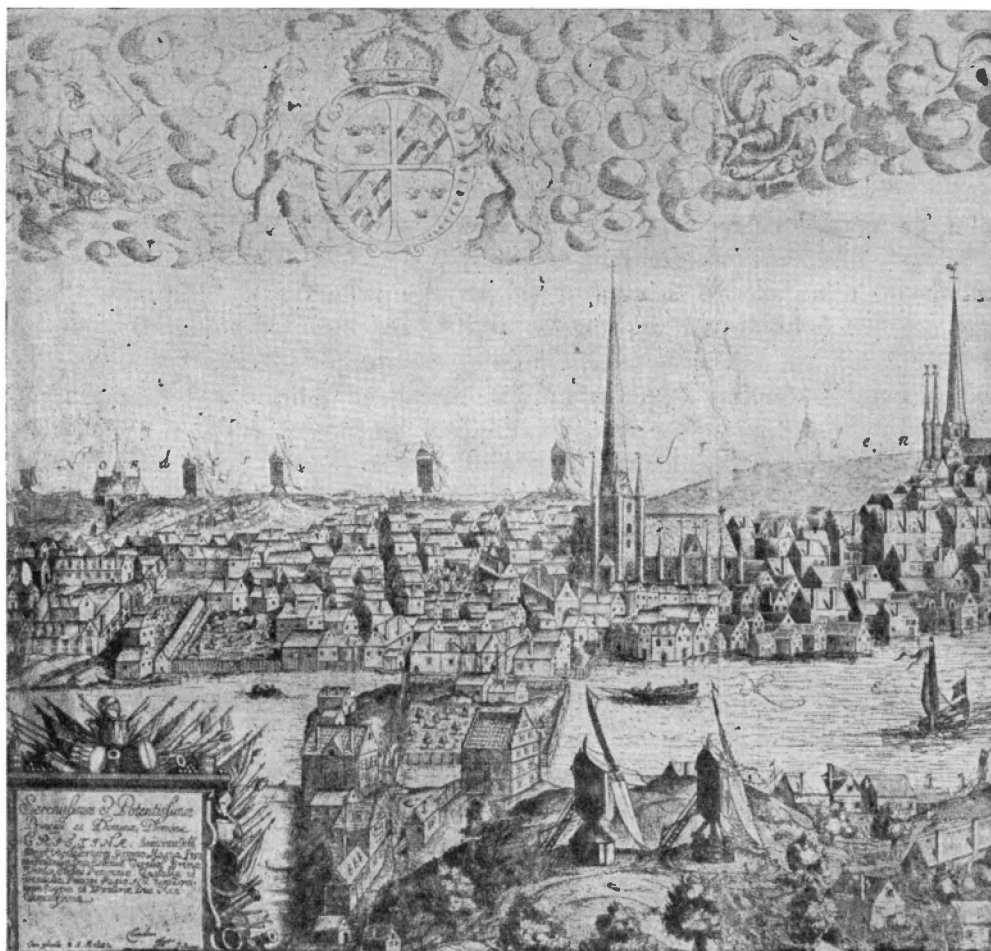

Fig. 2. Norrmalm med S. Klara kloster; Johan Sasses Stockholmsgravyr. 1650—1652.
 Die Stadtviertel Norrmalm mit dem Kloster St. Klara. The borough Norrmalm with the Cloister St. Klara.

KAP. II.

Den nuvarande församlingens uppkomst. Stockholms äldsta kyrkliga indelning, Norrmalms ställning till kronan efter Gustav Vasas tronbestigning, Johan III:s initiativ till kyrkobygget, den nya församlingsbildningen på Norrmalm, kyrkoherdens förhållande till de finska, tyska och svenska prästerna i huvudstaden, kronans och magistratens inflytande på den nya församlingen, befolkningens sammansättning, församlingens gränser, förhållandet till barnhusförsamlingen, Bromma som annex till Klara församling.

Sedan unionskrigens stormiga tid väl gått till ända och Gustav Vasa genom besittningstagandet av Stockholm satt inseglet på sitt herravälde över Sverige, kunde landet njuta lugn och oberoende. Norrmalm hade, såsom förut framhållits, i eminent grad

indragits i striderna om huvudstaden, där mot unionstidens slut de om makten i Sverige kämpande partierna samlade sig till avgörande kraftmätningar. Härjat och brandskattat genom de fientliga härarnas utsugningar och de gång på gång utbrytande ödeläggande eldsvådorna företedde Norrmalm därefter en ömklig och tröstlös anblick. Stagnation inom bebyggelsen hade inträtt, och befolkningen hade smält samman. Sedan lugnare och mera normala förhållanden inträtt under Gustav Vasas regering, gick Norrmalm en gynnsammare utveckling till mötes. Även om denna icke fortlöpte i hastig takt, i det den mången gång blev utsatt för försök från Stockholms sida, som åsyftade ingenting mindre än att helt undertrycka densamma, har den dock varit av grundläggande betydelse för uppkomsten av det moderna Stockholm. Det nuvarande Stor-Stockholm har nämligen sina äldsta och djupaste rötter i Norrmalm.¹

Frågan om Stockholms äldsta kyrkliga indelning har tidigare varit föremål för uppmärksamhet av den historiska forskningen. Ivar Simonsson har bl. a. gjort gällande, att Stockholm i kyrkligt hänseende tillhört Strängnäs' stift ända till omkring år 1300, då övergången till ärkestiftet ägde rum.² Denna uppfattning grundar sig huvudsakligen på en av biskop Anund i Strängnäs ¹⁷/₆ 1288 från Färingsö afgiven deklaration, enligt vilken den nya staden Stockholm vore byggd inom hans stifts gränser särskilt genom dess utsträckning till Södermalm. Adolf Schück har, i likhet med Gunnar Bolin, velat bestrida denna åsikt och i stället med stöd av en i början av 1300-talet verkställd avsyning av gränsen mellan Attundaland och Södermanland hävdad, att Stockholm ursprungligen tillhört Uppsala ärkestift.³ Intet tvivel råder om, att icke denna senare uppfattning äger större sannolikhet för sig. Några kompletteringar till denna av Schück gjorda iakttagelse må här lämnas. Av en viss betydelse vid diskussionen om Stockholms äldsta kyrkliga indelning är att taga hänsyn till Solna sockens utsträckning. Denna socken hörde till ärkestiftet, och enligt Styffe räknades till densamma »Ledherne eller det backiga området norr om staden».⁴ Otvivelaktigt utgjorde Norrmalm en del av Solna, vilket bl. a. synes framgå av den nära förbindelse, som tidigt knöts och upprätthölls mellan Jakobs kapell på Norrmalm och Solna. Mälaren och Saltsjön, som sedan gammalt bildade den naturliga gränsen mellan Uppland och Södermanland, synas däremot icke ha verkat skiljande i ecklesiastiskt avseende. Man finner nämligen, att Solna socken omfattat delar av det senare landskapet, och därmed har troligen också den holme, på vilken Stockholm grund-

¹ Huruvida det har funnits något medeltida stadssamhälle på Norrmalm, koncentrerat till östramalm, i stil med N. Lithbergs storslagna projekt, (»Fartygsfyndet i kvarteret Näckström n:r 1», sid. 28, S:t Eriks Årsbok 1917) torde vara problematiskt. Det förefaller emellertid uteslutet, att stockholmsborgarna skulle ha tolererat ett dylikt sambälle i omedelbar närhet av huvudstaden.

² I. SIMONSSON, Erik den helige som Stockholms skyddspatron, sid. 10. (S:t Eriks årsbok 1920.) Jfr samma författares arbete Storkyrkoförsamlingens historia, sid. 126. (Sveriges Kyrkor, Storkyrkan I.)

³ A. SCHÜCK, Studier rörande det svenska stadsväsendets uppkomst och äldsta utveckling, sid. 266, not 4.

⁴ STYFFE, a. a., sid. 378.

lades, räknats till nämnda församling. I ett brev från 1492 omtalas, att riksföreståndaren Sten Sture tillbytte sig av Lasse Budde ett stenhus i Stockholm och torpet Järila i Solna socken.¹ Tio år senare eller 1502 utfärdade Lasse Buddes änka Ingrid ett bytesbrev för svartbrödraklostret i Stockholm, som därvid erhöll jordagodset Järila i Södermanland, liggande i Solna socken.²

Med stöd av vad som redan anförts synes således Norrmalm under medeltiden i kyrkligt hänseende ha lytt under Solna. Om det s. k. Jakobs kapell, vars tillvaro redan skymtar i början på 1300-talet,³ vet man, att det stått i nära förbindelse med Solna. Särskilda kyrkoherdar ha tidvis fungerat vid kapellet, men stundom finner man, att Jakobs och Solna församlingar haft gemensam själasörjare. Så var t. ex. 1426 fallet med Gerekin Benekini. Klara kloster utgjorde utan tvivel en egen församling men knappast i territoriellt avseende och stod icke i något slags beroende ställning till prästerskapet i någondera av Solna eller Jakobs församlingar. Med den församlingsbildning, som i slutet av 1500-talet uppkom, hade klostret intet annat gemensamt än själva namnet. Gentemot Storkyrkans präster intog klostret enahanda frihet och självständighet.

Med de nya förhållanden, som inträdde genom Gustav Vasas regering, förlorade Solna socken sin karaktär av självständigt pastorat. Enligt det kungl. privilegiebrevet 1529 lades nämligen Solna såsom annex under Storkyrkan.⁴ Detta medförde även förändring beträffande Norrmalm. Formellt hörde det väl ännu under Solna socken, men i realiteten kom det att lyda under Storkyrkan. För fullgörandet av sina kyrkliga handlingar borde således inneväanarna på Norrmalm vända sig till Solna kyrka. Så torde dock icke ha varit fallet. Allt tyder på, att de i detta syfte begagnat sig av Storkyrkan. Detta sammanhänger troligen med den omständigheten, att det lilla samhälle, som där existerade och som under 1500-talets lopp växte i numerär, till största delen uppkommit genom utflyttning från Stockholm. Det närmare avståndet till Storkyrkan i jämförelse med det till Solna kyrka torde väl icke ha varit utan sin betydelse.

Inflyttningen på Norrmalm blev så småningom en verklighet. Ännu på 1530- och 1540-talen låter den föga tala om sig. Någon starkare livskraft synes den icke heller

¹ Pergamentsbrev $\frac{25}{4}$ 1492. R. A.

² Pergamentsbrev 1502 u. d. R. A. Visserligen står alltid den möjligheten öppen, att Solna socken fått denna egendomliga utsträckning i slutet på 1300- eller början på 1400-talet, men troligare föreligger det att antaga, att denna går tillbaka på en gammal och ursprunglig indelning, på vilken ännu icke historiens ljus fallit. Den möjligheten synes också utesluten, att Solna socken ägt privata egendomar i en annan församling.

³ D. S. IV, n:r 2601. I hövitsmannen Mathias Kättilmundssons testamente från slutet av 1320-talet ihågkommes »Ecclesie sancti jacobii» med tre marker silver. Samma är förhållandet med Jedvard Filipssons testamente år 1328 (D. S. IV, n:r 2654), i vilket »ecclesie sancti jacobii ibidem et sacerdoti» erhåller penningar. Den sista uppgiften är intressant, ity att den visar företligheten av ett prästerskap vid kapellet.

⁴ HILDEBRAND-BRATT, Stockholms stads privilegiebref 1423—1700, sid. 45.

äga. Man må i detta sammanhang ej förglömma, att den var noga observerad och tilläts icke taga vilka proportioner som helst. Det var stockholmsborgarna, som ivrigt bemödade sig att sätta krokben för Norrmalms bebyggelse och utveckling. I dessa strävanden erhöles de ett gott och kraftigt stöd av Gustav Vasa. Dennes förordning 1544 sökte reglera den tilltagande bebyggelsen på Norrmalm. Endast fiskare och »andra goda ämbetsmän staden till nytta» ägde tillstånd att där slå ned sina bopålar. Några uppgifter om storleken av den befolkning, som vid nämnda tid bodde på Norrmalm, äro icke tillgängliga. Utan tvivel har man också att räkna med ett rätt stort antal löst folk, som från landsbygden sökte sig till Stockholm och sedan hamnade på Norrmalm. När Gustav Vasa 1552 utfärdade en förordning om att alla trähus i huvudstaden skulle nedrivras och stenhus i stället uppbyggas, förde detta påbud måhända den konsekvensen med sig, att den lägre eller mindre bemedlade borgarklassen — såväl inom handel som hantverk — tvingades att flytta ut från staden och därvid sökte sig nya hem på Norrmalm.¹ Talrika bestämmelser, utan tvivel tillkomna genom stockholmsborgarnas åtgöranden, sökte reglera de nya förhållandena och framför allt avvärja all illojal konkurrens till förfång för huvudstadens borgerskap. De klagomål, som från detta håll redan nu uppstämades, skulle med tilltagande styrka återkomma under den återstående delen av 1500-talet och början av 1600-talet samt icke upphöra, förrän Norrmalm år 1636 inkorporerats med Stockholm. De på Erik XIV:s tid tillsatta s. k. malmfogdarna hade, förutom sin skyldighet att tillvarataga kronans och stadens intressen beträffande dagsverken och andra utskylder, troligen också i uppdrag att gå borgarnas i Stockholm ärenden och tjänstgöra som fiskaler.

Det var denna kraftiga utveckling, som slutligen nödgade konung Johan III att sörja för att en kyrka blev uppbyggd på Norrmalm. Storkyrkan i Stockholm förmodade nämligen icke rymma den menighet, som sökte sig dit. Helt visst gjorde huvudstadens innevånare anspråk på att deras intressen i första hand blevo tillgodosedda, varvid alla andra utomstående fingo sitta emellan. I 1575 års kyrkoordning stadgades bl. a., att »för folckens mykinheet skull» på varje malm skulle uppföras en kyrka »ther folckit bequämligen haffua theras tilflykt arla eller Serla, at icke så många skola trengas in til huffuudkyrkionne i Staden».² Det var alltså genom ett kungligt maktspråk, som kyrkobygget blev en verklighet, och under den tid detta fortskred verkade Johan III som den pådrivande kraften. Den faktor, som i fortsättningen kom att utöva det största inflytandet på den nya församlingen, var också konungamakten eller dess representant, ståthållaren på Stockholms slott. För att i någon mån kunna förklara detta sakförhållande bör man hålla följande i minne.

Norrmalm och den närmast däromkring belägna trakten var ju sedan gammalt kunglig mark. I föregående kapitel har utförligt behandlats, huru den ojämförligt

¹ Senare av Johan III utfärdade påbud av samma innehåll synas dock ge vid handen, att Gustav Vasas förordning aldrig eller åtminstone i mycket liten utsträckning blivit åtlydd.

² H. H. 2, Kyrkoordningar och förslag dertill före 1686, 1, sid. 337.

största delen av sagda trakt av Magnus Ladulås bortdonerades till Klara kloster, för att dettas framtida existens skulle bli tryggad. Men sedan klostret blivit indraget, återgingo alla dess egendomar till kronan, således också Norrmalm. En del därav, det s. k. Klara gårde, donerades genom Gustav Vasas ovannämnda privilegiebrev 1529 till Stockholm såsom mulbete,¹ dock icke med full äganderätt utan endast med nyttjanderätt.² Den klostret tillhöriga kvarnen överläts likaledes till staden. Om malmarnas förhållande till staden i övrigt stadgade samma privilegiebrev, att dessa skulle stanna »under stadzens regemente och lydno» med undantag av att Norrmalm i fråga om tomtören och dagsverken skulle lyda under slottet. Till skillnad från Södermalm, som uteslutande hörde under stadens jurisdiktion, blev Norrmalm i sin tidigare utveckling såväl i kyrkligt som borgerligt avseende beroende av ståthållaren på Stockholms slott. Det bör samtidigt icke förglömmas, att det även hade att fullgöra sina skyldigheter mot staden. Denna dubbelställning mellan slottet och staden blev med tiden alldeles outhärdlig, men först genom Karl IX:s ingripande 1602 ändrades detta förhållande i så måtto, att Norrmalmsborna i fråga om »alle theras hielper och utlagor» endast skulle »lyde och ligie under slättet och rätte sigh efter thett våre stådthollere them upå våre vägne till vårdt och cronones gagn och beste tillseigendes, biudandes och befallandes varde».³ Några år därefter, 1604, upphöjdes Norrmalm till rang och värdighet av egen självständig stad.

Med undantag av Klara gårde, som huvudstaden hade rätt att använda till mulbete, förfogade kronan över hela Norrmalm och den närmast omgivande trakten. Dit räknades bl. a. de tre slottsladugårdarna, Gamla Ladugården vid Vädla, Nya Ladugården och Helgeandsliderne, av vilka de två sistnämnda antagligen bildats av de forna Klara kloster och Helgeandshuset tillhöriga omkring Husar-, Ladu- och Ugglevikarna belägna egendomarna.⁴ Under hela 1500-talet voro de i drift, och bibehållna slottsräkenskaper ge vid handen, att de under denna tid företedde en stark verksamhet. År 1572 t. ex. uppgick mantalet till spisning vid fogde-, svenne- och legofolksborden på båda ställena till 85 personer.⁵ Tack vare sin förfoganderätt till jorden kunde kronan gynna bebyggelsen på Norrmalm. Man finner sålunda, att ett stort antal tomter blivit sålda, under perioden 1582—87 21 st. Kronan donerade även, särskilt under Johan III:s tid, ett flertal tomter huvudsakligen åt den lägre hovbetjäningen vid slottet. Samma förmån beviljades också den personal, som var anställd vid byssgjutningen eller artillerigården på Norrmalm.

Det anförda må vara nog för att belysa, i vilken utsträckning kronan utnyttjade

¹ HILDEBRAND-BRATT, a. a., sid. 45.

² Utredningar rörande statens mark och tomter i Stockholm V:1, sid. 3.

³ HILDEBRAND-BRATT, a. a. sid. 140.

⁴ BOLIN, Djurgården under äldre tider, sid. 7 (Djurgården förr och nu).

⁵ J. A. ALMQUIST, Lokalförvaltningen 1523—1630, 1, sid. 159. (Meddelanden från svenska riksarkivet.)

Norrmalm. Den borgerliga delen av befolkningen, som i mitten på 1500-talet numerärt sett ännu var obetydlig, antog småningom större proportioner och synes ha blivit mera bofast. Skatteuppbörden för år 1582 upptager 11 borgare, som erlagt skott till staden. De närmast följande åren uppvisa ungefär samma siffra. Antalet borgare förefaller måhända lågt, men å andra sidan avspeglar denna uppbörd tydligen icke exakt borgerskapets storlek. Man har alltid att räkna med ett flertal personer, som uraktlåtit att betala skott. Dessutom är icke det stora antal köpsvenner medtaget, som endast hade tillfällig bostad. Mot århundradets slut visar borgerskapet tendenser till stark ökning. Sedan Norrmalm 1594 uppdelats i en västra och en östra del, bodde på den förra 31 borgare och på den senare 56. År 1598 voro siffrorna resp. 49 och 54.

Den befolkning, som sålunda var bosatt på Norrmalm vid tiden för kyrkobyggets igångsättande, utgjordes av tre beståndsdelar, det ordinära borgerskapet, som utövade skilda borgerliga näringar, den lägre slottsbetjäningen samt den civilmilitära personalen vid byssegården, vilka två senare kategorier i de flesta avseenden voro beroende av kronan och i betydande utsträckning bidragit till den nya församlingens bildande. Den gynnade ställning i förhållande till kronan, som denna kom att intaga, berodde i icke ringa mån på förefintligheten av nämnda tjänsteklasse. Å andra sidan bevingade sig kronan för beviljade förmåner av den nya församlingen vissa rättigheter, vilka i det följande närmare skola belysas.

I enlighet med 1575 års kyrkoordnings bestämmelser skulle en ny kyrka uppbyggas på Norrmalm. Arbetet därmed torde ha tagit sin början år 1577. De äldsta påträffade uppgifterna datera sig nämligen från detta år.¹ Därmed vederlägges Jöran Nordbergs antagande, att kyrkan stått fullt färdig år 1572.² Icke ens Simonsons uttalade förmodan, att den närmast sig sin fullbordan år 1585, håller streck.³ Ännu 1588 stod den under byggnad, och först omkring 1590 synes den ha tagits i anspråk för gudstjänstämål. Att arbetet framskred i denna långsamma takt, kunde bero på många omständigheter. En mycket antaglig skall här vidröras. Initiativet till kyrkobygget togs, såsom redan förut framhållits, av konung Johan personligen. Att det fördes till ett lyckligt slut, var utan tvivel hans och hans medhjälpare, framför allt ståthållarens på Stockholms slott, förtjänster. Norrmalmsbornas skyldigheter till den under uppförande varande kyrkan bestodo däremot väsentligen i de dagsverken, som voro erforderliga för arbetets fortgång. Därvid uteblevo stundom deras prestationer. År 1577 fick sålunda ståthållaren Erik Biorsson särskild fullmakt på att kräva dagsverken »efter dhe elliest ähre mothwillige».⁴ Senare förtydligades denna och inne-

¹ Johan III:s utgående diarium 19/6 1577, R. A., innehåller följande anteckning: »Att thez öfrige timber, som icke behöfs till S. Clarae kyrkie på Norremalm scall föres till Arnöön igen, ther um Erich Biorsson tillschrifft:s, och att sama kyrkie motte snart blif:en uppsatt».

² NORDBERG, a. a., sid. 117.

³ SIMONSSON, Storkyrkoförsamlingens historia, sid. 147.

⁴ Johan III:s utgående diarium 16/10 1577. R. A.

höll, att »inga, som gård haffua på Malmene bliffua themz förshonede».¹ Denna senare bestämmelse hade troligen sin spets riktad mot kronans tjänare, som veterligen sökte undandraga sig att bidra till kyrkobygget.

Så länge det ej fanns någon kyrka, bildades ej heller någon församling. En sådan med sina speciella organ synes ej ha kommit till stånd förrän i samband med kyrkobyggnadens fullbordande. När den förste kyrkoherden, Håkan Olai, tillträdde sitt ämbete, kan icke exakt uppgivas. Före 1587 synes det i varje fall icke ha skett. En supplik detta år från den finske kyrkoherden i Stockholm, Zacharias, bekräftar till fullo denna förmodan. Denne begärde nämligen tillstånd att uppbära påskpenningar på malmarna av den svenska och finska befolkningen, vilket förvägrades honom av kyrkoherden vid Storkyrkan, och hemställde, att den »som skall hålla tidegårdh vid S. Clara» icke måtte tillåtas anställa en finsk kaplan, »på thett att the i Finske kyrkien i Staden ther igenom icke måtte förderfuas».² Den anförda notisen ger klart vid handen, att någon kyrkoherde ännu icke blivit utsedd vid Klara kyrka. Den visar också, att ett avgörande i detta avseende inom den närmaste tiden stod för dörren. Ju mer kyrkan närmade sig sin fullbordan, desto mer aktuell blev frågan om tillsättandet av en präst i den nya församlingen. Då någon fullmakt för den förste kyrkoherden ej finnes i behåll, försvårar detta visserligen i hög grad själva tidsbestämmelsen, men uteslutet förefaller icke, att Håkan Olai tillträdde sitt ämbete något av åren 1589 eller 1590. Ett stöd för detta antagande kan i någon mån den omständigheten erbjuda, att han först år 1590 tilldelades underhåll av kronan, vilket lämnades av de kungliga ladugårdarna på Norrmalm. Jöran Nordbergs uppgift, att Håkan Olai alltsedan 1572 bestred kyrkoherdetjänsten, synes alltså sakna varje som helst grund.³

Den omständigheten, att en särskild kyrkoherde tillsattes på Norrmalm, betydde utan tvivel, att Norrmalm i kyrkligt hänseende frigjort sig från beroende av Stockholm och bildat en egen församling. Låt oss således antaga, att denna viktiga händelse i runt tal inträffade år 1590. Samma år befinnas kyrkovärdar ur borgerskapet ha trätt i funktion, och omkring samma tid torde kaplan och klockare blivit förordnade. En Steno Holgeri, som kallar sig »ouerdig capellan till S:t Clara kyrkio», möter första gången i en källa 1591, då han anhåller om hjälp för en Erich Persson, som ådragit sig skada av nedfallna tegelstenar.⁴ Församlingen hade således erhållit organ såväl för själavården som den ekonomiska förvaltningen. Sexmän torde ha tillkommit vid ungefär samma tid. I ett från år 1597 bevarat köpebrev bevittna de försäljningen av en gård och bestodo vid tillfället i fråga av Frans Olofsson, Henrik Hansson, Olof Smed, Knut Hansson, Frans Andersson och Henrik Larsson.⁵

¹ Johan III:s utgående diarium ²⁰/₁₀ 1577. R. A.

² Johan III:s ingående diarium ²⁰/₇ 1587. R. A.

³ NORDBERG, a. a., sid. 152.

⁴ Acta Ecclesiastica. Klara församling. R. A.

⁵ Pergamentsbrev ²⁷/₈ 1597. R. A.

Den nybildade församlingen hade givetvis i början att övervinna vissa hinder, som restes av Storkyrkoförsamlingen, från vilken den blivit lösryckt. De hänförde sig alldeles speciellt till kyrkoherdens rättigheter och löstes knappast i en handvändning. Kyrkoherden vid Storkyrkan var utan tvivel i det längsta obenägen att avstå från de inkomster, som barndop, bröllop och andra kyrkliga handlingar inbragte på Norrmalm. Det var framför allt sådana spörsmål, som vållade slitningar och missämja. Visserligen innehöll fullmakten för kyrkoherde Erik Skepperus år 1593, att Stockholms församling omfattade både staden och malmarna, vilket av Simonsson tillmätts full och avgörande beviskraft.¹ Uppgiften bör dock upptagas med den största försiktighet och kan knappast betraktas annorlunda än som en reminiscens från den tid, då ännu Norrmalm kyrkligt sett bildade en enhet med huvudstaden. I varje fall rubbar den icke något i det redan konstaterade faktum, att en kyrkoherde omkring år 1590 fungerade vid Klara kyrka. Detta bekräftar ett kungligt brev från 1590, som dessutom meddelar noggranna bestämmelser om dennes rättigheter.² I detta talas uttryckligen om den person, som förordnats till »kyrckioherde wed den nyss upbygda S:te Clara kyrkio i Norra Förstaden». Sålunda bör intet tvivel råda om, att icke vid denna tid särskild kyrkoherde tjänstgjordt på Norrmalm. Brevet upplyser vidare om intrång i dennes rättigheter av andra präster, »som der intet beskiedde äro». Det framgår nämligen, att dessa jordat lik »honom owätterligen» och därigenom berövat honom den likstol, som annars skulle ha utgjort hans inkomst »till hielp och uppehälle». Samma präster hade också »honom oåtspordt» för en ringa penning döpt eller kristnat barn och icke låtit efterforska barnens föräldrar »anten det är äckta eller oäckta eller aflat af dem, som kunna wara skylde, therigenom mycken synd och förargellse sig förordsakar och igenom drögzmähl intet blifwer uppenbart». Samma slappa kontroll hade dessa utomstående präster utövat beträffande äktenskapen, varigenom det hänt, »at många män för lättfärdighet och utan skälig ordsak öfvergifwa sina hustrur och hustrurna männerna och strax till annat gifftermähl intet förspörjandes sig mehra antingen hoos Bisper eller kyrckioherdar först de kunna en Präst men lika hwem det är, som them till hopa wijger; till hwilket en part intet mycket onödige finnes både för en Sticke penning och et litet giästa bud». Denna oordning ville det kungliga brevet avskaffa. De svenska och finska predikanterna samt »alla the, som kunna sig förhålla här inne i Staden» förbjödos att förrätta vigslar mellan personer, tillhörande Klara församling, förrän de först talat med kyrkoherden i nämnda församling, »att der om må först blifwa granneligen ransakat, om det må skie eller intet». Samma ordning skulle iakttagas beträffande barndop, »anten de blifwa budne i körckian eller hemma i huset», och begravingar »anten inne i kyrckian eller uthe på kyrckiogården». Därigenom skulle den nuvarande kyrkoherden och hans efterträdare försäkras om likstolen. Det, som de eventuellt finge uppbära i gåvor, skulle

¹ SIMONSSON, a. a., sid. 146.

² Präteståndets arkiv: Ecklesiastika handlingar I. R. A.

»wara dems egit». Tiggare och allmosefolk undsluppo likstol; deras begravningar skulle vara fria. Varken den svenske eller finske kyrkoherden i staden eller den, som med tiden bleve utnämnd vid Jakobs kyrka, finge taga någon befattning med Klara kyrka eller den församling, som »der under lyder», med mindre de blevo därtill uppmanade, »effter wij wela att hwar kyrkia och kyrckioherde skall weta sin församling och icke löpa hwar om annan, som här till mycket obeskiadeligen tillgångit är».

Brevet ställer de rådande förhållandena i blyxtbelysning. Framställningen av det moraliska förfallet såsom en följd av de främmande prästernas inblandning synes dock vara en målning med väl starka färger. Däremot har man all anledning att understryka, att en viss oordning framkallades av intrånget från obehöriga själasörjare. Vilka dessa voro, framgår omedelbart av det kungliga brevet. Det var finska och svenska präster, och man skulle kunna tillägga tyska. Att man finner prästmän av främmande nationalitet göra anspråk på vissa rättigheter till förfång för kyrkoherden på Norrmalm, berodde delvis därpå, att där tidvis bodde en visserligen icke fast bosatt befolkning av finsk och tysk härkomst. Redan 1587 begärde den finske kyrkoherden Zacharias att såväl i staden som på malmarna uppbära påskpenningar. Han krävde även, att vid Klara kyrka icke skulle anställas en finsk kaplan »på thett att the i Finske kyrckian i Staden therigenom icke måtte förderfuas». Någon sådan synes ej ha blivit förordnad på Norrmalm. Den finska församlingen i Stockholm hade äldst gemensam kyrka med den tyska, men genom det kungliga brevet 1607 fingo tyskarna ensamrätt till kyrkan.¹ Finnarna hänvisades i stället till kyrkan på Gråmunkeholmen »effther denna Kyrckie på Gråmunkeholm både ähr större, och ellieth der på Hollmen inthett ähr så stoor församblingh, som der sökie till att de Finske iu fhå der rum udj medh». Denna anordning avsåg emellertid endast att vara tillfällig, då det ställdes i utsikt, att Jakobs kyrka, sedan denna blivit färdigbyggd, skulle upplätas även åt finnarna. År 1623 förordnade också magistraten, att den finska församlingen skulle hålla sina gudstjänster på malmarna, varvid Jakobs kyrka uppläts på Norrmalm.² Denna förordning saknade emellertid varje som helst betydelse. Finnarna övergävo nämligen icke Gråmunkeholmskyrkan, vilket föranledde konsistoriet i Stockholm att hota med »indignationem Regiæ majestatis».³ De fortsatte tvärtom att begagna Grå-

¹ R. R. ¹⁴/₁, 1607. R. A. Brevet finnes även i avskrift i Prästeståndets arkiv: *Ecklesiastika handlingar*, 2. R. A. Det är även avtryckt hos Lüdeke, *Denkmal der Wieder-Eröffnung der deutschen Kirche in Stockholm*, sid. 77—79.

² *Tänkeboken* ³/₂, 1623, Råa. Enligt ZETTERSTEN, *Svenska flottans historia 1523—1634 I*, sid. 179 och LUNDMARK, *Hedvig Eleonora kyrka*, sid. 134 (*Sveriges Kyrkor, Stockholm, Bd III*) benämndes den under 1630-talet på nationalmuseiparkens tomt uppförda s. k. »holmkyrkan» äldst »Sankt Jakobs kyrka». Här föreligger emellertid utan tvivel en ren namnförväxling. Detta antagande vinner så mycket mer i styrka, som den egentliga Jakobs kyrka vid ungefär samma tid stod under uppförande.

³ *Stockholms konsistorii protokoll* ²⁰/₇, 1623. R. A.

munkeholmskyrkan och upphörde därmed först år 1719.¹ Jakobs kyrkogård däremot var troligen långt tidigare, innan ännu frågan om gudstjänsters hållande i Jakobs kyrka bragtes på tal, upplåten åt den finska församlingen. Därvid kommo de finska predikanterna otvivelaktigt i beröring med prästerskapet på Norrmalm. Frågan gällde då i synnerhet rätten att uppbära likstol för de lik, som begravdes på kyrkogården. Källmaterialet innehåller inga uppgifter om någon eventuellt uppkommen slitning eller spänning mellan vederbörande parter. På Södermalm däremot utbröt år 1622 öppen konflikt mellan pastor därstädes och den finske predikanten Thomas om en finsk begravning, och av den utgång, som striden fick i Stockholms konsistorium, kan man döma, att kyrkoherden på Norrmalm tog likstolen för de lik, som begravdes på Jakobs kyrkogård.² Det kunde stundom hända, att prästerskapet i Klara församling överträdde sina befogenheter. Man finner sålunda, att den finske kyrkoherden år 1653 anklagade Erik Martini Harraeus för att honom oåtspord ha begravt en person tillhörande den finska församlingen, och att kaplanen i anledning härav förmanades av konsistoriet att icke vidare göra sig skyldig till »sådana exorbitantier».³

Ämnen till konflikter med det tyska prästerskapet i huvudstaden skapades även. En tysk befolkning torde redan i slutet på 1500-talet ha inflyttat på Norrmalm, men den saknade troligen varaktig bostad. Autentiska uppgifter om arten av dess utbredning och utveckling föreligga tyvärr icke. Visserligen upplysa bevarade skottböcker för Stockholm om tillvaron av s. k. tyska köpsvänner, som erlagt skott till staden, men då deras bostäder icke exakt angivas, kan man omöjligen avgöra, vilka som voro bosatta i staden resp. på Norrmalm. En ungefärlig beräkning angående den tyska befolkningens tillväxt, hur intressant och belysande den än skulle vara, kan under sådana förhållanden ej komma i fråga. Säkerligen gjorde de tyska prästerna i staden på ett ganska tidigt stadium anspråk på att förrätta de kyrkliga handlingar, som berörde deras landsmän. En tysk präst, Joachim Seilerus, döpte t. ex. 1612 ett barn på Norrmalm »uthi Ugleborgh», vars fader var en tysk guldsmed men modern en svensk kvinna.⁴ En annan tysk präst, Wolfgang Berzoldi, som hade råkat i delo med sina landsmän,⁵ tvistade år 1615 med kyrkoherde Petrus Roslagius.⁶ Tvisten synes

¹ ELMERS, Stockholm, 1, sid. 144.

² Stockholms konsistorii protokoll $\frac{14}{8}$ 1622. R. A.

³ Stockholms konsistorii protokoll $\frac{9}{11}$ 1653. R. A.

⁴ Stockholms konsistorii protokoll $\frac{9}{10}$ 1612. R. A.

⁵ Stockholms konsistorii protokoll $\frac{22}{2}$ 1615. En skrivelse avgick till ärkebiskopen angående en konflikt mellan Wolfgang Berzoldi och Joachim Seilerus och dennes anhang. Mot den förre framställdes sex beskyllningar, bland dessa att han grävt upp ett barn, »som war begrafwidt, til at synas och skattaa om thet hadhe hofwudh eller ock icke». Barnets fader var en tysk borgare på Norrmalm Frans von Busch. Samme Wolfgang hade även sak med en annan tysk borgare, Henrik Eggers på Norrmalm, med vilken han senare ingick förlikning (Konsistoriets protokoll $\frac{7}{6}$ 1615).

⁶ Stockholms konsistorii protokoll $\frac{11}{10}$ 1615. R. A.

ha rört sig om lysningar i kyrkan, varvid den senare förmodligen ansett sig ha tillfogats orättvisa av den tyske prästen. Konsistoriet, inför vilket de båda kontrahenterna drogo sitt mellanhavande, försökte förlika dem och föreslog, att de i dylika omstridda fall först skulle konferera med varandra.

Det ovannämnda kungliga brevet av år 1590 innehöll även en bestämmelse, som angick den svenske kyrkoherden i staden, nämligen att denne icke skulle befatta sig med Klara kyrka och församling. Även här torde det ha gällt att reglera praxis beträffande barndop, brudvigslar, begravningar och dylika kyrkliga handlingar. Det största hindret för uppnående av en överenskommelse förorsakade troligen likstolen. Enligt den uppgörelse, som år 1593 genom Uppsala domkapitels bemedling träffades, skulle kyrkoherden i staden behålla likstolen av alla de lik, som från staden buros ut på malmen och där begravdes, och likaledes av de lik, som från malmarna fördes in i staden och där begravdes.¹ Kyrkoherden i Klara kyrka ägde sålunda endast rätt att taga likstol inom sin egen församling. Beträffande rätten att uppbära s. k. påskpenningar synes en viss oklarhet ha gjort sig gällande. Frågan gällde, huruvida prästerna på Norrmalm ägde befogenhet att kräva denna avgift av de borgare i huvudstaden, som hade gårdar på Norrmalm. Konsistoriet ansåg, att dessa borgare voro skyldiga att blott ge påskpenningar åt Storkyrkans präster men ej åt deras ämbetsbröder på Norrmalm, till vilka de däremot för sina gårdar borde erlägga tionde.²

Trots ingångna överenskommelser uteblevo icke överträdelser, som framkallade livliga meningsbrytningar mellan de olika församlingarnas pastorer. Konsistoriet, som utgjorde forum för avgörandet av dylika ärenden, stod i regel maktlöst mot företeelser av denna art. Den viktigaste anledningen till den rådande oordningen var utan tvivel tillvaron av de båda icke territoriella församlingarna, den tyska och den finska. Det har helt visst också övat inflytande, att gränserna mellan de territoriella församlingarna icke strängt iakttogos. Situationen komplicerades ytterligare, sedan hovförsamlingen genom den starka inflyttningen av adelsmän på 1630-talet vuxit i omfång och två nya icke territoriella församlingar, amiralitetsförsamlingen på Skeppsholmen och barnhusförsamlingen på Norrmalm, tillkommit. På 1630-talet skapade dessutom Riddarholmsförsamlingen allvarliga konfliktanledningar. Dessa hade i regel dock endast avseende på Storkyrkan och dess prästerskap. Men den stridbare kyrkoherden vid Riddarholmskyrkan, Johannes Sigfridi, råkade även i delo med kyrkoherde Petrus Roslagius på Norrmalm. Man finner sålunda, att den senare år 1642 hos konsistoriet beklagat sig, att Johannes Sigfridi vigte en brud vid Norrmalms tullport.³ År 1645 anklagades han av den nye kyrkoherden vid Klara kyrka, Stefan Gallius, för att ha tagit dennes likstol.⁴

¹ Uppsala konsistorii protokoll ²⁹/₆ 1593. Uppsala landsarkiv.

² Stockholms konsistorii protokoll ¹³/₁₂ 1644. R. A.

³ Stockholms konsistorii protokoll ¹⁷/₈ 1642. R. A.

⁴ Stockholms konsistorii protokoll ¹⁰/₇ 1645. R. A.

De ecklesiastika förhållandena voro alltså långt ifrån idealiska, och ännu en tid skulle det dröja, innan de blevo på ett tillfredsställande sätt ordnade. På 1640-talet skönjer man fullt medvetna ansatser i riktning att undanröja de hinder, som vållat den föregående tidens oefterrättliga tillstånd, och i stället skapa vissa normer, som borde iakttagas och följas. Man undgår samtidigt icke att lägga märke till, att bakom dessa strävanden låg en klar och bestämd tendens hos kyrkoherden vid Storkyrkan att tillägna sig en biskoplig myndighet över de andra prästerna i staden och på malmarna. Ett stöd för detta antagande lämnar en odaterad handling, som troligen härstammar från 1640-talet och som innehåller ett förslag till ordnande av Stockholms ecklesiastika förhållanden.¹ De fundamentala felen i den förefintliga organisationen ansågos bero dels på att det icke var inrättat ett konsistorium »till wissa Personer, Embeten, Macht, Stadhgar, Underholld såsom ock att Praeses i synnerhet icke hafuer så fullkombligh Macht att Sammankalla the andre pastores och biuda sina Capelaner som sigh borde», dels på att kyrkoherden vid Storkyrkan icke »kan uthan beswär förrätta uthi andra församlingar några Kyrkio Acter när han i Synnerhet warder tillkallader». Roten till det onda ansåg man ganska allmänt ligga i avsaknaden av bestämda gränser mellan församlingarna. Man väntade förgäves, att magistraten skulle gå i författning om att verkställa en grundlig gränsreglering. Då denna myndighet underlät att bringa en sådan till stånd, sökte prästerna lösa det invecklade problemet och förenade sig om en viss praxis till undvikande av söndring och splitt-ring. Sålunda överenskom man 1644 på ärkebiskopens tillskyndan, att en präst skulle äga rätt att taga likstol av sina åhörare, varhelst de begravdes.² Mot denna överenskommelse bröt man dock stundom. Kyrkoherde Stefan Gallius vid Klara kyrka ville ogärna finna sig däri utan hävdade anspråk på samma rättigheter som sin företrädare i ämbetet. Ett av konsistoriets preses, Olaus Laurelius, år 1643 utarbetat förslag försökte att lösa några av de frågor, om vilka den största striden stätt.³ Förslaget, som gillades av konsistoriet, innehöll, att alla brudvigslar och barndop hädanefter skulle förrättas i kyrkan och icke tillåtas försiggå i hemmen. Den rådande oseden, att »en part när the intet få sin willia hoos sin församling så löpa the till en annan församling», skulle därigenom bringas ur världen. För att denna reform på ett effektivare sätt skulle kunna genomföras, ställdes alla präster i staden och på malmarna under pastor primarii uppsikt. Ingen präst skulle låta sig brukas i en annan församling med vigningar, dop o. s. v. Undantag gjordes för »föرنämligit folk», om de ville anlita pastor primarius. Påskpenningar skulle präst icke tillåtas uppbära i en annan församling. Om likstol stadgades det, att sådan ägde pastor taga av sina åhörare, varhelst de begravdes. Vid ett senare tillfälle underströks kyrkoherdens i Storkyrkan rätt »att göra them af andra församlingar tienst, som i

¹ Acta Ecclesiastica. R. A.

² Stockholms konsistorii protokoll $18/_{12}$ 1644. R. A.

³ Stockholms konsistorii protokoll $24/_{11}$ 1643. R. A.

någhot wärdhe ähre». Konsistoriets ledamöter med senior, kyrkoherde Petrus Roslagius, i spetsen förklarade, att detta alltid varit sed och bruk, »huilket ock icke allenast här uthan kringh om heela rikjet på landzbygden och i städher fritt ähr efferlåtet».¹

Slutligen synes även magistraten ha gripit sig an frågan om »dee förnämligaste feel, som för denna tid ändring och Rättelse tarffwa». I skrivelse till Kungl. Maj:t 1645 får man veta, vilka dessa fel voro.² Dit räknades brudvigning, barndop, kyrkogång, likstol och påskmedel, »hwaraff största oenigheeten sigh förorsakar.» Magistraten ansåg, att »dee som egentligen lyda till E. Kmtz hoffstat» kunde med hovstaten förrätta sin gudstjänst i slottskyrkan. De, »som ähro aff de höga Collegierna», kunde likaledes besöka denna kyrkas gudstjänster, men beträffande de ovan nämnda kyrkliga handlingarna borde de vända sig till den församling, »under hwilcken de boendes ähro». Amiralitetets och barnhusets predikanter skulle icke befatta sig med andra personer än dem »som särdeles och eenskijlit Admiralitetetz och Barnhuusetz dagelige Tiänare wara och der i wistas». Beträffande gränsen mellan Klara och den nybildade Jakobs församling ansåg magistraten denna gå genom Brunkeberg, och några »irringar» behövde icke uppstå, om den ena församlingens själasörjare icke gjorde intrång i den andras »uthan sigh medh sina åhörare nöyia låter». I tvistiga fall skulle man rätta sig efter vederbörande församlings ålder, dock skulle alla »respectera och wyrda kyrkioheerden i Stoore kyrkian» såsom en konsistoriets præses. Detta sista tillägg om kyrkoherdens vid Storkyrkan överhöghet i förhållande till de andra prästerna är värt att lägga märke till; hela utvecklingen under förra hälften av 1600-talet har otvivelaktigt pekats i den riktningen. Ännu var hans supremati dock icke formellt erkänd. Det blev den först genom instruktionen för pastor primarius år 1651.

Det välvilliga understöd, som kronan skänkt till kyrkans uppbyggande, kom även den nybildade Klara församling i hög grad till del. Detta gällde alldeles särskilt kyrkans tjänare. Kyrkoherde Håkan Olai beviljades genom det kungliga brevet 13/8 1590 en läst spannmål samt tionden av boskap och säd i »quickt och oquickt» från nya ladugården på Norrmalm.³ Genom beställnings- och underhållsbrevet för samma år erhöll han 8 pund spannmål och all kvicktionden från gamla och nya ladugårdarna.⁴ Fr. o. m. 1592 tilldelades han 2 läster spannmål av kyrkotionden vid Markims och Orkesta socknar i ärkestiftet.⁵ Han tjänstgjorde år 1590 som prinsessan Annas hovpredikant och beviljades i ersättning för denna uppvaktning i månadskost 8 daler penningar.⁶ Hans efterträdare i ämbetet bibehölls vid samma förmåner.

¹ Stockholms konsistorii protokoll 16/10 1644. R. A.

² Acta Ecclesiastica. R. A.

³ R. R. 18/8 1590 (Suppl.) R. A.

⁴ R. R. 7/10 1590. R. A. Det kungliga brevet innehåller en felskrivning; där står Håkan Johannis i stället för Håkan Olai.

⁵ R. R. 24/1 1592. R. A.

⁶ Stockholms slott: Diverse handlingar: Jöran Anderssons räkenskaper 1591. Opbördh och utgiftt opå Penngar, till Komm: Matt: hoff. Slottsarkivet.

Sålunda finner man, att kyrkoherde Erik Erics år 1599 från gamla ladugården uppbar 4 pund råg och 2 pund korn, från nya ladugården 2 spann vete, 5 pund råg, 3 pund korn, 1 ko och 1 svin.¹ Följande år belöpte sig hans tionde till 20 tunnor råg, 12 tunnor korn och 1 ko.² År 1601 utgjorde tionden av nya ladugården 1 svin och i säd var 30:de skyl på åkern.³ Dessutom erhöll han 6 lass hö. Slottsräkenskaperna för 1612 ge vid handen, att kyrkoherde Henrik Opsopaeus, »som sedwaneligen åhrligen skeep pläghar», uppbar i tionde 1 oxe, 1 tunna smör och 2 får.⁴ Av ladugårdsängarna erhöll kyrkoherde Peder Roslagius år 1615 6 lass hö.⁵ Av vad kronans lanfiske i Norrström inbringade, erhöillo kyrkoherdarna sin andel. Beställningsregistret för 1600 upptager kyrkoherde Erik Erics underhåll till 2 gäddor, 4 braxen och 3 ålar, allt i färskt tillstånd.⁶ Troligen är det samme man, som år 1601 under namn av »herr Erich på Mallmen» undfägnades med 3 gäddor, i en annan post med 2 sikar, 2 braxen och 2 gäddor, i en tredje post 1 fat småfisk, 2 fat småfisk, 3 braxen och gäddor, 2 ålar och 1 braxen.⁷

Denna tionde av ladugårdarnas alster synes utan intrång ha utgått till år 1636. Detta år avskildes nämligen Solna socken, som alltsedan 1529 utgjort annex till Storkyrkan, såsom en egen församling, och av allt att döma medförde denna skilsmässa förändringar beträffande den från ladugårdarna utgående tionden. Denna synes den nye kyrkoherden i Solna helt ha tillägnat sig, men han mötte för sitt tilltag en kraftig opposition från Stockholms prästers sida. I ett memorial betitlat »Beskedh och Skäll ställdt till D. Larentium i Solna, Att tyienden af Ladhugården, hörer immediate till Staden och Norremalm och intet till Solna» hävdades med styrka, att samma tionde sedan gammalt tillerkänts pastorerna i staden och på Norrmalm.⁸ Konsistoriet inlämnade följande år en supplik till magistraten och överståthållaren, i vilken krävdes, att den tionde, som föll »af ladhugården, lanan och andra fiskerijen», måtte som underhåll anslås till nämnda pastorer.⁹ Någon rättelse synes dock icke ha kommit till stånd, ty man finner, att kyrkoherde Peder Roslagius på Norrmalm år 1640 hos Kungl. Maj:t begärde tionde av samma ladugårdar.¹⁰ Denna begäran avslogs »effter hans lägenhet är uthan denn stoor», men i stället soulagerades han med frihet på sitt skattehemman i Alunda socken.¹¹

¹ Slott och gårdar: Stockholms slott: Räkenskaper 1599. K. A.

² Ibidem 1600.

³ Ibidem 1601.

⁴ Diverse handlingar: Bestelningar, Täre- och Skiutzfärdz Peningar m. m. 1612. Slottsarkivet.

⁵ Diverse handlingar: Bestelnings-, Månadskoster m. m. 1615. Slottsarkivet.

⁶ Diverse handlingar: Mantall, Bestelnings-, Års- och månadzposter m. m. 1600. Slottsarkivet.

⁷ Diverse handlingar: Mantals-, Bestelnings-, Års- och månadzposter m. m. 1601. Slottsarkivet.

⁸ Acta ecclesiastica. R. A.

⁹ Acta ecclesiastica. R. A.

¹⁰ Ingående diarium 1640. R. A.

¹¹ Ingående diarium 1640. R. A.

Även övriga kyrkans tjänare blevo delvis underhållna av kronan. Sannolikt är det församlingens kaplan Nicolaus, som under namn av »herr Nils på Norremalm» år 1601 tilldelas två lass hö.¹ Något årligt underhåll i likhet med kyrkoherden synes kaplanen icke ha åtnjutit, utan vad han fått var säkerligen endast att betrakta som tillfälligt nådevedermäle. För klockaren torde däremot mera regelbunden utdelning ha utgått av ladugårdarna. År 1595 anhöll prästerskapet i Stockholm hos Kungl. Maj:t, att klockarna måtte beviljas något understöd för sin tjänst, »effter inthett ähr af Kyrckiernes Inkompst, som the kunne blifue undsatte medh, ej heller hafue the någon hiälp af Stadhen».² Denna anhållan synes ha blivit respekterad. Från nya ladugården erhöll Per klockare i Klara församling år 1600 i klockarmål ett spann råg.³ En liknande post upptaga även följande års räkenskaper. Av kronans lanfiske i Norrström erhöll klockaren jämväl underhåll. År 1615 uppbar således Jon klockare »effter som han åhrligen Plägar bekomma her af Slätet sig till hielp», en tunna strömming och en tunna fisk.⁴

Det var alltså främst i underhållet av kyrkans tjänare, som kronan ådagalade sitt intresse för församlingen. Denna var utan tvivel i sin tidigare historia mera beroende av slottet, än vad källorna ådagalägga. Hur stort inflytande ståthållaren eventuellt utövade på församlingens angelägenheter, framstår icke i någon klar dager. Det samma gäller även om den makt, som den särskilt tillsatte malmfogden innehade. Man torde dock ha anledning att antaga, att från slottets sida vissa överhöghetsanspråk hävdats. Med tämligen stor visshet kan förutsättas, att det tillkommit ståthållaren en allmän prövningsrätt mot de beslut eller dispositioner, som av församlingen eller dess tjänare blivit fattade eller träffade. Det framgår t. ex. av Gustav Adolfs aldrig utfärdade privilegiebrev 1624, att granskningen av kyrkans räkenskaper skulle äga rum inför ståthållaren.⁵ Församlingen å sin sida har sannolikt för sina speciella syftens uppnående stått i kontakt med ståthållaren och därvid vetat att rätta sig efter det understöd, som denne lämnat.

Om man alltså kan konstatera, att kronan beviljat den nybildade församlingen vissa förmåner, står det samtidigt klart, att den betingade sig i motsvarande grad fördelar av densamma. Dessa hänförde sig alldeles speciellt till det lägre hov- och krigsfolket, som ägde sina hus och gårdar på Norrmalm. Det bristfälliga och ofullständiga material, som stått till förfogande, tillåter tyvärr ingen allsidig undersökning. Här må endast framhållas en sida av saken, nämligen att kronan krävt fria begravingar för sina underlydande. I 1595 års utgående diarium finner man ett antal fall, som belysa detta egendomliga sakförhållande.⁶ En mjölnare vid slottets stål-

¹ Diverse handlingar: Mantals-, Bestellings-, Års- och månadskoster 1601. Slottarkivet.

² Ingående diarium $\frac{7}{2}$ 1595. R. A.

³ Slott och gårdar: Stockholms slott: Räkenskaper 1600. K. A.

⁴ Diverse handlingar: Bestellings, månadskoster m. m. 1615. Slottsarkivet.

⁵ HILDEBRAND-BRATT, a. a., sid. 198.

⁶ Ingående diarium 1595. R. A.

kvärn erhåller fri lägerstad jämte klockor. Detsamma gäller om en annan slottets mjölnare, »effter hann hafuer intet att bettala medh». Under samma år befinnas en fogde över vedflottan, en konungens klädkammaredräng och en lejonvaktare ha erhållit fria begravningar. En hovman Markus Eriksson får fri lägerstad och en ringning för sin hustru. En snickare vid namn Gregers skall ha fri lägerstad, »effter hann haf:r mykitt till att kräfua af Kronan». År 1597 erhålla två knektar fria lägerstäder på kyrkogården »sampt klockorne medh».¹

Genom dessa fria begravningar gick församlingen otvivelaktigt miste om inkomster, som annars hade tillfallit den. De ovan anförda exemplen kunna väl knappast läggas till grund för en allmän överblick över den förlust, som eventuellt uppstått, men om man betänker, att kyrkans ekonomi i äldre tider huvudsakligen var baserad på de inkomster, som begravningar och vad därmed sammanhängde, inbragte, kan man lätt inse de olägenheter, som måste bli den naturliga följderna av ett dylikt kungligt intrång. Någon tillfredsställelse med dessa fria begravningar synes ej heller ha varit rådande inom församlingen. Det var i synnerhet kyrkovårdarna, som med hänsyn till kyrkans ekonomi funno dem högst opåkallade och som sökte åstadkomma ändring i berörda hänseende. De klagade år 1596 hos ärkebiskopen »öff:r the frije zedlar ifrå Slottheet om de dödhes begraffningh». Denne lovade att tala med »Stotthollaren och med Rycksens Rådher om».² När eller hur snart dessa fria begravningar upphörde, kan emellertid ej med visshet uppgivas.³

Något starkare inflytande på kyrkans angelägenheter i stil med vad som var förhållandet med Storkyrkan, synes magistraten i Stockholm ej ha utövat. I detta avseende föreligger det anledning att antaga, att detta inflytande under den äldsta tiden huvudsakligen emanerat från slottet. Men sedan Norrmalm år 1604 avskilts som egen stad och därmed erhållit särskild magistrat, har denna senare givetvis ingripit i kyrkans angelägenheter, framför allt i den ekonomiska förvaltningen. Kyrkovårdarna finner man sålunda flitigt korrespondera i ekonomiska ting och ordningsmål med borgmästare och råd. Dessa senare torde med all sannolikhet ha betraktats som kyrkans inspektorer. Många av de uppdrag, som i vanliga fall voro anförtrodda kyrkans sexmän, befinnas ha omhänderhaftas av borgmästare och råd. Dessa ha t. ex. låtit räkna tionde på ladugårdarnas åkrar, vilket annars pläгат utföras av sexmännen.⁴ Även sedan Norrmalm inkorporerats med Stockholm år 1636,

¹ Ingående diarium 1597. R. A.

² Stockholms konsistorii protokoll ²⁴/₇, 1596. R. A.

³ Ända fram till år 1614 begagnade sig kronan av fria lägerstäder och klockor vid Klara kyrka. Detta år gjorde emellertid kyrkvårdarne en hemställan till slottet om avskaffandet av de fria sedlarna. På Kungl. Maj:ts vägnar beslöto Nils Andersson och Johan Skytte, att eftersom kyrkan »egenom sådantt blifuer aldeles förderfuat och förfallin» skulle dessa sedlar tillsvidare förbjudas. Denna anordning var dock endast tillfällig, då det definitiva beslutet blev beroende av konungens eget gottfinnande. (Brevet är i original bevarat i Westinska samlingen, vol. 1070.)

⁴ Acta Ecclesiastica. R. A.

fortlevde magistratens inflytande över kyrkan och bröts icke förrän i slutet av 1600-talet.

Ovan har redan gjorts en skillnad mellan de två olika samhällsklasser, varav Norrmalm och därmed också den kyrkliga kommunen var sammansatt, nämligen de egentliga borgarna och kronans tjänare i civil- och militärstaten. De förra utgjorde år 1599 enligt skottboken 48 på västra malmen och 63 på östra.¹ Vid dessa siffror höll sig antalet under den närmaste tiden, dock med tendenser till stigning. År 1615 betalade sålunda 84 personer på östra och 88 på västra malmen skott till staden. Nu kunna emellertid dessa siffror icke alltid tagas till intäkt för att alla dessa personer varit borgare i egentlig mening, d. v. s. förvärvat burskap. De må dock tjäna sitt ändamål i förevarande avseende, nämligen att belysa den hantverks- och handelsidkande befolkningens ungefärliga storlek.² Uppgifter angående antalet av kronans tjänare vid motsvarande tid ha däremot icke kunnat uppbringas.

Mantalslängden för Norrmalm år 1630 är beträffande befolkningens sammansättning i hög grad upplysande och bekräftar den utveckling, som i det föregående konstaterats.³ Den representerar 14 olika yrkesmän, nämligen: de egentliga borgarna; de, som bruka borgerlig näring; sjöfolk (båtsmän, skeppare, flaggmakare); arklifolk (kapten, konstaplar, arklimestare, bysserskyttar, smeder); allehanda hovfolk, som arbeta vid skeppsgården; enspannare; soldater och annat krigsfolk; adelns tjänare;⁴ dagliga tjänare vid slottet (kockar, snickare, kopparslagare, guldspinnare, byssesmeder, slaktare och sågare); tegelslagsdrängar; präster;⁵ skrivare och slutligen stadstjänare.

På 1630-talet och den därpå följande tiden börjar en bestämt påvisbar inflyttning av adelsmän till Norrmalm. Detta sammanhänger otvivelaktigt med centralförvaltningens koncentrerung till huvudstaden, varmed följde, att det högre adels- eller ämbetsmannaståndet blev mera bofast i Stockholm än vad dittills plägat vara fallet. Norrmalm undergick samtidigt en högst genomgripande förändring till sitt utseende. De gamla kålgårdarna och trähusen, som satt sin säregna prägel på denna stadsdel, nedrevo och fingo giva plats för de förmögnare borgarnas stenhus och adelsmännens palatsliknande byggnader.⁶ Av icke mindre betydelse voro de påbjudna kungörelserna om gaturegleringar, som under överståthållare Klas Flemings tid genomfördes, varvid nya gator utstakades, hus revo och flyttades samt gamla gator jämnades och stenlades.⁷

¹ Stadens skottbok 1599. Stadens arkiv.

² De egentliga borgarnas antal torde ha hållit sig vid en blygsam siffra. I en supplik till K. M:t, som är odaterad men som troligen härstammar från slutet av 1630-talet, uppgives antalet till 6 eller 8 »behåldne» borgare, beroende på pestens härjningar. (Städers skrivelser och besvär; Stockholm. R. A.)

³ Städers akter: Stockholm: Mantalslängder och räkenskaper i Strödda handlingar. K. A.

⁴ 1633 års mantalslängd upptager tjänare hos Gabriel Oxenstierna, Adler Salvius, Klas Fleming, Johan de la Gardie, Nils Bjelke m. fl.

⁵ Dessa äro: M. Peder kiörkieherde, herr Oluff Kapelan, M. Jakob Rudbeckius, Joen kläckare.

⁶ HILDEBRAND, Stockholms Historia, sid. 107.

⁷ Jfr F. U. WRANGEL, Stockholmsiana, I, sid. 154—182.

Helt visst kom denna nyinflyttade samhällsklass av såväl höga som låga ämbets- och tjänstemän att deltaga i vården av kyrkans angelägenheter. Vid val av kyrkoherde och kaplan tillfrågades alltid de högre adels- och ämbetsmännen, vilkas ord vägde synnerligen tungt i vågskålen. Man var också angelägen om att stå på god fot särskilt med de inom församlingen boende riksråden eller andra personer i hög social ställning, då man därigenom trodde sig kunna påräkna deras medverkan till befordrande av kyrkans och församlingens intressen. Den stora betydelse, som sålunda tillmättes de högre samhällsklassernas deltagande i vården av församlingens angelägenheter, inverkade dock föga eller intet på de egentliga borgarnas ställning. De utgjorde alltfört en integrerande del av församlingen. Vid val eller dylika tillfällen synas dock alltid ståndsskillnaderna ha iakttagits. Sålunda röstade adeln, kronans tjänare och borgerskapet var för sig.

Frågan om församlingens äldsta gränser sammanhänger intimt med den om Norrmalms omfång. På en fortifikationskarta av år 1637 finnes ett staket i form av gärdesgård utsatt, och detta har antagits vara den gamla stadsgränsen.¹ Man har också ansett, att sedan lilla tullen införts, tullgränsen sammanfallit med nyssnämnda gräns. Äger detta sin riktighet, skulle stadsgränsen ha löpt i närheten av Kungsbacken norr om Adolf Fredriks kyrka samt mot öster »fortgått till en bruten linje, som betecknar den bekanta rännen från stora träsket ned i Laduviken, numera Nybroviken». Ännu på Tillaei stora karta 1733 utgjorde detta vattendrag gränsen mellan Norrmalm och Ladugårdsland. Klara församlings gränser sammanföll i stort sett med den ovan beskrivna stadsgränsen. Ännu under större delen av 1600-talets förra hälft synes likväl den kyrkliga kommunen ha sträckt sig längre norr ut och även omfattat de båda kungliga ladugårdarna. Att detta senare verkligen varit praxis, framgår klart och tydligt av det redan omnämnda »Beskedh och skääl» till kyrkoherden i Solna, som orättmätigt ansågs ha tillägnat sig inflytandet över ladugårdarna och deras underlydande. I detta hävdas med bestämdhet, att ladugårdarnas folk i »all kyrklotienst» hållit sig till malmen och där fått »theras barn döpte; theras brudfolk wigde, theras siuka besökte; theras dödha begraffne och huad mer är som gudz tiensten fordrar». Vidare göres det gällande, att ladugårdarnas ägor stöta in på stadens och malmens områden och äro »belägne näst in under Slotsens mur, uthi huilcka fall eller lägenheter ladugårdars tijeonde pertzeler altijt fölia plägha Städerna ther kungliga slott och gårdar beliggandes ähro». Från och med 1636, då Solna upphörde att vara annexförsamling till Storkyrkan i Stockholm, räknades ladugårdarna såsom hörande till denna socken, och den ovan anförda förklaringen angående deras rätta hemvist blev därför utan någon som helst betydelse.

Den första naturliga avgränsning, som Klara församling erhöll, skedde 1643, då Jakobs kyrka med den öster därom belägna delen av Norrmalm avskildes som egen församling. Denna ledde visserligen sina anor tillbaka till 1300-talet, men först på

¹ Utredningar rörande statens mark och tomter i Stockholm, V:1, sid. 6

1640-talet, då den enligt 1575 års kyrkoordinantia nyuppförda kyrkan närmade sig sin fullbordan, aktualiserades en församlingsdelning på Norrmalm. Den starka tillväxt, som malmen rönt under 1630- och 40-talen i samband med de där vidtagna gaturegleringarna, motiverade otvivelaktigt denna delning. I detta sammanhang bör ej förbises det faktum, att trakten öster om det egentliga Norrmalm, d. v. s. Ladugårdsland, vid denna tid i rätt stor utsträckning började att bebyggas. Där inflyttade framför allt de till amiralitetet knutna båtsmännen.¹ I gudstjänstsyfte besökte de tidigast Storkyrkan, men på 1630-talet, sedan en särskild amiralitetskyrka uppbyggts, använde de denna.² Ecklesiastikt hörde hela ifrågavarande område ännu till Klara församling, vilkens präster voro själasörjare för ladugårdslandsborna med undantag av sjöfolket, som underhöll egna skeppspräster vid »holmkyrkan». Förhållandet mellan dessa senare och det ordinarie prästerskapet var icke alltid det bästa; oftast rådde ett spänt förhållande mellan dessa bägge parter i anledning av överträdelser, vartill skeppsprästerna gjorde sig skyldiga, i det att de bröto mot praxis beträffande vissa kyrkliga handlingars rätta handläggning. Man finner t. ex., att en predikant Martinus Nicolai år 1639 inför konsistoriet blev tilltalad för att han låtit viga brudar utan föregående lysning och medgivit sina åhörare undfå nattvarden »uthan Absolution».³ Konsistoriet gjorde, såsom redan förut påpekats, vid denna tid vissa anstalter för att skapa uniformitet mellan församlingarna. I samband med denna strävan bör otvivelaktigt sättas dess beslut att hos överståthållare Klas Fleming göra framställning om att han skulle hålla skeppsprästerna »till god ordning». I detta avseende tillmötesgick säkert också det kungliga brevet 1643 konsistoriets önskemål, i det att däri anbefalldes delning av Norrmalm i två församlingar Klara och Jakob, varigenom »bättre skick och order uthij Kyrkio wäsendet» skulle uppnås.⁴ Enligt samma brev skulle till den förra församlingen höra allt vad som »ifrån Torget på Wästan Sijdan ähr beläget» jämte »dee som byggia och boo uppå Munckelägret», under det att till den senare församlingen skulle »lyda allt vad, som Östan om Brunkeberg ifrån Torget ähr beläget medh dee uthi Nye Staden på Ladugårdslandet boendes». Gränsen mellan de bägge församlingarna ger sig ganska lätt och naturligt. Den utgjordes nämligen av Brunkebergsåsens rygg,⁵ som otvivelaktigt var utgångspunkten för den kvartersindelning, som år 1594 genomfördes, varigenom Norrmalm uppdelades i västra och östra malmen. En rest av denna indelning fortlever i namnet Malmskillnadsgatan, som ännu denna dag bildar Klara församlings östliga gräns.

Den förlust i utrymme, som Klara församling led genom den östra malmens av-

¹ Jfr E. LUNDMARK, Hedvig Eleonora kyrka, sid 132. (Sveriges Kyrkor, Stockholm, Bd III.)

² Stockholms konsistorii protokoll $15/2$ 1639. R. A.

³ Stockholms konsistorii protokoll $14/10$ 1640. R. A.

⁴ R. R. $25/11$ 1643. R. A.

⁵ Jfr GUNNAR BOLIN: Kvartersindelning och tomtnummering i gamla Stockholm, sid. 10. (St Eriks årsbok 1922.)

skiljande som eget pastorat, kompenaserades genom det vederlag, som Munklägret innebar. Före 1643 utgjorde vattenleden eller nuvarande Klara sjö den naturliga gränsen i väster. Nu blev denna flyttad ett gott stycke i västlig riktning och bibehöll denna utsträckning till 1671, då Munklägret eller Kungsholmen, som det fr. o. m. denna tid kallades, fränskildes som egen församling, vilket var motiverat av den påfallande starka utveckling, som denna trakt av huvudstaden på mycket kort tid undergått. Genom drottning Kristinas donationsbrev 1644 och 1647 införlivades Munklägret med stadens jurisdiktion. Vid donationerna var emellertid det villkoret fäst, att det nya området skulle främst upplåtas åt hantverkare eller andra näringsidkare, som för sin näring voro beroende av vattentillgång eller vattenkraft. Det var framför allt den mot Norrmalm vettande delen, som utnyttjades för bebyggelse. Under knappa 25 år hade denna bebyggelse nått en sådan omfattning, att Munklägrets avskiljande som eget pastorat ansågs oundgängligt. Över den härom hos Kungl. Maj:t ingivna ansökan bereddes kyrkoherden Johannes Terserus i Klara tillfälle att yttra sig. Denne hade ingenting att erinra mot förslaget, då han ansåg att Klara församling vore förmögen nog att underhålla sin herde. Alla skäl talade för bildandet av en ny församling, då Munklägret, »som af naturen ähr särskild och nu tämmelig populeras, ähr wärth at niuta den Kongl. Nådhe och försorg om Gudz nambns loff och Hans helga ordz uthsprijdande, at måge blifwa till enn särskilt Församling nådigst privilegierat. . . . at sådan Gudelig intention må en lyckelig framgång vinna».¹ Terserus' förhoppning gick också i uppfyllelse, i det Kungl. Maj:t $22/3$ 1671 biföll ansökningen.² Gränsen mellan de bägge församlingarna blev åter Klara sjö. Med Kungsholmen införlivades den i samma sjö liggande Blekholmen. År 1892 var det ifrågasatt att överflytta denna holme, som under tiden vuxit samman med fastlandet på Norrmalmssidan, till Klara församling. Först 1924 blev denna förening verkställd, varigerom sålunda Klara sjö blivit den definitiva gränsen mellan Klara och Kungsholms församlingar.

Gränsen i norr löpte tidigast, såsom redan i annat sammanhang omnämmts, troligen utmed nuvarande Kungsbacken. Staden växte emellertid alltmer norrut, vilket föranledde gränsens successiva utflyttande. 1652 gick tull- och stadsgränsen utefter den nuvarande Karlbergsvägen. Omkring 1670 förlades tullporten till Stallmästaregården vid Brunnsviken. Genom 1682 års kungliga brev blev denna gräns även fastslagen såsom stadsgräns, och som sådan tjänar den ännu denna dag.³ Samtidigt som stadens område utvidgades i nordlig riktning, ökade Klara församling i omfång. Den starka bebyggelse, som uppstod i dess nordliga del, gjorde emellertid frågan om en ny församlingsdelning aktuell. Kungsbacksförsamlingens tillkomst påskyndade otvivelaktigt gränsregleringen mellan församlingarna på Norrmalm. Ett av överståthållaren upp-

¹ A. BIÖRN, Een kort Relation om Kongsholmen huru han tillföre wardt nämnd, sedan uthdeelt, häfdat och populert och när han dette nambnet fått hafwa. K. B.

² R. R. $22/3$ 1671. R. A.

³ Utredningar, V:1, sid. 9.

gjort delningsförslag gillades och stadfästes av Kungl. Maj:t år 1672. Enligt detta bestodo Klara församlings gränser i söder och väster av Mälaren, i öster av Nya gatan och i norr av Kammakaregatan. Den sista gränsen intresserar i detta sammanhang mest. Sedan Kungsbacksförsamlingen upphört att vara eget pastorat och Olofs kapellförsamling i stället tillkommit, utgjorde Kammakaregatan skillnad mellan denna senare församling och Klara församling. Definitiv gräns blev likväl icke denna gata. När Olofs kapell år 1773 avskildes som eget pastorat, stipulerades det i det kungliga brevet, att Skvalbänken, d. v. s. nuvarande Tunnelgatan, skulle bilda gräns mellan de bägge församlingarna.

Sedan denna tid har Klara församlings omfång, med undantag av den redan omnämnda gränsregleringen år 1924, icke undergått annan förändring, än att Helgeandsholmen, vilken sedan 1643 varit delad mellan Klara och Jakobs församlingar, 1906 införlivades med Storkyrkoförsamlingen.

År 1624 utfärdade Gustav Adolf en förordning om anläggningen av ett barn- och tukthus i Stockholm.¹ Det förra var avsett för fattiga och föräldralösa barn, i det senare skulle intagas »skalkar och bofvar», både män och kvinnor, vilka skulle beläggas med straffarbete och icke befrias därifrån, förrän de gjort bot och bättring.² Vid inrättningen anställdes dels en fångvaktarpersonal, dels en stab av hantverkare eller yrkesmän. Barnhuset började sin verksamhet i det gamla Gråmunkeklostret på Riddarholmen. Därifrån flyttades det till Norrmalm, där en ödestomt »belägen in mot Rörstrand emillan Siön och Borgarnes tompter» blivit skänkt och upplåten. Av kronan omhuldades barnhuset på bästa sätt, bl. a. genom beviljande av den s. k. barnhus-tunnan, en gård, som utgick från varje kyrkohärbärke i Sverige och viss del av Finland. Till barnhusets byggnader hörde en kyrka, och i fullmakten för föreståndaren Johannes Matthiae stadgades, att gudstjänster skulle hållas på vanliga dagar, om så behövdes. Barnhusförsamlingen var av icke-territoriell natur. Den var belägen inom Klara församling och omfattade icke någon viss trakt. De gudstjänster, som hölls i kyrkan, voro endast avsedda för barnhusets innevånare och personal, och den präst, som skötte själavården, hade icke att taga någon som helst befattning med innevånarna i Klara församling eller göra något intrång i de rättigheter, som tillkommo denna församlings prästerskap. Tvister mellan detta senare och barnhusförsamlingens präster kunde dock icke undvikas. De kommo till utbrott på 1640-talet. Vid barnhuset var anställd en präst Laurentius Lundius, som förut tjänstgjort inom Strängnäs' stift men som på grund av missämja med sina åhörare tvingats att lämna stiftet. Försedd med rekommendation från rikskansler Axel Oxenstierna antogs han av överståthållare Klas Fleming och föreståndaren Johannes Matthiae till präst vid barnhuset. Han synes omedelbart ha dragit uppmärksamheten till sig, i det att en stor del av

¹ Jfr J. F. FRÖLÉN, Om Stora Barnhuset i Stockholm.

² R. R. 24/4 1624. R. A.

Klara församlings innevånare tillhörde hans åhörarkrets. Konsistoriet, dit han blev inkallad, tilldelade honom en varning »att hålla sigh in om sine terminos och förskaffa sigh skriftelig instruction huru vidt hans terminos skola sigh stråkia». ¹ Någon instruktion blev dock troligen aldrig utfärdad. I stället sökte Laurentius uppnå en viss överenskommelse med konsistoriet om sina »terminos». Han begärde t. ex. tillstånd att »absolvera them som willia ther gå till Herrans Nattvard», vidare att »disponera för dem, som gåå till kyrkan att the inthet må hafua orsak att tiätta om stolrummen i kyrkian». ² Konsistoriet visade emellertid ingen medgörlighet. Det ville visserligen gärna unna honom »någre accidentier», men eftersom Norrmalm var »een ecclesia för sigh och barnhuuset för sigh sielft», blev han förbjuden att taga någon befattning med »någon af Norrmalms församlingz ledamot», med mindre det skedde med »Consistorii och M. Petri samtyckia». Samma uppfattning som konsistoriet hyste magistraten angående barnhusförsamlingens gränser. I den redan i annat sammanhang omnämnda skrivelser till Kungl. Maj:t 1645 gjorde den gällande, att barnhusets predikanter skulle handhava själavården endast med avseende på de personer, »som särdeles och eenskyllt . . . Barnhusetz dagelige Tiänare wara och der i wistas». Varken konsistoriets eller magistratens auktoritet visade sig dock vara tillräckligt stark för att hålla barnhusförsamlingen inom vederbörliga gränser. Sedan Samuel Hammarinus tillträtt kyrkoherdebefattningen i Klara församling, utbröt öppen konflikt mellan honom och barnhuspredikanten. Saken drogs inför konsistoriet. Barnhuspredikanten skulle enligt Hammarinus' utsago ha utdelat nattvard åt personer tillhörande Klara församling och kristnat deras barn. I anledning därav blev han ålagd att lämna exakta uppgifter på sina medlemmar. Detta gjorde han, varvid det visade sig, att endast 16 personer utom barnhusförsamlingens egna innevånare besökte barnhuskyrkan. Konsistoriet fann denna affär alldeles för obetydlig för att behöva förorsaka missämja och ville låta barnhuspredikanten behålla de 16; kyrkoherde Hammarinus skulle icke lida någon större skada därav. Vile de bägge stridande parterna lyda konsistoriet, »så är godt; huar om icke, så göre som de vilja».

Följande år 1649 upprepades klagomålen från Hammarinus' sida. Barnhusprästen viger brudar, kristnar barn, utdelar nattvarden, och allt detta gör kyrkoherden missmodig, så att han icke »medh goot samuet sadhe sigh kunna giöra sitt kall och ämbete». ³ Ärkebiskopen, som var närvarande i konsistoriet vid ärendets behandling, gav barnhusprästen en admonition och förmanade honom att endast taga befattning med inom barnhuset boende personer. För den händelse han bröt häremot, skulle han plikta »effter som saken wara kan». Han skulle dessutom i alla avseenden »ährkänna M. Samuel för sin rätta pastore och Inspectore hållandes goot Correspondens medh honom i alla saker».

¹ Stockholms konsistorii protokoll $\frac{8}{6}$ 1641. R. A.

² Stockholms konsistorii protokoll $\frac{25}{2}$ 1642. R. A.

³ Stockholms konsistorii protokoll $\frac{17}{1}$ 1649. R. A.

Därmed torde striden för tillfället ha blivit bilagd. Alldeles bragt ur världen var den dock icke. När år 1690 fråga uppstod om underhåll för barnhuspredikanten, ingick magistraten med en skrivelse i ärendet till konsistoriet, vid vilken var fogad en bilaga från barnhusdirektörerna. Denna bilaga utgjorde ett förslag, innehållande, att en del av det närmast till barnhuset angränsande området skulle tilldelas barnhusprästen, som därav skulle, såsom i andra församlingar plögade vara fallet, njuta kyrkoherdes rättigheter och inkomster. I lön skulle han enligt förslaget uppbära, vad lägerstäders öppnande och gravars uppkastande i Olofs kapell och kyrkogård inbringade. Konsistoriet ställde sig helt avvisande mot de framställda yrkandena, då det ansåg, att Klara församling blivit åderlåtten dels genom härjande eldsvådor, dels ock därigenom, att Kungsholmen blivit avskild som egen församling. Därmed nöjde sig dock icke barnhusdirektionen utan hänsköt ärendet till Kungl. Maj:ts avgörande, som lät Klara församling vara i orubbad besittning av sina gamla rättigheter.

Fr. o. m. 1624 hörde Bromma socken som annex till Klara kyrka.¹ Den kungliga resolutionen om denna förening var närmast föranledd av en supplik från kyrkoherde Peder Erics Roslagius, som klagade över att han icke hade något »utrymme till att holla sigh någon boskap uppå».² Det var nämligen vid denna tid sed och bruk att kronan avlönade kyrkoherdarna i städerna genom att anslå landsförsamlingar till deras underhåll. I Bromma skulle nämnde kyrkoherde enligt det kungliga brevet förkunna »Gudz saliggörande ord reent, klart och oförfalskat» och i gengäld njuta sina företrädares alla villkor och lägenheter. Av denna fullmakt kan man visserligen ej draga några slutsatser angående ordnandet av förhållandet mellan de bägge pastoraten,³ men det framstår klart och tydligt, att Bromma församling icke uppgivit sin självständighet, därför att den fått gemensam kyrkoherde med Norrmalms församling. Med avseende på kyrkoherdevalet vinner man bekräftelse på detta faktum av den för Peder Roslagii efterträdare utfärdade fullmakten på Bromma pastorat. I denna fastslås uttryckligen, att församlingen i fråga ej avstått från rätten att välja kyrkoherde, utan står »dhem der i sochnen boendes äre, fritt och frijwilligt att wällia och begära sigh deras egen kyrkoheerdhe och Siälesöriare effter som kyrkeordningen förmäler».⁴ Genom denna bestämmelse är således Bromma pastorats karaktär av personligt prebende åt kyrkoherden på Norrmalm alldeles uppenbar. Därmed var också underförstått, att föreningen skulle hävas, såvida icke de bägge församlingarna vid kyrkoherdeval eventuellt röstade på en och samma person. Vad Stefan Gallius, Peder Erics efterträdare, beträffar synes han av de bägge församlingarna ha blivit enhälligt vald till

¹ R. R. $\frac{1}{8}$ 1624. R. A.

² Acta Ecclesiastica, Klara församling. R. A.

³ Enligt Stockholms konsistorii protokoll $\frac{10}{11}$ 1652 resolverades, att prebendegällan Bromma och Lovön till alla »casus ecclesiasticas» skulle lyda under Stockholms konsistorii rannsakan och dom: endast det som vore viktigt och allvarligt avgjorde ärkebiskopen.

⁴ R. R. $\frac{25}{2}$ 1645. R. A.

kyrkoherde. Men efter hans plötsliga frånfälle 1647 upphävdes gemenskapen i överensstämmelse med de i ovan anförda 1645 års kungliga brev angivna villkoren, i det Norrmalms församling till ny kyrkoherde valde Klingius, medan Bromma utsåg Nicolaus Hussius.¹ Efter den sistnämndes död år 1650 begärde församlingen i skrivelse till ärkebiskopen, att Samuel Hammarinus i anseende till hans »godhe qualiteter och skickelige lefwerne som ock det behag wij af hans persons godhe Humeur särdeles fattadt hafwe» måtte förordnas till kyrkoherde.² Om man således var medveten om att valet av kyrkoherde innebar gemenskap med en annan församling, ville man tydligen genom ett tillägg, som avslutade skrivelsen, gardera sin frihet och obundenhet genom att kräva, att denna procedur »framdeles icke drages till Exempel eller oss ock Församlingen till någon Praejuditz». Till år 1663 ägde föreningen bestånd, då Hammarinus på grund av ett enligt den tidens betraktelsesätt föga passande men enligt nutida begrepp oklanderligt uppträdande i en självmordsaffär avsattes från ämbetet såväl i Klara som Bromma församling.³ Under den tid, som han tjänstgjorde i Bromma, synes han

¹ Uppsala ärkestifts herdaminne, I, sid. 184.

² Uppsala domkapitels arkiv, E:V, 15:1. Uppsala landsarkiv.

³ Bland Bromma församlings skrivelser till ärkebiskopen (jfr föregående not) finnes en avskrift bevarad av protokollet vid rättegången mot Hammarinus inför Sollentuna häradsrätt. Vid rannsakingens början beklagade sig Hammarinus, att han var »illa uth kommen uthi Roop sampt ryckte brachter för een pijga, hwilken uthi Bromma Prästegårdh sielff sitt lijff hadhe afhendt». Ett flertal vittnen, huvudsakligen av prästgårdens folk, blevo därvid hörda. Den förste var klockaren Måns Eriksson, som, efter att ha meddelat vissa upplysningar beträffande pigans föregående liv, omförmälde hennes sjukdom, om vilken han fått kännedom av andra personer. »Men inthet talte hon medh honom i sin Siukdom, uthan sadhe andra hadhe sagdt att hon hafver tahlat uthi huffudyra, legat wedh skorstenspipan i winden talandes om sin släckt och mehra owisst; men dagen för än hon dödde, gick hon neder i stugan, togh en skinnell om sigh. Sedan war hon inne, stundom gick, stundom satt och stundom stödde sigh på armen widh bordhet. Om natten lågh hon och dhen andra pigan Lijssbeth ihop, gådt bådha uth om natten och åter in.» Sedan folket somnat, gick hon ut, varefter Lisbeth fann henne sittande vid kyrkoherde Samuels stugdörr. Hon befanns död och bunden med ett rep om halsen. Lisbeth omtalade omedelbart händelsen för gårdsfolket, varefter klockaren, som tillkallats, begav sig till staden för att underrätta kyrkoherden om det skedda. Denne reste ut och anställde förhör om den dödas sjukdom och leverne. Därefter gick han med de närvarande upp till självmörderskan. Han uppmanade först drängarna och pigorna och sedan klockaren att skära ned henne, men alla vägrade att efterkomma hans befallning och sprungo i stället sin väg. Med en kniv skar då Hammarinus själv ned henne. Därefter befallde han drängarna att köra bort liket, som nedsattes i en stuga. Följande fredag efter bönepredikan begravdes pigan, sedan kyrkfolket avlägsnat sig. Hjälpprästen »lille herr Andreas» jordfäste henne under följande ceremonier: »Aff jordh ästu kommen, til jordh skall du blifwa igen, Jesus Christus din frelsare skall digh oppwäckia, läsandes sedan wälsignelsen öfwer prästfolket, som då tillstädes war, men inthet mehr öfwer pijgan hwarken sangs eller lästes.»

Därefter hördes som vittnen flera personer tillhörande prästgården. De förklarade sig först ej ha sett, hur pigan blivit nedskuren, men på klockarens uppmaning tillstodo de, att kyrkoherden gjort detta.

Pigorna Lisbeth Simonsdotter och Anna Mattsdotter, som därefter fingo avlägga vittnesmål, bekräftade klockarens uppgifter och tillbakavisade ett utspritt rykte, att kyrkoherden skulle ha

endast ha framkallat misstro och missnöje, som vid avsättningen togo sig uttryck i en klagoskrift till Kungl. Maj:t.¹ I denna heter det, att han låtit komma sig till last »stoor wårdslöshet om kyrkiornes Prästgårds vidmachthållande och reparation, kyrkiornes inkompster och uthgiffers orichtige handtering». Han beskylldes bl. a. för att ha försnillat penningmedel, som Lennart Torstensson skänkt till kyrkan. Man misstänkte också, att han var orsaken till att en korkåpa, likaledes en gåva av Lennart Torstensson, förkommit. Klagoskriften slutade med ett synnerligen viktigt önskemål. Den förening, som Bromma i egenskap av annex ingått med Klara församling, ansågs endast ha verkat i skadlig riktning, varför man för framtiden utbad sig »een i lefwerne skickelig pastorem, at icke någon, som blifwer till Stockholms församling på Norrmalm utskärat och förordnat, må tillijka blifua utöfver denna lilla församling rådande». Denna ivriga begäran om upphävandet av bandet med Klara församling gick visserligen i uppfyllelse, men om man därmed hade hoppats, att Bromma i stället skulle bilda ett självständigt pastorat med egen kyrkoherde, blevo förhoppningarna alldeles gäckade. I stället införlivades Bromma som annex med Riddarholmskyrkan.² Denna förändring motiverades med att Klara församling vuxit till den grad i omfång och välmåga, att den ensam ansågs kunna underhålla själasörjare, under det att Riddarholmskyrkans små villkor gjorde en förening med Bromma församling nödvändig.³ Kyrkoherde Klingius, som 1661 utnämndes till kyrkoherde i Riddarholmsförsamlingen, finner man således i enlighet med K. M:ts beslut under den följande tiden inneha Bromma som annex, men sedan han genom sin utnämning till biskop frånträtt sina befattningar i Stockholm, upphävdes den korta gemenskapen, varefter Bromma enligt en kunglig resolution hädanefter icke skulle vara förenad med någon Stockholmsförsamling utan underhålla egen kyrkoherde.⁴ Det var framför allt tack vare ingripande av riksrådet Kurek och greve Torstensson — bägge två mäktiga och tillfogat den döda hugg och slag. Till sist hördes Hammarinus, som efter avlagd ed bekände, att klockaren infunnit sig hos honom i staden, varefter han och klockaren begett sig ut till prästgården. Vidare tillstod han, att han med egen hand skurit ned pigan. De närvarande sockemännen protesterade mot kyrkoherdens uppträdande i denna affär och förklarade, att han icke längre skulle tillåtas predika i kyrkan. Hammarinus medgav, att han felat, och ville icke bestrida de avgivna vittnesmålen. Men begravningen »wille han wäll defendera, effther hon således hafwer tagit uthi Siukdomb och yra siegh lijfuet aff, insinuerandeess alla sina rationes skriffteligen till wijdare justification her hoos gåendhe; Skiutandes der medh sin Saak under höga öfwerheeten». I sitt utslag konstaterade rätten, att det icke tillkom den att pålägga något »arbitralt» straff. Den beklagade Hammarinus' olycka, tvistighet och obetänksamma gärning, som han bort avstå från.

¹ Uppsala domkapitels arkiv, E: V, 15: 1. Uppsala landsarkiv.

² R. R. $\frac{5}{8}$ 1663. R. A.

³ Bromma församling synes hos ärkebiskopen ha anhållit om kyrkoherde. Domkapitlets protokoll av $\frac{5}{9}$ 1663 innehåller nämligen en notis, som bekräftar denna förmodan. Planer voro enligt samma notis å bane att föreslå som lämplig kandidat en mästare Håkan. Genom det kungliga brevet $\frac{24}{9}$ 1663 korsades alla planer i den vägen, enär ingenting skulle ändras i det kungliga brevets av den 5 aug. bestämmelser.

⁴ R. R. $\frac{22}{8}$ 1665. R. A.

inflytelserika medlemmar av Bromma församling — som detta beslut synes ha kommit till stånd. Emellertid erhöll församlingen aldrig någon egen kyrkoherde, och sedan Jöns Terserus blivit utnämnd till kyrkoherde i Riddarholmskyrkan, anslogs den 1 maj 1666 Bromma som annex åt honom.¹ När han år 1668 överflyttade som kyrkoherde till Klara församling, synes han ha behållit sin gamla annexförsamling. Ty i fullmakten nämnes ingenting om detta pastorat. Därmed var i realiteten men ej formellt föreningen med Riddarholmskyrkan upplöst. Detta kanske tydligast åskådliggör Bromma församlings karaktär av personligt prebende åt den, som för tillfället innehade det. Ett prejudikat var i varje fall skapat, och detta skulle Terserus' efterträdare, kyrkoherde Olaus Bergius, begagna sig av. Denne synes ha åtnjutit sina rättigheter som kyrkoherde i Bromma församling och fortsatt därmed till år 1680, då det genom ett kungligt brev förordnades, att församlingen skulle som annex införlivas med Riddarholmskyrkan.² Med denna var Bromma därefter under en lång följd av år förenad.³

¹ Uppsala domkapitels protokoll $\frac{5}{7}$, 1665 meddelar mycket riktigt, att församlingen begärt hos ärkebiskopen Jonas Molinus från Strängnäs stift, som av Klingius blivit kallad till kaplan, till kyrkoherde. De två sockenmän Nils Göransson i Riksby och Mats Simonsson från Linta, som voro närvarande vid domkapitlets sammanträde, fingo av ärkebiskopen uppbara skarpa förebräelser för förslaget. De upplyste emellertid ärkebiskopen om att de ej buro skulden, då de i detta ärende voro skickade av sina husbönder. Ärkebiskopen förklarade då, att ett val av Molinus till kyrkoherde strede emot privilegiernas innehåll, att var och en må bli försörjd i sitt stift. Därför skulle han tillskriva biskop Emporagrius i Strängnäs, att denne kallade Molinus tillbaka till stiftet. Han lovade också att skriva till »de gode herrarna, som äre rådande i Bromma Församling», att han icke kunde samtycka till valet av en präst, »som är af annat stift och ännu en yngling omeriterat».

² R. R. $\frac{80}{9}$ 1680. R. A.

³ Utgångspunkten för skilsmässan mellan Bromma och Klara församlingar var en supplik från kyrkoherde Vultejus vid Riddarholmskyrkan, i vilken ansökan han begärde Bromma socken som annex. I kyrkoherde Bergius erhöll han emellertid en energisk och hänsynslös motståndare. I den supplik, som denne i anledning av Vultejus' anhållan inlade till Kungl. Maj:t, förutspådde han den ruin, som skulle drabba honom, om Bromma pastorat berövades honom. Genom det kungliga brevet $\frac{9}{7}$, 1681 avgjordes tvekampen till förmån för Vultejus, sedan greve Bengt Oxenstjerna och hovkansler Örnstedt erhöill i uppdrag att företaga en undersökning i saken. Emellertid synes Bergius ha dröjt med avflyttningen och avsiktligt hindrat Vultejus att komma i besittning av Bromma, vilket föranledde den senare att hos landshövdingen anhålla om »adsistence at drifwa honom uthur Prästergården medh dess Sakers uthkastning och Sädens aftröskning». I konsistoriet klagade Bergius bittert över att ha blivit »oskäligen och otilbörligen» behandlad. Tvisten mellan de bägge oförsonliga kyrkoherdarna drogs inför konsistoriet, där ärkebiskopen föreslog som ett sätt att slita tvisten tillsättandet av en förlikningskommission eller om denna misslyckades, sakens avgörande av domstol. De båda stridande parterna önskade tydligen undvika dessa ytterligheter. Bergius höll nämligen ett tal vid konsistoriets sammanträde »låtandes förstå sig högeligen åstunda en amicabel composition lemnandes alla dee honom tilfogade injurier uti en ewig amnestie». Vultejus var också villig att ingå förlikning »allenast M. Berg 1) lefwererar honom it riktigt inventarium på Bromma Prästegård, 2) betalar forderligast til kyrkian det han är skyldig.» Detta villkor förklarade sig Bergius vilja uppfylla, varefter ärkebiskopen uttalade sitt behag till »deras benägenheet af den förlikningh, som dee nu förstådt sigh till». (Stockholms konsistorii protokoll $\frac{7}{1}$, 1683.)

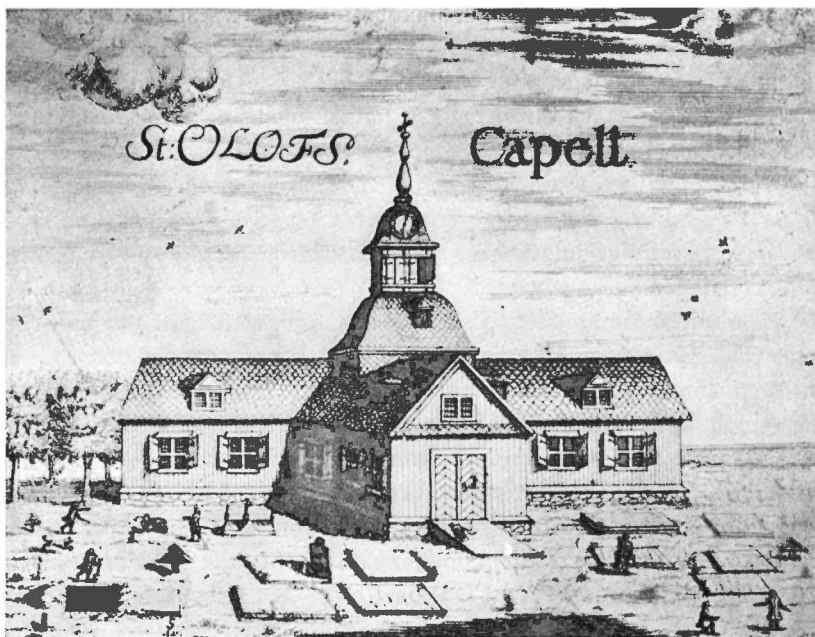

Fig. 3. S. Olofs kapell 1727. Efter Nordberg. S. Claræ Minne.

Die S. Olof's Kapelle.

S. Olof's Chappel.

KAP. III.

Olofs kapell och församling under föreningen med Klara församling, föreningens upplösning, skuldfordringsmålet.

Vid den år 1643 verkställda delningen av Norrmalm i två församlingar, Klara och Jakob, stannade de s. k. Kungsbacksborna kvar inom den förra. De utgjorde den nordligaste utlöparen av den dåtida befolkningsagglomerationen på Norrmalm. I detta yttersta hörn av Klara församling skulle med tiden vissa separatistiska tendenser framträda. Dessa förefunnos redan tidigare inom Jakobs församling, där under 1660-talet starka krafter voro i verksamhet för att avskilja den yttersta delen av Norrmalm som egen församling. Därmed förhöll sig på följande sätt.

På överståthållare Flemings initiativ iståndsattes år 1635 den gamla Brunkebergs kyrkogården, där man samtidigt uppbyggde ett träkapell, det s. k. Johannes kapell. Ursprungligen var detta endast avsett som ett slags bisättningshus men kom genom omständigheternas makt att bli den centralpunkt, omkring vilken självständighets- och

4. *Sveriges kyrkor. Stockholm III.*

lösbnrytningssträvandena inom Klara och Jakobs församlingar samlade sig.¹ Sedan den vid kapellet boende menigheten år 1666 hos överståthållaren anhållit om att få hålla regelbundna gudstjänster i detsamma men rönt avslag på denna anhållan, inlämnade den år 1671 hos Kungl. Maj:t en supplik, i vilken den, under motivering av de långa avstånden till de båda huvudkyrkorna och bristen på bänkrum i desamma, hemställde att få anställa egen predikant vid kapellet med rätt för honom att förrätta vissa kyrkliga handlingar. Suppliken var undertecknad av 30 personer från Jakobs och 12 från Klara församling. Samtidigt inlämnades till konsistoriet en supplik av samma lydelse undertecknad av 51 församlingsbor.

Kungl. Maj:t remitterade ärendet till överståthållaren, som i sitt yttrande föreslog, att denna ytterst belägna del av Norrmalm såväl på Klara som Jakobs sida måtte avskiljas som egen församling. Något annorlunda såg konsistoriet på saken. Kyrkoherde Terserus och kyrkovårdarna i Klara församling hyste vissa betänkligheter mot projektet att bilda en ny församling. Någon större skada ansågo de ej skulle uppstå men väl villervalla i förhållandet mellan församlingarna. I stället föreslogo de som en utväg att anställa en kaplan som predikant vid kapellet.² Konsistoriets eget förslag gick ut på att låta en kaplan från Jakobs församling förrätta gudstjänsterna i kapellet.

Genom det kungliga brevet $\frac{3}{11}$ 1671 beviljades Kungsbacksborna rätt att bilda egen församling.³ Den 7. i samma månad avgick en skrivelse till ärkebiskopen, som anbefalldes att installera Olaus Rundelius som kyrkoherde.⁴

Därmed hade en ny församling tillkommit på Norrmalm. Trots motstånd från de bägge församlingar, som direkt berördes av den beslutade förändringen, lyckades kungsbacksborna föra sin sak till ett lyckligt slut. Långe finga de dock icke förbli i okvald besittning av sina nyförvärvade rättigheter. Genom det kungliga brevet $\frac{13}{12}$ 1671 upprevs det tidigare fattade beslutet om dispositionen av Brunkebergs kyrkogård och kapell, vilka skulle återgå till Jakobs församling.⁵ För Kungsbacksförsamlingen skulle plats för en kyrka utväljas antingen vid Kungsbacken eller annat lämpligt ställe. Men intill dess denna kyrka hade blivit uppbyggd, skulle den nya församlingen tillåtas hålla sina gudstjänster i Brunkebergskapellet »lembnandes S. Jakobs församling och dess kyrkioherre dhe rättigheter, som dem competera oafkortade». Genom detta oväntade upphävande av en tidigare beslutad åtgärd hade Kungsbacksförsamlingen till sitt omfång undergått en avsevärd förminskning. Den hade därjämte berövats den folkrikaste och ursprungligen för skilsmässan mest verksamma och nitiska delen. Hädanefter bestod den alltså endast av den del, som tidigare tillhört

¹ Planer på hållande av gudstjänster i kapellet synas ha varit å bane redan i början på 1660-talet. Bland dem, som reflekterat på predikantsysslan där, märkes även den år 1663 avsatte kyrkoherden i Klara församling, Samuel Hammarinus.

² Stockholms konsistorii protokoll $\frac{30}{9}$ 1671. R. A.

³ R. R. $\frac{3}{11}$ 1671. R. A.

⁴ R. R. $\frac{7}{11}$ 1671. R. A.

⁵ R. R. $\frac{13}{12}$ 1671. R. A.

Klara församling och som, såvitt man kan döma, ådagalagt ett på det hela taget ljumt intresse för självständighetssträvandena. Den på detta sätt stympade församlingen begagnade sig för sina gudstjänstbruk i fortsättningen av det gamla kapellet; någon egen kyrka uppförde den däremot aldrig. Under den korta tid, som församlingen existerade som självständig, synes ingenting nämnvärt ha gjorts åt denna sak, och även om många församlingsbor ivrigt arbetade på detta verk, kröntes deras ansträngningar icke med någon iögonenfallande framgång. Dessutom inträffade under tiden en händelse, som skulle bli av viss betydelse för Kungsbacksförsamlingen och som gjorde ett kyrkobygge därstädes överflödigt. År 1673 ingick nämligen Klara församling till Kungl. Maj:t med en anhållan att på kyrkogården mellan barnhuset och berget, d. v. s. Brunkeberg, få uppbbygga ett kapell, »hvarigenom sedan Likprocesserne der bättre skulle kunna förrättas och Predikanten hafwa med Församlingen någorlunda sin beqwämlighet deruti och wara frie för owäder och wäto». Man trodde också, att genom denna anordning medel skulle inflyta till underhåll och vidmakthållande av Klara kyrka, vartill de dåvarande inkomsterna icke ansågos tillräckliga, sedan församlingen till sitt omfång genom avskiljandet av Kungsholmen och Brunkebergsförsamlingen blivit starkt reducerad. Kungl. Maj:t beviljade denna anhållan och medgav samtidigt, att av andra församlingar måtte sökas någon byggningshjälp. Arbetet med uppförandet av det nya kapellet tog sin början omedelbart, och i april 1674 stod det färdigt att tagas i anspråk för sitt ändamål. Kostnaderna belöpte sig till 5,037 daler 5 öre kopparmynt, som betalades ur kyrkans kassa, men såväl denna summa som åtskilligt därutöver återgäldades till kyrkan av rådman Olof Larsson, vilken således bekostat kapellens uppförande. Som en gärd av aktning mot denne man uppkallades det efter honom och döptes till Olofs kapell.

Anläggningen av detta kapell inverkade utan tvivel på stämningen inom Kungsbacksförsamlingen. Hur pass fasta former dess byggnadsplaner tagit, lär knappast riktigt kunna uppvisas. Man synes dock ha anledning antaga, att det existerat ett parti inom församlingen, som påyrkat en kyrkas snara uppbyggande. Åtskilliga omständigheter tyda på, att det också fanns ett parti, som gärna ville hålla igen. Genom Olofs kapells tillkomst synes detta senare ha fått vind i seglen, och utan tvivel har inom detsamma en mot Klara församling välvilligare hållning gjort sig gällande. Därunder har småningom tanken om en återförening arbetat sig fram, för vilkens förverkligande kaplanen Per Muuhr torde ha varit särskilt verksam. Det var sannolikt också detta parti, som hos Kungl. Maj:t utverkade, att församlingen befriades från skyldigheten att uppbygga en kyrka. Vad som inträffat ledde slutligen till öppen konflikt mellan de bägge partierna. I denna blev även Klara församling indragen, varefter ärendet efter föregående skriftväxling drogs inför domstol.¹ Därvid framgick det klart och tydligt, att upprinnelsen till konflikten var tillkomsten av Olofs kapell, vilket var en nagel i ögat på dem, som inom Kungsbacksförsamlingen arbetade för en egen kyrkas uppbyggande.

¹ Stockholms stads civila protokoll 8/3 1675. Rå. A

Upphovsmännen till denna tvist, Joen Marcusson Höök och Märten Sigfridsson, dömdes för att de »söcht oppväckia en oroo i staden och missförstånd ibland församlingen» till 40 markers böter.

Den ursprungliga meningen att endast använda Olofs kyrka som gravkapell ändrades snart nog i den riktning, att även regelbundna gudstjänster började hållas där. Denna förändring kan måhända sättas i samband med Kungsbacksförsamlingens uppgående i Klara församling. Sedan Olofs kapell sålunda tagits i anspråk för gudstjänstbruk, torde de s. k. Kungsbacksborna, som av brist på egen kyrka dittills varit hänvisade till Brunkebergskapellet, ha sökt sin tillflykt till den lika nära belägna nybyggda kyrkan, där de fingo sig särskilda bänkrum anvisade. Sådana skaffade sig också församlingsbor, som förut besökt gudstjänsterna i Klara kyrka men upptäckt, att Olofs kapell låg bekvämare till. Detta förhållande och den omständigheten, att den lilla kapellförsamlingen ganska snabbt växte i numerär, förorsakade en besvärande trångboddhet, och kapellet kunde snart ej rymma den menighet, som sökte sig dit. På förslag av kyrkoherde Isogaeus sattes år 1694 i gång med utvidgningsarbeten, varvid läktare och flyglar utökades. Dessutom försågs kapellet med en sakristia.

Från början torde ha varit avsett, att de vid Klara kyrka tjänstgörande prästerna skulle även ha på sin lott att ansvara för alla i denna del av församlingen förefallande ämbetsysslor. Om denna anordning allvarligt varit ifrågasatt, måste det omedelbart ha blivit tydligt, att den knappast gick att genomföra. Redan tidigt har sålunda en särskild kaplan vid Olofs kyrka blivit tillsatt med uppgift att vårda sig om alla församlingsangelägenheter i denna trakt. Den förste, som utsågs till kaplan vid kapellet, var Per Muuhr, som tjänstgjorde i Brunkebergsförsamlingen, så länge den existerade. Hädanefter hade kaplanerna vid Klara kyrka ingenting att befatta sig med på övre eller norra sidan om Kammakaregatan. Undersöker man nämligen de bevarade kommuniions- och förhörböckerna, erhåller man bekräftelse på detta förhållande, i det kyrkoherden och kaplanerna vid huvudkyrkan ombesörjt dessa förrättningar endast fram till nämnda gata. Det enda undantaget från denna allmänna regel var deras skyldighet att predika var sin fjärde högmässa i Olofs kapell i tur med kyrkoherden i Klara och kaplanen vid kapellet. Den trakt, som denne senare sålunda hade att närmast taga om hand, ger sig ganska lätt och sträckte sig från Kammakaregatan å alla sidor till Norrtull och norra hälsobrunnen. Det bör kanske i detta sammanhang betonas, att denna uppdelning av ämbetsgöromålen mellan församlingens präster knappast berodde på någon ingången överenskommelse, utan var djupast sett grundad i den år 1672 uppdragna gränsen mellan Klara församling och Brunkebergsförsamlingen, som just bestod i nämnda gata.

Denna skiljegräns låg även till grund för de vid de bägge församlingarna förrättade kaplansvalen och följdes alltid noga och i så måtto, att endast Olofs församlings innevånare deltog i sina kaplansval liksom Klara församling ensam valde sina kommi-

nistrar. Komministervalet i den senare församlingen år 1764 är i detta avseende belysande. Vid ifrågavarande val blev kvarteret Olof förbigånget, enär det ej var uppfört på uppsprovslistan. Trots att allt gått lagligt till vid själva förrättningen, upphävde Kungl. Maj:t $13/5$ 1764 valet och förordnade, att, sedan pålitlig längd blivit upprättad, nytt sådant skulle anställas. Det anförda exemplet visar klart och tydligt, att kvarteret ansågs såsom Klara församlings rättmätiga trakt, men också att trots många förenande band i övrigt gränsen strängt upprätthölls.

Ett viktigt förhållande till huvudkyrkan var fullgörandet av vissa kyrkliga handlingar. Huruvida några bestämda och fasta former utbildats och varit gällande, kan ej avgöras. Det synes snarare ha rått en ganska påfallande stor villervalla i detta avseende. Man synes ha rättat sig alltefter vederbörande församlingsbors önskan och vilja. Från huvudkyrkans synpunkt sett har det säkerligen tett sig som en naturlig sak, att innevånarna i kapellförsamlingen för fullgörandet av dessa handlingar hänvände sig till Klara kyrka. Beträffande lysningar beslöt Stockholms konsistorium 1690, att dessa endast finge äga rum i moderkyrkan.¹ Ur bekvämlighetssynpunkt var det naturligtvis synnerligen angeläget för kapellförsamlingens innevånare att få sina kyrkliga handlingar behandlade i kapellet och därmed slippa Klara kyrka. Det står också klart, att samtidigt som kapellförsamlingen växte utåt, kraven på ökad självständighet och större frihet emot moderförsamlingen skulle med styrka hävdas. Den kaplan, som var förordnad att upprätthålla tjänsten i kapellet, kunde knappast undgå att taga ställning till dessa krav, då de direkt berörde hans ämbetsgöromål. Han blev den ledare, omkring vilken dessa strävanden samlade sig. Från moderförsamlingens sida skulle emellertid dylika tendenser från början möta decideradt motstånd.² En år 1695 daterad supplik från Olofs församling kan sägas utgöra ett samlat uttryck för de krav, som framstodo såsom oeftergivliga, samtidigt som den i någon mån blottar den villervalla och osäkerhet, som vid denna tid var rådande³. Under

¹ Stockholms konsistorii protokoll $22/10$ 1690. R. A.

² Det framgår av konsistoriets protokoll 1695, att kapellförsamlingen upprepade gånger ingått till kyrkorådet med suppliker, som i de flesta fall lämnats utan avseende. Även till ärkebiskopen vände man sig med begäran om ändring i vissa påstådda missförhållanden. I skrivelse av $26/5$ 1683 hemställde man, att kyrkoherden måtte oftare predika i kapellet och att vid stora helger och böndagar ottesångspredikan måtte hållas. Man anhöll därför, att dessa besvär måtte komma i »gunstig Consideration, så mycket mehr som sådant een godh befrämian är till Guds nampns ähra och våre siählars nytta». (Uppsala domkapitels arkiv, E: 5, 174—175: 2. Uppsala landsarkiv.)

³ Stockholms konsistorii protokoll $5/3$ 1695 R. A. Vid konsistoriets sammanträde, varvid tio borgare från Olofs församling voro närvarande, uppträdde kyrkoherde Isogaeus mycket barskt. Däröfver förmäler protokollet följande: »Pastor Mag. Isogaeus frågade dem antingen de anklaga honom som Fiscaler, de der undersöka willia om hans försambl. Hwaruppå aldenstund de nekade till bägge dessa stycken, eenskyllandes sig att de intet så mycket klaga som de ödmuikelig bedia om ändring, några måhl förmelandes, i dett öfriga sig högeligen berömma sin kyrkoherde, att han mycket god och from är.»

uttryckligt betonande av att några separatistiska tendenser ej förefunnos, begärde man endast, att vissa bestående missförhållanden måtte avskaffas och församlingen »njuta kyrkofrihet och våra salighetsmedels bruk och administrerande efter lag». Dop och nattvard skulle kunna förrättas i kapellet, varigenom den fördelen vunnes för dem, som bodde i församlingens utkanter, att de sluppe gå den långa vägen till moderkyrkan. För dessa förrättningar skulle kaplanen uppbära en liten ersättning. Samma yrkande framställdes beträffande hustrurs kyrkogång, kyrkotagning samt lysning. Ändring krävdes även angående de s. k. sockenbudstygen. Dessa, som skänkts till Olofs kapell, hade blivit borttagna och överförda till Klara kyrka, varigenom kapellförsamlingen ej njutit sockenbudsfrihet utan att rådfråga klockaren, som för sitt besvär uppbar vissa inkomster. I brådskande och överhängande fall måste nattvarden utdelas i sakristian, då skrift aldrig skedde till apostladagarna »ej heller alla söndagar utan knapt hwarannan». Egen klockare och kantor skulle vidare tillsättas vid kapellet, då man icke ville ha dessa kyrkotjänare gemensamma med moderförsamlingen. Den förre skötte nämligen sin tjänst vid kapellet genom sina pojkar, som endast väckte förargelse »med stimmande». Likaledes behöfves en egen kantor, då klagomål framkommit över Klara församlings »djeknepojkar», som för det mesta förde oväsen. Ett annat viktigt krav, som man önskade få uppfyllt, var tillstånd att hålla sig med egen kyrkokassa för uppbärande av penningar, som likringningar, lägerplatser, gravöppningar, bänkrum m. m. inbringade. Som en följd härav fordrade man egna kyrkovärdar. Den omständigheten, att församlingen saknat egen kyrkokassa, anfördes som skäl för att vissa donationer uteblivit, som annars skulle hava kommit kapellet till godo. Bland annat skulle en rik handelsman ha utfäst sig att bidra med penningmedel till den senaste kyrkoutvidgningen, om församlingen haft egen kyrkokassa. Samma person skulle ha uttryckt sin önskan, att kapellet måtte ombyggas till en stenkyrka i stil med Klara, varvid han under ovan angivet villkor lovat att med sina vänners hjälp anskaffa 20,000 daler kopparmynt. Visserligen medgävo supplikanterna, att den senaste utvidgningen var prisvärd men önskade påpeka, att »brädplanket och klocketornet» voro ostadiga och skulle knappt stå i 20 år. Blev kravet om egen kyrkokassa uppfyllt, tänkte man sig att framdeles av behållna och skänkta medel kunna uppbygga en stenkyrka. Gjordes en början därtill nu, förmodade man, att mången skulle få lust »därtill att bidra och de fattiga bidra med dagsverken».

En annan reform, som man önskade få genomförd, var undanröjandet av vissa bestående missförhållanden i samband med brudvigslar. Vid sådana tillfällen inträffade det, att brudparen fingo vänta långt in på nätterna, innan den präst anlände, som skulle förrätta vigseln. En betydlig lättnad skulle det medföra, om kaplanen vid kapellet finge tillkallas i rätt tid och icke endast i sista minuten. Det fanns även en annan part, som i dylika kritiska situationer ansågs bli över hövan lidande, nämligen gästerna, »som af slikt dröjsmål blifva förtretade, gå ofta sin kos och maten, som tilredes blifver desslikes både obequäm och förkolnad, de fattiga bruddefolken till skada och afsaknad».

Därför framställdes en from önskan, att »någon bättre anstalt i det målet göras måtte, så att allt kunde skickeligen tillgå».

Beträffande bänkrummen, som voro tillslutna med lås, varigenom det fattiga folket oke kunde begagna dem, föreslog man, att dessa lås skulle borttagas. Därigenom skulle kanske något mer falla i hävarna än då bänkarna stå låsta och tomma, och dessutom skulle man förekomma, att »gement folk så länge rycker i dörrarne, tills låset frånspringer». Suppliken innehöll även förslag till en barnskolas inrättande, »då folket ej har råd att hålla privatlärare för sina barn».

Förutom dessa ovan refererade krav, som närmast avsågo församlingen i gemen, innehöll suppliken även önskemål beträffande kaplanens tjänstgöring och däremot svarande underhåll. Att även dessa inflöto i suppliken, måste onekligen tillskrivas den dåvarande kaplanen Nils Tiällmans energiska och sega hävdande av sina intressen såsom präst. Att hans aktion föregåtts av upprepade slitningar och sammanstötningar med kyrkoherde Isogaeus, kan anses vara säkert. Av denne anklagades han det år, då tvisten med S:t Olofs församling drogs inför konsistoriet, för att utan pastors och kyrkorådets vetskap ha tvenne gånger pålagt kollekt och att likaledes utan pastors vetskap ha anställt vikarie för sig.¹ Anklagelsen för ett självmedvetet och trotsigt uppträdande mot prästerskapet vid moderkyrkan kan han helt visst icke undgå, och det synes mer än sannolikt, att han begagnat sig av ett gynnsamt tillfälle att få sina egna önsknings uppfyllda samtidigt som församlingen gick till aktion för ökad frihet och självständighet.

Förutom den egna tjänsten ålåg det kaplanen vid Olofs kapell att i kyrkoherdens ställe förrätta var fjärde högmässa på alla sön- och apostladagar samt alla fredagspredikningar, för vilket extra arbete han icke uppbar någon särskild ersättning. I jämförelse med kaplaner i andra församlingar ansågs han vara skyldig att hålla för många predikningar. Kaplanerna i Klara församling hade större lön men lindrigare arbete. Därför föreslog man, att antingen dessa senare skulle dela arbetet med kaplanen vid kapellet eller också att de åtta kvarteren intill den rännil, som kallades Skvalbänken, skulle avdelas och förläggas till Olofs församling och kaplanen därstädes njuta rättigheterna av dessa. Klarakaplanernas löneförmåner överstego oproportionerligt kaplanens i Olofs församling. De förra uppburo i inkomst 1,000 daler, under det att den senare fick förutom två kollekt nöja sig med 400 daler. Några extra gåvor kunde han icke räkna med, då i denna trakt endast bodde fattiga borgare förutom inhysesfolk och gardesbussar. Vidare anmärktes på att kaplanen vid Olofs församling icke fick del av kronoanslaget på 300 daler, som oavkortat togs i anspråk av hans ämbetsbröder i Klara församling.

Vid konsistoriets sammanträde, då alla dessa här nämnda krav och klagomål diskuterades, var ärkebiskopen närvarande. Innan ärendet behandlades i konsistoriet, hade emellertid vissa missförhållanden rättats, t. ex. beträffande barndop, kyrkogångshustrur,

¹ Stockholms konsistorii protokoll 3/4 1695. R. A.

bänkrum och kaplan Nils Tiällmans kollekt. I fråga om andra återigen var kyrkoherde Isogaeus ingalunda sinnad att ge efter. Sockenbudstygen hade avlägsnats ur kapellet, då det blivit bekant, att kaplanen använt dem utan kyrkoherdens vetskap. De hade överlämnats till förvaring hos klockaren, eftersom han hade uppsikten över övriga kyrkoinventarier. Dock vore icke kyrkoherden ovillig att återställa dem, »så frampt dett sig giöra låter, ty klockaren måste ju alltid haffwa dem wijd handen, hwilken intet alltid kan löpa effter dem till S. Oluff då de i hastighet behöfwas». I fråga om lysningar kunde ingen ändring göras. Att klagomål uppstått beträffande brudvigslar, ansåg kyrkoherden kaplanen vara skulden till, »hwilken tå han sig försummar eller icke i rättan tijd är hemma gifwer ohemult skulden på kyrkoherden, den der offta sielf får ganska sent bud om slijka vijgningar och intet hinner alt sielf förrätta». Egen kyrkokassa kunde på grund av vissa orsaker icke beviljas. I kapellet fanns en kista, där uppsamlade medel, kollekter m. m. förvarades, för vilka räkenskap avlades av kyrkovärdarna i Klara församling. Någon skillnad mellan de bägge församlingarnas kassor gjordes aldrig, då utgifterna bestredos med medel ur den gemensamma kassan. Egna kyrkovärdar ansågos under sådana förhållanden obehöfliga. Icke heller lyckades man genomdriva kravet om egen klockare och kantor. Mera förståelse visades den framställda begäran om en barnskola, i det kyrkoherden ställde i utsikt inrättandet av en »allmän schola», eftersom privata sådana enligt konsistoriets mening ej fingo upprättas.

Huruvida de i skrivelsen framförda kraven med avseende på kaplanens tjänstgöring medfört några ändringar eller om en mera rättvis uppdelning av predikningarna skett, kan ej avgöras. Beträffande lönen och underhållet hänvisades kapellkaplanen att därom rådgöra med kyrkoherden och kyrkorådet.¹

Vad som Olofs församling vann med denna aktion var alltså föga märkligt och inskränkte sig till sådana reformer, som föga eller alls intet rubbade den underordnade ställning, som kapellförsamlingen intog till huvudförsamlingen. Därmed gingo alla förhoppningar på ökad självständighet och frihet helt i kvav. Även om man denna gång måste konstatera ett misslyckande, var därmed icke avgjort, att de strävanden, som år 1695 kommo till synes, i allt voro oberättigade. Och framtiden skulle utvisa, att många av de krav, som nu avvisades, skulle steg för steg genomdrivas och bidra att öka självständighetskänslan samt slutligen leda till en upplösning av bandet mellan de bägge församlingarna. Den skola, som av kyrkoherden utlovades, inrättades redan 1695. År 1740 inkallades i kyrkorådet två borgare såsom repre-

¹ I en skrivelse till konsistoriet år 1700 beklagar sig samme kaplan Nils Tiällman över sin usla lön, som icke sätter honom i stånd att försörja sig och de sina, varför han måste låna av sina åhörare. Icke förty har han blivit lika högt taxerad för kontribution som kaplanerna i Klara. År 1712 förklarar han i en skrivelse till konsistoriet, att han ej kan bidra med dragonbevillningen, då hans knappa villkor ej medgiva detta. Ännu har han ej kommit i åtnjutande av den kronolön, som andra kaplaner draga nytta av.

sentanter för Olofs församling.¹ Vart tredje kyrkorådssammanträde hölls från år 1745 i Olofs kapells sakristia.² År 1741 tillkom egen klockare, och samtidigt beslöt kyrkorådet, att klockare- och kantorstjänsterna skulle sammanslås till en befattning, dels emedan kollekterna gävo alltför litet i uppehälle för två tjänsteinnehavare, dels emedan församlingen var missnöjd »med den gossen, som kläckaren i S:t Clara håller der uppe».³ År 1764 skedde kanske den viktigaste och mest ingripande förändringen i förhållandet mellan de bägge församlingarna. Detta år inrättades nämligen ett särskilt kyrkoråd med kyrkovärdar för Olofs församling, och därmed följde, att denna tog den ekonomiska förvaltningen helt och hållet i egna händer.⁴

Genom en donation av handelsmannen Jakob Stiegler sattes församlingen i stånd att ersätta den gamla brädkyrkan med ett rymligare tempel av sten. På anmodan uppgjorde dåvarande överintendenten Carl Fredrik Adlercrantz år 1767 en ritning till ny kyrka, vilket projekt framlades vid kyrkostämman ²⁸/₁ 1768, där det enhälligt antogs. Samtidigt beslöts, att arbetet omedelbart skulle taga sin början.⁵ Konung Adolf Fredrik lade ³/₅ 1768 under högtidliga former grundstenen till den blivande kyrkan. Arbetet med den nya byggnaden fortskred i rask takt till början av år 1773, då ett litet uppehåll gjordes; kyrkan stod då i det närmaste färdig.

Kyrkobygget skulle emellertid få konsekvenser med sig med avseende på förhållandet mellan moder- och dotterförsamling. Utan tvivel gav det starka impulser till de strävanden, som äsyftade en skilsmässa dem emellan. Att sådana existerat långt tidigare, kan man alltid förutsätta, men de synas framför allt ha vuxit i styrka, sedan beslut fattats att ombygga Olofs kyrka. Initiativet utgick från bagaren Johan Nyman, som vid kyrkorådets sammanträde ¹⁶/₈ 1773 väckte förslag om en underdånig supplik till Kungl. Maj:t angående skillnad mellan Klara och Olofs församlingar. Han motiverade sitt förslag med att den senare redan länge haft eget prästerskap, skolväsen och självständig ekonomi samt snart skulle inviga egen ny kyrka. Förändringen skulle så mycket snabbare kunna realiserars, som kyrkoherdevakans rådde vid Klara kyrka. Man skulle även föreslå, att vid ledighet i Jakobs och Johannes församlingar den senare lades till Olofs församling liksom också, att av Klara församling trakten norr om den s. k. Skvalbänken avsöndrades och införlivades med Olofs.

Till en början intogo kyrkorådets medlemmar med undantag av kyrkovärden och handlanden Carl Anthon Beve en avvisande hållning, men vid nästföljande sammanträde var man ense om förslaget. En ledamot, Per Vargentin, avrådde emellertid bestämt projektet om Johannes församling, och beträffande den föreslagna delen av

¹ Kyrkorådets protokoll ¹⁹/₁₀ 1740. Rå. A.

² Kyrkorådets protokoll ¹⁰/₇ 1745. Rå. A.

³ Kyrkorådets protokoll ¹⁹/₄ 1741. Rå. A.

⁴ Kyrkorådets protokoll ²/₅ 1764. Rå. A.

⁵ MANNSTRÖM, Adolf Fredriks kyrka, sid. 8. (Sveriges Kyrkor, Stockholms Kyrkor Bd V.).

Klara kunde han icke gilla dennas införlivande med Olofs församling, »emedan det vore emot all både kristendom och anständighet att gripa till andras rättigheter».

Kyrkorådets skrivelse till Kungl. Maj:t avgick ³¹/₈ samma år. Man anhöll, att Kungl. Maj:t ville förse den nya kyrkan med ett namn samt att den måtte förklaras för moderkyrka och få egen pastor. Det vore omöjligt för kyrkoherden i Klara att vårda både de 6,000 själarna i hans egen församling och de 6,000, som tillhörde Olofs. Blev denna självständig, skulle inkomsterna ökas och församlingen bli i stånd att underhålla den nya kyrkobyggnaden. För att göra förslaget så acceptabelt som möjligt för konungen, utbad man sig, att han ville bli kyrkans patronus och utse någon av sina hovpredikanter till församlingens kyrkoherde. Stockholms konsistorium, dit ärendet remitterades för yttrande, avstyrkte med ingående motivering den begärda skilsmässan. Till att börja med påpekades det betänkliga i den föreslagna namnförändringen. En sådan ansågs innebära »mindre värdigt wedermåle af tilbörig wördnad för en Kongl. Författning och skyldig erkänsamhet för minnesvärda wälgärningar». De skäl, som kyrkorådet föreburet för en skilsmässa, förmenade konsistoriet vara av den beskaffenhet, »at de flestas swaghet wid första påseendet noggsamt faller en hwar i ögonen». Självavården i de båda församlingarna var icke mer betydande än i andra lika stora pastorat. En vaksam och energisk kyrkoherde kunde utan svårighet handhava den. Kyrkorådets påstående, att kyrkans inkomster skulle ökas, om Olofs kapell blev en självständig församling, tillbakavisades med det påpekandet, att komministrarna i Klara kyrka, som jämte kyrkoherden ansvarade för högmässopredikan, uppbyrå ersättning därför och enligt sina fullmakter icke kunde gå miste om denna. Beträffande patronatet och sättet för utseende av kyrkoherde ansåg konsistoriet detta innebära, att Kungl. Maj:ts rättigheter blevo mera inskränkta än vid regala gäll i allmänhet. För övrigt skulle den föreslagna anordningen kunna tyda på, att församlingen vore ur stånd att underhålla egen pastor. Med avseende på den proponerade gränsen mellan församlingarna ville konsistoriet fästa Kungl. Maj:ts uppmärksamhet på att en dylik gränsrubning uppenbarligen skulle strida mot den kungl. resolutionen ²⁶/₆ 1684, som uttryckligen föreskrev, att sådana förslag och ansökningar borde »som ovanliga, oskäligen anses och förkastas».

Konsistoriets avstyrkande utlåtande framkallade påminnelser från kyrkorådets sida, varvid synpunkterna i den föregående skrivelsen ytterligare utvecklades och kraftigare underströkos. Trots den motvind, som blåste från närmaste kyrkliga instans, synes man likväl ha hyst förhoppningar om en lycklig utgång. Under tiden gjorde man anstalter för att jämna marken för frågans avgörande på högre ort.¹ Som ny ordförande i kyrkorådet inkallades överståthållaren frih. Carl Sparre, av vilken man väntade sig kraftigt stöd i projektet om församlingsdelningen, trots att han vid sitt inträde ingenting bestämt utlovade i denna sak. Slutligen frambar kyrkovården Beve ²⁸/₁₁ 1773 kyrkorådets synpunkter inför konungen personligen. Redan ³⁰/₁₁ följde den kungliga

¹ MANNSTRÖM, a. a. sid. 15.

resolutionen, som anbefalldes delning och upphävande av gemenskapen mellan Klara och Olofs församlingar. Gränsen skulle utgöras av Skvalbänken, »hvilken af ålder åtskilt St Clara och Solna församlingar ifrån hwarannan». Därmed avsåndrades från Klara och lades till Olofs församling följande kvarter: Islandet, Tranhalsen, Vargen, Träsket, Oxhuvudet, Rörstrand, Lindbacken, Väderkvarnen, Plåtslagaren, Piparen, Adleren, Grönland, Kungsten och Olof.

Delningen av de bägge församlingarna hade emellertid till epilog en konflikt, vilken skulle draga ut på tiden och framkalla ömsesidiga både obehagliga och onödiga utgjutelser. Mellan de bägge församlingarna ingicks ^{27/12} 1772 en likvidation, under-tecknad av kyrkovårdarna på ömse håll, som upptog Klara kyrkas skuld i kapital och ränta till Olofs kyrka till 59,245,8 d. kopparmynt eller efter den genomförda myntrealisationen 3,291 rd., 19 skilling och 4 runstycken. I överensstämmelse med denna uppgörelse gjorde Klara kyrka flera avbetalningar — 1774 års räkenskaper utvisa t. ex., att en summa av 9,000 d. kopparmynt inlevererats — varför skulden så småningom nedbringades till 1,775 rd., 26 skilling och 6 runstycken. Sedan genom den kungliga resolutionen ^{30/11} 1773 delningen av de bägge församlingarna blivit anbefalld, beslöt kyrkorådet ^{29/4} 1774 att inställa alla återstående avbetalningar, tills Klara kyrka blivit gottgjord för vad som Adolf Fredriks kyrka av densamma under föreningstiden tillgodonjutit.¹ Därmed blev det tyst omkring skuldfordringsmålet för en kort tid. I ett memorial till kyrkorådet av år 1776, avgivet av bergsrådet Sandels och åldermannen Westin angående kyrkans ekonomiska ställning, fördes skulden ånyo på tal.² Bland andra åtgärder för upphjälpande av ekonomien innehöll memorialet en plan, som gick ut på att avskrika Adolf Fredriks kyrkas fordran på 31,929,20 daler kopparmynt tillika med därpå obetalda räntor. Denna åtgärd motiverades med att Klara församling under föreningstiden bestritt utgifter, i vilka Olofs kapellförsamling bort deltaga och att vid flera tillfällen kyrkobyggnaden därstädes blivit påkostad. Klara församling hade blivit förminskad, sedan genom delningen betydande kvarter blivit avsåndrade och tilldelade Adolf Fredriks församling. Då den senare dessutom ej drabbats av någon brand, hade den kunnat reservera ansevärliga medel till sin nybyggnad, »hvaraf hon skäligen wid afskedstagandet ifrån sin gamla moderkyrka måtte kunna till henne dela med sig så mycket som swarar emot dennas af förra gemenskapen kyrkorna emellan härrörande skuld». I anledning av detta förslag beslöt kyrkorådet att fortast möjligt anhålla att genom överståthållare Carl Sparres bemedling få till stånd en likvidation, varvid som bevekande skäl skulle anföras, att Klara församlings kyrkokassa ensam måst vidkännas sådana utgifter, av vilka Adolf Fredriks församling, innan delningen skedde, dragit gemensam nytta. Något resultat av denna aktion till att ordna upp mellanhavandet med Adolf Fredriks församling synes icke ha åstadkommits, och för den närmaste tiden förefaller hela frågan ha

¹ Kyrkorådets protokoll ^{29/1} 1774. Rå. A.

² Kyrkorådets protokoll ^{26/10} 1776. Rå. A.

avförts från dagordningen. År 1791 blir den åter aktuell och slipper då att undergå den behandling, som tidigare kommit den till del. I skrivelse till Klara församlings kyrkoråd detta år anhöll Adolf Fredriks församlings kyrkoråd, att deputerade måtte utses för överläggning om sättet för uppgörelse av den förra församlingens skuld.¹ Till deputerade utsågos, förutom kyrkoherden, statssekreteraren Segercrona, justitiarien Segerström och kyrkovärden Lund. Adolf Fredriks församling var representerad av kyrkoherden Drysén, rådman Beve, bryggaren Westman och handelsmannen Åkerblom. Det första sammanträdet hölls $21/10$ 1791, varvid rådman Beve föredrog åtskilliga handlingar i målet, bl. a. den ursprungligen ingångna likvidationen och räkningen över den återstående skulden, som belöpte sig inberäknat ränta till 3,750 riksdaler 38 skilling och 4 runstycken. Från det motsatta hållet var man icke sen att bestrida rättmätigheten i denna fordran, varvid man ursprungligen synes ha ställt sig på ståndpunkten från år 1774. Inför Adolf Fredriks församlings representanters energiska vägran har man tydligen måst fråntråda kravet på genfordringar och i stället gått in för ett projekt till vanlig förening och likvid kyrkorna emellan.² Detta projekt, som var utarbetat av kommerserådet Lagerheim efter noggrann genomgång och undersökning av räkenskaperna alltifrån 1678, inskränkte sig till att kräva, att Adolf Fredriks församling måtte erlægga viss ersättning för kyrkoherdeboställets återuppbyggande efter branden 1791 samt för den andel i skulden vid 1775 års uppgörelse, som tillkom de till nämnda församling avskilda kvarteren. I den skrivelse, som $12/6$ 1793 i detta ärende avgick till kyrkorådet i Adolf Fredriks församling, förklarade man sig beredd att upptaga förhandlingarna enligt den likvid, som det ovan nämnda projektet innehöll. I annat fall förfölle detta förlikningsanbud, och Klara församling förbehöll sig full rätt till alla dess genfordringar. Vid sammanträdet med deputerade från Adolf Fredriks församling $29/8$ diskuterades det av Lagerheim utarbetade förslaget, varefter dessa senare utbådo sig betänketid för att kunna sätta sig in i det gjorda anbudet.³ Om några illusioner om en för båda parterna acceptabel lösning av stridsfrågan förefunnits, skulle dessa skändligen gäckas. Kyrkorådet i Adolf Fredriks församling återställde nämligen helt plötsligt handlingarna och meddelade samtidigt, att det genom sin ledamot härads hövding Dahlman skulle på laglig väg utkräva sin påstådda fordran. Detta gick också i verkställighet. Hos exekutorn lagsökte man Klara kyrka och begärde inteckning i dess hus och fasta egendomar. Sedan således alla försök att i frid och endräkt ordna upp denna skuld hade misslyckats, måste målet hänskjutas till domstols prövning. Säkerligen var det många på ömse håll, som djupt beklagade detta brutala och helt oväntade avbrytande av förhandlingarna.

Det steg, som därefter togs av Klara kyrkoråd, bör ses ur synpunkten av dess tidigare strävan att nå en måttfull och för båda parterna fördelaktig uppgörelse. I

¹ Kyrkorådets protokoll $8/10$ 1791. Rå. A.

² Kyrkorådets protokoll $29/6$ 1792. Rå. A.

³ Kyrkorådets protokoll $3/11$ 1792. Rå. A.

skrivelse till konungen såsom Adolf Fredriks kyrkas patronus hemställdes nämligen, att Kungl. Maj:t måtte utse en ordförande i en kommitté, en s. k. kompromissrätt, som skulle bestå av två ledamöter från varje församling och som skulle erhålla i uppdrag att finna en opartisk lösning av stridsfrågan.¹ Den kungliga resolutionen av ¹⁵/₇ 1793 innehöll avslag på denna begäran. Kyrkorådet i Klara församling företog omedelbart ett motdrag, i det man beslöt upphävandet av det med Adolf Fredriks församling gemensamma fattighuset.² Därmed kom denna fråga att sammankopplas med skuldfordringsmålet. I Adolf Fredriks kyrkoråds skrivelse angående fattighuset förklarade man sig beredd att upplösa gemenskapen i fråga om denna institution, så snart Klara församlings kyrkoråd bilade tvisten om skuldfordringsmålet. På andra villkor vore man icke benägen att upptaga förhandlingar. Med anledning av denna avvisande hållning beslöt Klara församlings kyrkoråd att hos överståthållareämbetet begära exekution av beslutet om upphävandet av det gemensamma fattighuset, då någon överenskommelse icke kunnat uppnås. Därom avgick skrivelse ¹⁰/₁₀ 1793.

Adolf Fredriks kyrkoråds oförmodade åtgärd att begära exekution för att få ut sin skuldfordran besvarades av motparten med att hos Stockholms norra förstads västra kämnärsrätt ⁴/₁₀ 1793 begära laga stämning å förut nämnda kyrkoråd och kyrkoföreståndare. Fordringarna voro preciserade på följande sätt. Adolf Fredriks kyrka och församling skulle med Klara kyrka »behörigen likvidera om årliga behållningen av de vid Adolf Fredriks kyrka influtna medel, intill dess denna senare församling blev för särskilt pastorat förklarad och samma behållningar Klara med ränta gottgöra». Man yrkade vidare, att Adolf Fredriks församling skulle deltaga i kostnaderna för det före delningen uppförda kyrkoherdebostället. Den del, som förr tillhört Klara församling men genom delningen tillagts Adolf Fredriks, borde taga proportionerlig andel i den förras skuld. Efter likvidering av ovan nämnda fordringar skulle den senare församlingen betala till Klara kyrka allt vad desamma överstego de av Adolf Fredriks kyrka låntagna penningposter. Till sist framställdes ersättningsanspråk för rättegångsomkostnaderna. Som synes av det ovan anförda, hade man i denna stämning återupptagit genfordringsanspråken och i det stora hela anslutit sig till den

¹ I sitt yttrande i anledning av denna anhållan ville kyrkorådet i Adolf Fredriks församling bestrida en sådan kompromissrätt på sådana grunder, att kyrkorådet i Klara församling skulle söka undanflykter såsom tidens utdräkt, hinder i rättvisans jämna lopp m. m. I en skrivelse i anledning av detta utlåtande sökte justitiarien Segerström tillbakavisa dylika beskyllningar. Kungl. Maj:t som Adolf Fredriks kyrkas patronus betraktades som Klara kyrkas vederpart, varför en förfrågan om tvistens avgörande genom gode män i stället för rättegång ansågs väl motiverad. En kompromissrätt, obunden av formaliteter, vore att föredraga framför en domstol, där proceduren toge längre tid i anspråk. De som åtog sig uppdraget att sitta i kompromissrätten kunde icke mistänkas göra det för någon vinnings skull, utan blott för att uppfylla ett givet förtroendeuppdrag. Den som trodde annat eller ej kunde inse kompromissrättens företräde, vore antingen road av tråtor och rättegångar eller styrdes av andra ensidiga avsikter.

² Kyrkorådets protokoll ¹⁸/₇ 1793. Rå. A.

äldsta intagna ståndpunkten. Därmed hade man också helt uppgivit den försonliga stämning, som tagit sig sitt särskilda uttryck i den till Kungl. Maj:t riktade hemställan om tillsättandet av en kompromissrätt.

I början av följande år föll överståthållareämbetets utslag över tvisten mellan de bägge församlingarna. Enligt detta ålades Klara församling att utbetala återstoden av den år 1772 uppgjorda och av bägge parterna godkända överenskommelsen. Över detta utslag anförde Klara församlings kyrkoråd besvär hos Svea hovrätt, som dock genom resolution ¹⁶/₆ fastställde överståthållareämbetets beslut och förpliktade samma kyrkoråd att inom tre månader till Adolf Fredriks kyrka betala all återstående skuld. Hovrättens dom var man fast besluten att överklaga hos Kungl. Maj:t.¹ Detta synes också ha skett. Medan således avgörandet låg hos Kungl. Maj:t, tog man på nytt itu med frågan om det gemensamma fattighuset. Sedan det visat sig omöjligt att nå en överenskommelse med Adolf Fredriks församlings kyrkoråd, beslöt man, att överståthållaren skulle genom 4 ledamöter såsom församlingens deputerade uppvaktas i detta ärende, varvid en föregående överläggning med fattighusföreståndarna skulle äga rum.² Denna åtgärd hann emellertid aldrig att tillgripas. Vid kyrkorådets sammanträde ⁸/₄ 1795 meddelade kyrkoherden, att den tillämnade uppvaktningen blivit inhiberad. Vad som under tiden inträffat var nämligen viktigt nog och motiverade mycket väl ett uppskov med en åtgärd, som endast ytterligare bidragit att fördjupa klyftan mellan de bägge församlingarna. Av allt att döma ha på ömse håll krafter varit i verksamhet att göra ett slut på tvisten, och som en ömsesidig, godvillig överenskommelse vore att vänta såväl beträffande det gemensamma fattighuset som skuldfordringsmålet, var det därför av nöden, att allt som kunde försvåra en uppgörelse i godo, röjdes ur vägen.³ I fråga om fattighuset synes initiativet utgått från Adolf Fredriks församling, vilkens fattighusföreståndare önskade sammanträda med representanter från Klara församling. I dennas kyrkoråd, där den nya situationen diskuterades, begärde kyrkoherden ett utlåtande om och på vilka villkor det »vore sinnat att genom composition avslita ovannämnda bägge kyrkorna emellan uppkomna skuldfordringsmål». Samtliga ledamöter voro intagna av en »fridsälskande böjelse» och instämde i att man borde gå Adolf Fredriks församling till mötes »til vinnande af vänlig förening och med samma til förekommande af en widlöftigare och än större kostnad medförande samt til utgången ganska osäker rättegång, för Clara kyrka så mycket äfwentyrligare som för henne alla nödiga tillgångar saknades». Villkoren för en uppgörelse överlämnade kyrkorådet till sina deputerades bästa omprövning, liksom det också förklarade sig nöjt med vad de i samråd med fattighusdirektionen angående villkoren för upplösning av det gemensamma fattighuset funno för gott och nyttigt att antaga. Den 18 april 1795

¹ Kyrkorådets protokoll ²⁶/₇ 1794. Rå. A.

² Kyrkorådets protokoll ²³/₂ 1795. Rå. A.

³ Kyrkorådets protokoll ⁸/₄ 1795. Rå. A.

ingicks slutligen den överenskommelse, som ordnade det sista mellanhavandet mellan de bägge församlingarna. Den gemensamma förvaltningen av fattighuset upphörde, varvid Klara församling för gemensamma fonder, tomter och åbyggnader betalade 16,600 riksdaler. Beträffande skuldfordringsmålet gjordes den uppgörelsen, att av de 3,213 riksdaler, 14 skilling och 8 runstycken, som Klara församlings kyrkoråd genom Svea hovrätts utslag förpliktats utbetala, Adolf Fredriks kyrka skulle behålla som full betalning för sin fordran 3,000 riksdaler; de överskjutande 213 riksdaler 16 skilling 8 runstycken skulle tillfalla Klara kyrka, varefter all osämja mellan de bägge församlingarna förklarades bragt ur världen.

Därmed var en långlivad och seg tvist äntligen avgjord, men först sedan den dragits inför domstol och satt lidelserna på ömse håll i livlig rörelse.

Das alte Pfarrhaus.

Fig. 4. Gamla prästgården.

The old rectory.

KAP. IV.

Kyrkoherdar och kyrkoherdeval, kyrkoherdens ställning till konsistoriet, komministrar och komministerval, övriga kyrkans betjänte.

Församlingens förste kyrkoherde var — enligt Jöran Nordberg — Håkan Olai. Huru denne blivit utsedd till sitt ämbete, lämna källorna oss fullständigt i ovisshet om. Någon fullmakt för honom finnes icke heller i behåll. Det kan därför ej avgöras, huruvida den nybildade och ännu föga organiserade församlingen deltagit i ett val och därvid uttalat sig för någon särskild kandidat. Visserligen var enligt 1571 års kyrkoordning i princip socknarnas urgamla kallelse- och valrätt erkänd, men alltsedan reformationen voro förhållandena på det kyrkliga området och särskilt när det gällde prästgällens besättande vacklande och föga stabiliserade, och uppenbara — till synes godtyckliga — ingrepp i såväl församlingsmenigheternas rättigheter som biskoparnas myndighet voro inga ovanliga företeelser.¹ Gustav Adolfs aldrig ut-

¹ Jfr K. A. APPELBERG, Prästtjänsternas besättande i Finland från reformationen till mediet av 17 seklet.

färdade privilegier för Norrmalm 1624 åsyftade dock att garantera Klara församling visst inflytande vid kyrkoherdetillsättningar, i det de innehöllo, att församlingen skulle med ärkebiskopens samtycke välja tre personer, av vilka konungen utnämnde en till kyrkoherde.¹ Den omständigheten, att Norrmalm var beläget i slottets omedelbara närhet och ännu var kunglig mark och egendom, har utan tvivel varit bestämmande för konungamaktens ställning vid kyrkoherdens tillsättande. Även om det i detta speciella fall måhända förhållit sig så, att norrmalmsborgarna för rättat ett regelrätt val, utesluter detta icke, att konungen gjort sitt inflytande gällande och till kyrkoherde förordnat den, som haft hans bevågenhet. Sin karaktär av regalt pastorat kan församlingen antagas ha haft från första stund. Regala voro Storkyrkoförsamlingen i Stockholm och över huvud taget alla stadsförsamlingar, var till framför allt orsaken torde vara att söka i det större underhåll av kronomedel, som åt dessas pastorer plägade beviljas.

Det första kyrkoherdeval, om vilket säkra och pålitliga uppgifter föreligga, är det, som ägde rum 1596 efter Håkan Olai. Den 4 aug. detta år sammanträdde konsistoriet i Stockholm under ärkebiskopens presidium med deputerade från borgerskapet på Norrmalm, varvid med dessas samtycke till kyrkoherde utsågs Ericus Eri.² Vid samma tillfälle blev den utsedde »*aff archiepiscopo fulmyndigh giordh magna cum seueritete et deuotione*». Vad som främst bör observeras i fråga om detta kyrkoherdeval är, att något kungligt inflytande icke kan konstateras. Den utvalde synes ej heller ha sökt någon sorts konfirmation vid hovet. Den laglige regenten befann sig emellertid vid denna tid utanför landets gränser och stod alldeles utanför händelsernas gång. I stället är ärkebiskopens uppträdande av så mycket större intresse. Hans närvaro vid konsistoriets sammanträde finnes det allt skäl att i detta speciella fall likställa med hans rätt att konferera lediga gäll. De ovan anförda ordalagen kunna också på goda grunder tolkas som den biskopliga fullmakten för den nye kyrkoherden. Om församlingens kallelse- och valrätt nämner protokollet visserligen ingenting, men ingen anledning synes föreligga att antaga, att den skulle ha blivit åsidosatt.

Dunkel vilar över tillsättningen av kyrkoherde Henrik Opsopæus, som efterträdde Ericus Eri. Inga som helst uppgifter därom äro till finnandes.³ Emellertid kan den nye herden ej ha varit alldeles främmande för norrmalmsborna, då han alltsedan år 1604 verkade som rektor i Stockholms trivialskola.⁴

År 1613 förordnade Gustav Adolf till Opsopæus' efterträdare Peder Eri Roslagius.

¹ HILDEBRAND—BRATT, a. a., sid. 198.

² Härmed rättas också Simonssons uppgift, a. a. sid. 146, att detta sammanträde skulle ha ägt rum den 24/7 1596.

³ Det enda kända beträffande tillsättningen är, att Opsopæus år 1607 enligt Nordbergs uppgift introducerades av ärkebiskop Olaus Martini.

⁴ NORDBERG, a. a., sid. 154.

5. *Sveriges kyrkor. Stockholm III.*

Denne, som vunnit Karl IX:s särskilda bevågenhet, var tjänstgörande hovpredikant och befann sig vid tiden för utnämningen i Gustav Adolfs omgivning. Hans utnämning till kyrkoherde är av en viss vikt, då den tydligt visar, att konungen tagit tillfället i akt att få en sin hovpredikant försörjd med ett ledigt gäll. Huru församlingen handlat i detta val, därom tåga våra källor. Den möjligheten är naturligtvis icke utesluten, att den i en supplik begärt en kyrkoherde hos konungen, varefter denne träffat sitt val. Annorlunda synes proceduren ha varit beskaffad, när efterträdare åt Peder Erics utsågs. Enligt Jöran Nordbergs uppgift kallade församlingen enhälligt den 14 april 1644 Stefan Gallius till sin kyrkoherde och begärde i skrivelse till ärkebiskopen konfirmation för honom.¹ Någon kunglig fallmakt befinnes däremot icke vara utfärdad.

Kyrkoherdevalet 1647 efter Stefan Gallius bjöd på många poänger, innan det slutliga kungliga avgörandet föll. De bägge kandidater, mellan vilka striden kom att stå, voro Samuel Hammarinus och Zacharias Klingius. Den förre var känd sedan den tid han tjänstgjorde som kaplan i församlingen och synes ha stått i gunst hos ärkebiskopen. Den senare ägde utan tvivel starka sympatier, vartill icke minst bidragit det stadgade rykte såsom en ansedd predikant, som han på mycket kort tid förvärvat sig genom tjänstgöring vid hovet. Vid själva valet, i vilket endast 48 personer deltog, blev Klingius med övervägande majoritet kallad till kyrkoherde. Anmärkas bör, att såväl adelsmän som borgare röstade på honom. På församlingens vägnar hade sekreteraren Kempensköld förfrågat sig hos exc. rikskanslern, fältmarskalken Gustav Horn, fältmarskalken Lennart Torstensson och överståthållaren greve Posse angående deras ställning till valet, varvid samtliga tillfrågade uttalat sig för Klingius. Men omedelbart efter valet skyndade Hammarinus, som utgången förmodligen gått djupt till sinnes, till ärkebiskopen i Uppsala och framställde förrättningen i en sådan dager, att den skulle få sken av överrumpling över sig från vissa kretsar i församlingen med kyrkovärden Börje Pedersson i spetsen.² Ärkebiskopen synes helt ha tagit Hammarinus' parti, i vilket syfte han lät avgå skrivelser till Kungl. Maj:t och församlingen på Norrmalm.³ I den förre påtalas det missbruk, som yppat sig däruti, att man vid detta val gått prästerskapet förbi och direkt hos Kungl. Maj:t anhållit om konfirmation för den, som blivit vald till kyrkoherde. Det hade varit församlingens skyldighet att först underrätta konsistoriet om vem som önskades till kyrkoherde och höra dess betänkande, innan konfirmation begärdes. Eljest bliver »Ministerium Ecclesiasticum plet uthesluttet ifrån thet whalet och ordinationen icke Gudz ord likmätigh». Ärkebiskopen hemställde därför, att dylika olagliga »vocationer» icke skulle tolereras. För övrigt ansåg han, att det tillkommit pastor primarius i Stockholm att sammankalla församlingen till val och »stådt den handelen före». Skrivelsen omnämnde alla de

¹ NORDBERG, a. a., sid. 155.

² Uppsala konsistorii protokoll 13/10 1647. Uppsala landsarkiv.

³ Ibidem.

förtjänster, som talade till Hammarinus' förmån. Han vore prövad i många tjänster, hade utstått »mykin mödo och farlighet» i församlingen och tjänat H. Maj:t till full belåtenhet. Av avgörande betydelse för honom voro emellertid enligt ärkebiskopens mening två omständigheter. Han tillhörde ärkestiftet, varför han ansågs äga företräde framför varje utomstående. Han hade länge varit anställd i skolans tjänst, förutan vilket det då icke ansågs brukligt att anförtro någon präst förnämliga församlingar. Annars skulle man behöva befara, att tyskarna sände alltför många »Docutores, som sedan löpa i Församlingen och komma oro åstadh».

Ärkebiskopens skrivelse sökte, såsom av det anförda framgår, icke blott framlägga de missbruk, under vilka valet försiggått, utan innehöll även en rekommendation för Samuel Hammarinus på kyrkoherdetjänsten. Vad den senare beträffar bör den särskilt observeras, då den utan tvivel utgör en ypperlig illustration till de kvalifikationer, som enligt den tidens uppfattning ansågos meriterande för prästtjänsterna. Sin rätt att utesluta präster från annat stift att ifrågakomma på förslaget grundade ärkebiskopen på prästerskapets privilegier, som innehöllo, att varje präst skulle försörjas inom sitt stift. Principen gick kanske att genomföra med avseende på sådana gäll, som endast fordrade biskoplig fullmakt utan kunglig inblandning, men knappast när det gällde större regala pastorat, och mer än en gång skulle det visa sig, att ifråga om dessa senare konungamakten förbehöll sig fria händer. Att ärkebiskopen till Hammarinus' fördel åberopade den omständigheten, att han hade en hedrande tjänstgöring som skolman bakom sig, förvånar ingalunda, om man betänker, att stiftsstyrelserna vid denna tid inaugurerade den praxis att till större regala pastorat rekommendera framstående skolmän. Därvid hände det mycket ofta, att man lade i dagen en skyndsamhet, som icke tillät inhämtande av församlingarnas votum, i det man fruktade främmande inflytelser, som skulle verka till förfång för stiftets egna meriterade prästmän.¹

I ärkebiskopens skrivelse till Klara församling upprepades de invändningar mot valet, som redan anförts i dennes hemställan till Kungl. Maj:t, varvid starkt betonades uraktlåtenheten att anlita pastor primarius, som hade bort sammankalla församlingen och leda valförrättningen, »at Församlingen likwäl hade kunnadt hafft sitt frija whaal». Församlingens svar på ärkebiskopens förebråelse lät icke vänta på sig och innehöll vissa upplysningar beträffande själva valet, som ställde detta i en annan belysning.² Man önskade framhålla, att den bestämmande synpunkten vid valet hade varit att utse en »i lära och lefuerne wäl qualificerad Prästman Församlingen tiänlig och iu lärdare och skickeligare han tå war, iu större tröst och förbättring hade man aff hans tiänst och dageliga umgänge att förmoda». Av dessa orsaker hade såväl adeln som borgerskapet röstat för Klingius »thes höga gáfwa wij af hans härliga prädicckningar här i dänne Kongelige Residentzstad håldne, hafwa förstådt och förnummit, så att alla

¹ APPELBERG, a. a., sid. 184.

² Upsala domkapitels arkiv, E: V. 174—175: 2. Uppsala landsarkiv.

hafwa fått en god willie och adfektion till dän mannen görandes sig försäkrade, att han näst Gudz nådige tillhielp dätta förmodeligen præstera och inthet annat önskandes än att genom theta medlet lindra then stora sårg, som man hafwer bekommit öfver Sahlig M. Stephanus Gallius hastiga och högst bedröfweliga frånfälle». Av resultatet av valet, som hade utfallit med dubbel röstmajoritet för Klingius gentemot Hammarinus, hade man slutit, att församlingens därvid uttalade mening skulle respekteras »så wäl i sådane som andre fall». Några planer på att vid detta val bryta mot former, som hittills varit gällande, hade man icke hyst, utan man hade tänkt »låta thet mehr och öfrige ankomma på ordinarié medel och sökia consistorium». Att så icke skett, berodde emellertid på att Hammarinus gått händelserna i förväg. Denne hade icke såsom varit rättare, överklagat valet hos konsistoriet utan direkt hos Kungl. Maj:t anhållit om Klara pastorat. I denna förändrade situation ansåg församlingen det »högnödigt» att genom en underdånig berättelse om sakens beskaffenhet och »votorum pluralitate» förekomma Hammarinus »attentater». När denne genom detta motdrag stött på oväntat motstånd, hade han för ärkebiskopen framlagt sin sak och utan tvivel framställt den med rätten på sin sida. Ärkebiskopens åsikt angående Hammarinus' värdighet för Klara pastorat ville man lämna åt sitt värde, liksom man ej heller ville bestrida »Mr Samuels qualiteter». Men samtidigt ville man ej underlåta att framhålla, att man ej tog ansvaret för vad som skulle bliva följden av att församlingen påbördades den man, »som hon uthi sitt hiärtas samwett inthet kan fatta behag till». Man önskade gärna veta, vem som förmått ärkebiskopen att utfärda rekommendation för Hammarinus, »alldenstund sådant tiänar oss till god warning, underrättelse och tillbörlig ursäcktan». Till sist utbad man sig, att ärkebiskopen skulle ge sitt samtycke till valet av Klingius; man förmenade, att det ingenting skulle betyda för Hammarinus, om han ej blev kyrkoherde, eftersom han »bliffuer wäl uthi sin respect behållin och sitter uthi sin gode och höge lägenheet». Annorlunda beställt var det med Klingius, som var utblottad på medel; det vore skada »att låta hans pund så wara begrafwit och icke brukas till Guds ords befordran».

Ännu var emellertid skriftväxlingen i detta kyrkoherdeval ej avslutad. Kungl. Maj:ts svar på ärkebiskopens skrivelse av den 13 oktober bekräftar de uppgifter, som äro innehållna i församlingens skrivelse angående Hammarinus' åtgöranden.¹ Visserligen ansåg sig Kungl. Maj:t kunna förordna Hammarinus till kyrkoherde enbart på de grunder, som ärkebiskopen och konsistoriet anfört till hans förmån, men då större delen av församlingen uttalat sig mot honom, ville Kungl. Maj:t, innan resolutionen föll, inhämta konsistoriets betänkande. Emellertid var Kungl. Maj:ts beslut redan i detta sakernas tillstånd så gott som definitivt fattat. En skrivelse till ärkebiskopen från greve Magnus Gabriel de la Gardie, daterad redan ²⁰/₁₀ samma år, meddelar nämligen helt öppet, att Kungl. Maj:t gillat de skäl, som andragits för Samuel Hammarinus och att Kungl. Maj:t gärna önskade konfirmera honom till ifrågavarande för-

¹ R. R. ²²/₁₀ 1647. R. A.

samling, om »Kungl. Maj:t får yttermera en commendation af Eder och consistorio om hans Person».¹ Samtidigt upplyser skrivelsen, att Kungl. Maj:t hänvisat den del av församlingen, som önskade Klingius till kyrkoherde, till ärkebiskopen, uppmanande honom att »uthi sin förrige Sententia om M: Samuel ståndachtig blifwa». Några farhågor för att ärkebiskopen eventuellt skulle ändra mening, behövde man på högre ort ingalunda hysa. Den ståndpunkt, som han i denna sak från första början intagit, återkommer i det betänkande, som han på Kungl. Maj:ts uppdrag avgav.² I detta återfinnas alla de argument, som utgöra hinder för Klingius' kallande till tjänsten, såsom hans ungdom, bristen på tillräckligt starka meriter samt den omständigheten, att han icke tillhör ärkestiftet, under det att Hammarinus rekommenderas »effter han är af Stifftet och länge öfvadt och pröfvadt, ath han hwar något feel wore på ferde, kunde thet wäl stå til at botha». Den 27 oktober föll slutligen den kungliga resolutionen i detta segslitna kyrkoherdeval, då Hammarinus i anseende till »den flitiga opwachtning och godhe tjänst» han som hovpredikant utmärkt sig för, utnämndes till kyrkoherde i Klara församling. Utgången gick således emot församlingens vid valet uttalade mening, och detta är, såvitt bekant är, första gången den påbördats en kyrkoherde, som man utan omsvep förklarar sig icke vara belåten med. Belåtenheten fanns i stället hos ärkebiskopen och Uppsala konsistorium, som genom detta utslag funno sina synpunkter beträffande en kyrkoherdes kvalifikationer och förtjänster beaktade. För Kungl. Maj:t torde emellertid vid valet av person vid detta tillfälle framför allt varit avgörande, att den utsedde en tid tjänstgjort som kunglig hovpredikant, och därför böra de ovan anförda ordalagen angående Hammarinus' »flitige opwachtning och godhe tjänst» tillmätas nödig och tillbörlig hänsyn. Det framstod vid denna tid alltmer som en trängande angelägenhet för regeringen att få hovpredikanterna försörjda med förnämliga gäll, och varje tillfälle därtill tog den noga i akt.

Hade således vid denna tid icke formellt men reellt existerande krav på deras kvalifikationer, som skulle ifrågakomma vid kyrkoherdeval, denna gång avgått med seger, skulle emellertid de farhågor, som uttalades i församlingens skrivelse till ärkebiskopen med avseende på Hammarinus, med tiden besannas. Visserligen inträffade icke den händelse, som kom att medföra Hammarinus' avsättning, inom Klara församling, men han synes där genom sitt hänsynslösa och brutala uppträdande ha uppväckt allmän ovilja och missnöje mot sig, vilket mycket tydligt avspeglas i den tack-sägelseskraft, som församlingen i anledning av avsättningen inlade till Kungl. Maj:t.³

¹ R. R. 22/10 1647. R. A.

² Uppsala konsistorii protokoll 25/10 1647. Uppsala landsarkiv.

³ Kungl. Maj:t inhämtade domkapitlets i Uppsala yttrande öfver Hammarinus' beteende vid självmordsaffären i Bromma prästgård. Domkapitlet kunde icke finna annat än, att Hammarinus förgått sig emot sitt prästerliga kall och beklagade, att han inlåtit sig i en »slijk gärning som jämwäl och andra uthom predikoembetet styggies wid». Han hade icke blott vanärat sin egen person utan ock sitt ämbete och skändat Guds församling, »för hwilken honom hade bordt wara itt efterdöme till itt ostraffeligen, sedigt och oförargeligt lefwerne och umgänge». Dock ansåg

Till Hammarinus' efterträdare i Klara församling utnämnde Kungl. Maj:t den 28 juli 1663 Samuel Brask från Linköpings stift.¹ Det förslag till kandidatlista, som ärkebiskopen och konsistoriet i Uppsala upprättade, upptog icke dennes namn, helt naturligt, då han tillhörde ett annat stift. De föreslagna prästerna voro endast två, nämligen professor Olaus Unonis och kyrkoherden i Vendel Jonas Ivari Odhelius. Att Samuel Brask ifrågakommit som kandidat, torde ha berott på någon inom församlingen boende inflytelserik person. Emellertid uttalade sig församlingen aldrig för någon bestämd prästman utan nöjde sig med att hos Kungl. Maj:t begära en av de tre föreslagna. Valet föll då på Brask, då Olaus Unonis icke kunde undvaras vid akademien och Odhelius var designerad till kyrkoherde vid Kopparberget. Trots församlingens fullt justa och lidelsefria uppträdande denna gång undgick den likväl icke snubbor av ärkebiskopen, som gjorde gällande, att ett visst parti, »östgötarna», en-träget arbetat på att få Brask till kyrkoherde. När denne själv infann sig i Uppsala och anhöll att bli introducerad, fick han — trots att han bedyrade, att han fått utnämningen alldeles »ovetandes» — uppbära förebråelser av ärkebiskopen.² Denne förklarade, att han inga invändningar kunde göra mot Kungl. Maj:ts fullmakt och utnämning, men om Brask återkallat sin utnämning, hade Kungl. Maj:t med nåd upptagit denna.

Ärkebiskopen och domkapitlet rönt denna gång givetvis motgång, då ingen på det av dem upprättade förslaget utnämndes till kyrkoherde utan i stället en präst från ett annat stift. Även vid följande kyrkoherdeval upprepades samma procedur. Domkapitlet uppsatte på förslag kyrkoherden i Vendel Jonas Ivari, kyrkoherden i Ovansjö Marcus Simming och kyrkoherde Carolus Gestrinius.³ Församlingen gick alldeles utanför förslaget och valde Jöns Terserus, vilken av Kungl. Maj:t år 1668 erhöll konfirmation på kyrkoherdeämbetet i Klara församling.⁴ Terserus hade alltsedan den 1 juli 1665 tjänstgjort som kyrkoherde vid Riddarholmskyrkan⁵ och otvivelaktigt gjort sig vida känd som en duglig och gärna hörd predikant. Att han således var bekant för Klara församling, står utom allt tvivel, och det bör därför ej förvåna, att denna

sig konsistoriet icke kunna avge något fullständigt betänkande i denna sak, förrän Hammarinus' brott »politice» blivit avdömt, eftersom domkapitlets dom plägade lämpas efter det världsliga straffet. Domen gick i verkställighet i augusti 1663, varigenom Hammarinus skildes från alla sina sysslor. Han anförde besvär över rannsakingens olaglighet men rönt avslag, varefter han vände sig till konsistorium i Uppsala med begäran om återupprättelse. Ärkebiskopen ansåg, att detta icke gärna läte göra sig i Stockholm, men var villig att skaffa honom lägenhet på annan ort, vilket emellertid aldrig skedde. Upprättelsen kom senare i form av ett kungligt förlåtelsebrev, som tog honom, hans hustru och barn i kungligt hägn och förbjöd tillvitelser av varje som helst slag mot nämnda personer.

¹ R. R. 28/7 1663. R. A.

² Uppsala konsistorii protokoll 7/10 1663. Uppsala landsarkiv.

³ Uppsala konsistorii protokoll 1/7 1668. Uppsala landsarkiv.

⁴ R. R. 29/7 1668. R. A.

⁵ Uppsala ärkestifts herdaminne, I, sid. 191.

föredragit Terserus framför tre fullkomligt okända präster. De lokala synpunkterna ha helt visst vid detta val varit av avgörande betydelse. Samma förhållande torde ha varit rådande, när till Terserus' efterträdare valdes Olaus Bergius.¹

När kyrkoherdeval härnäst förrättades, var situationen något förändrad. Alltsedan 1650, då prästerskapet fick sina privilegier beviljade, voro vissa former föreskrivna för regala pastorats besättning. Privilegierna stadgade beträffande dessa, att stiftets biskop skulle vid ledighet underrätta drottningen, vilka personer han ämnade föreslå församlingen till dess fria val. Emellertid hade hon i samma privilegier förbehållit sig att kunna tilldela regala pastorat åt välförtjänta prästmän och sina hovpredikanter. Samma förbehåll gjordes av konung Karl XI i 1675 års privilegier för prästerskapet, vilka därjämte innehöllo det tillägget, att biskop borde välja sitt förslag helst bland dem, som tjänade i akademier, gymnasier och skolor. I den nya kyrkolagen 1686 tillades även krigspräster. Biskopen skulle inkomma med förslag, och det tilläts jämväl församlingen att begära en eller annan, varefter konungen kunde utnämna någon av de angivna eller någon annan, som han visste vara befördran värdig. Även om sålunda laga former voro utbildade och till stor del följdes, kan man likväl konstatera en märkbar osäkerhet vid prästtjänsternas besättning. Denna osäkerhet berodde emellertid på att man under hela 1600-talet icke säkert visste, vilka pastorat voro regala eller ej. Från prästerskapets sida gjordes upprepade framställningar till Kungl. Maj:t om utredning angående denna fråga, men avgörandet uppsköts gång efter annan. Senast 1686 begärdes en utredning, då likväl Karl XI förklarade, att de förändringar, som medfördes av reduktionen, gjorde det nödvändigt, att utredningen ställdes på framtiden, tills denna hunnit avslutas.² Emellertid förbehöll sig konungen genom kyrkolagen tillsättandet av alla regala gäll, som antingen av ålder varit sådana eller sedermera blivit eller framdeles kunde bli ansedda som sådana. År 1693 bestämdes såsom regala gäll dels de, som av ålder varit det, dels de, inom vilka voro belägna kungsgårdar, översteboställen eller sådana till kronan hemfallna gods, vilkas ägare haft patronatsrätt, dels ock sådana, som konungen fann för gott att anse för regala. Till denna kategori pastorat räknades också med några få undantag alla stadsförsamlingar i riket.³

Såväl genom kyrkolagens som 1693 års bestämmelser var det kungliga enväldet infört beträffande de regala gällens besättning. För Klara församlings vidkommande kan man lätt konstatera, att denna kungliga maktfullkomlighet vid ett par kyrkoherdeval gjorde sig klart och tydligt gällande. När det år 1692 gällde att utse efterträdare åt Olaus Bergius, tog Karl XI denna sak helt i egna händer och utnämnde samma dag, som Bergius dog, Simon Isogaeus till kyrkoherde. Ärendet blev visserligen genom denna anordning raskt expedierat, men församlingen kunde knappast,

¹ R. R. 14/2 1672. R. A.

² CORNELIUS, Svenska kyrkans historia, I, sid. 222.

³ LEVIN, Om våra regala gäll, sid. 190 (Kyrkohistorisk Årsskrift 1900).

innan valet av person träffades, ha blivit underrättad eller rådfrågad.¹ Isogaeus var emellertid vid tiden för utnämningen tjänstgörande hovpredikant, och som konungen förbehållit sig rätt att först och främst förse sina hovpredikanter med lediga gäll, synes denna omständighet vara tillräcklig som motiv. Dessutom bör det nämnas, att Isogaeus hos konungen genom en supplik anhöll om det ledigblivna Klara pastorat.² Andra gången som samma enkla och snabba utnämning ägde rum, var år 1716. Den 25 september s. å. förflyttades dåvarande kyrkoherden i församlingen Daniel Nordlind som superintendent till Karlstad, och samma dag utnämndes Jöran Nordberg till kyrkoherde i hans ställe. Även i detta fall förefaller det uteslutet, att församlingen medgivits göra sitt inflytande gällande, lika litet som den i form av supplik anhållit om någon speciell präst till kyrkoherde. Den största och avgörande meriten för Nordbergs utnämning torde med säkerhet ha varit den långa och trogna tjänst, han som fältpräst hos Karl XII förrättat i förening med det förtroende och de sympatier, som han otvivelaktigt förvärvat hos denne konung. Huru det däremot tillgått vid Nordlinds val till kyrkoherde, kan ej avgöras. Den längre tid, som förflöt, innan utnämningen ägde rum, kan emellertid tyda på, att de vanliga formerna iakttogos och att sålunda ett ordentligt val verkligen förrättats.

Genom det den 26 maj 1730 utfärdade kungliga interimsreglementet för prästval i Stockholm blevo bestämda former stadgade för valen. Genom detta föreskrevs bland annat, att församlingarna skulle, sedan vederbörliga provpredikningar ägt rum, upprätta ett förslag på tre personer, av vilka Kungl. Maj:t utnämnde en, såvida icke vederbörande församling hade några särskilda privilegier. 1730-års interimsreglemente ersattes 1739 av en allmän prästvalsordning, enligt vilken konsistorierna anförtroddes att upprätta vederbörligt förslag på tre personer, på vilka en församling hade att välja. Denna förändring blev av djupt ingripande betydelse. Den innebar främst, att församlingarna avstodo från sin gamla rätt att kalla och välja på ett obegränsat antal prästmän och tvingades att hålla sig till ett förslag på tre personer, upprättat av vederbörande konsistorium. Om sålunda församlingarnas rättigheter genom denna nyordning begränsades eller minskades, utvidgades eller ökades i stället i motsvarande grad konsistoriernas myndighet. På prästvalen kommo därför dessa att redan genom det förslag, som upprättades, verka i bestämmande riktning. Bland annat låg det i deras makt att utesluta från ett förslag präster, som kanhända hade församlingarnas starka och odelade sympatier, en eventualitet, som i någon mån mildrades genom församlingarnas nyförvärvade rätt att kalla fjärde provpredikant.

1739 års prästvalsordning blev med några undantag gällande för Stockholms för-

¹ Enligt JÖRAN NORDBERG, a. a., sid. 159, dog Olaus Bergius den 19 april 1692. Samma dag är den kungliga fullmakten för Simon Isogaeus daterad (R. R. $\frac{19}{4}$ 1692). Först i januari 1693 installerades denne i sitt ämbete av ärkebiskop Olaus Svebilius.

² Acta ecclesiastica, Klara församling. R. A.

samlingar.¹ Även om avsikten med den nya ordningen otvivelaktigt var god, då den direkt åsyftade uniformitet i prästvalen, skulle den dock framkalla missnöje och röna motstånd. Reformen föll tydligen icke borgarna i Stockholm i smaken, som ansågo sina rättigheter kraftigt beskurna. Vid 1746—47 års riksdag satte fullmäktige från Stockholms borgare i gång med en aktion, som åsyftade avskaffandet av den nya ordningen och en återgång till de gamla förhållandena.² Man förmenade, att församlingarnas fri- och rättigheter blivit kränkta, och önskade i enlighet med drottning Kristinas privilegier höra flera provpredikanter än tre. Anloppet mot den nya prästvalsordningen ledde emellertid ej till något upprivande av en gång genomförd reform, men intressant är ett memorial, som såg ljuset i samband med denna fråga. Detta sökte gå en medelväg och föreslog bland annat, att församlingarna skulle, förutom de tre av konsistoriet på förslag uppförda, få utse tre stycken personer. Till förekommande av oreda och oegentligheter vid prästval yrkade memorialets författare, att valen skulle äga rum genom utsedda elektor.

Klara församlings kyrkoråd ingick år 1773 till Kungl. Maj:t med en anhållan att liksom Storkyrkoförsamlingen få dispenserast från 1739 års prästvalsordning och i stället tillämpa det förut nämnda interimreglementet av år 1730.³ Kyrkoherde Hauswolff avled år 1773 och i samband med val av efterträdare till honom framkom detta förslag. På grund av att Olofs kapellförsamling samtidigt begärde skilsmässa, blevo alla valanordningar ytterligare uppskjutna och någon efterträdare utnämndes ej förrän i augusti 1775. De skäl, som förmått kyrkorådet att begära en ändring i bestående prästvalsbestämmelser, voro av följande art. Kyrkans gäldbundna tillstånd, bristande bänkhyror och håvpenningar ansåg man ej skulle kunna upphjälpas, såvida ej församlingen finge en lärare, som vunne dess tycke och förtroende. Man trodde vidare, att det ej vore möjligt att inom det av konsistorium uppgjorda förslaget finna en präst, omkring vilken församlingen kunde ena sig. »Ty gamla hedersmän med all förvärfvad skicklighet och förtjenst kunna icke alltid uppfylla detta ändamål, och erfarenheten intygar, att den lärdeste med all sin lärdom ändock predikar för tomma bänkar. Menniskolynnet är så beskaffadt, att det vill intagas af en prestmans behagliga predikogåfvor, af dess artiga umgängessätt eller af hvar helst det annars vara må. Sådant är människolynnet; det må hafva antingen rätt eller orätt, så beror likväl därpå alltsammans.» På anförda grunder bönföll kyrkorådet, att församlingen måtte få välja »kompetenta och värdiga män» och av dessa hos Kungl. Maj:t föreslå dem, som erhållit de högsta röstetalen, av vilka Kungl. Maj:t utnämnde en.

Undersöker man närmare, vad som har framtvingat detta steg, behöver man ej sväva i tvivelsmål om, att det ytterst var vissa gjorda erfarenheter, som tagit denna

¹ Storkyrkoförsamlingen fick rätt att bibehålla 1730 års interimreglemente. Se därom SIMONSSON, Storkyrkoförsamlingens historia, sid. 179.

² Borgarståndets protokoll 19/12 1746. R. A.

³ Stockholms konsistorii skrivelser till K. M:t. R. A.

form. Det bör då förutskickas, att kyrkoherde Hauswolff, visserligen uppförd på förslaget, dock påbördades församlingen emot dess i val uttalade mening. När kyrkorådet såsom skäl för en utvidgning av församlingens valrättigheter anför kyrkans gäldbundna tillstånd, är detta ingenting annat än ett — låt vara i mild form — framfört missnöje med kyrkoherde Hauswolff. Annorlunda förhåller det sig knappast med det andra skälet. Man önskar sig icke en lärd man, som predikar för tomma bänkar, utan en i fråga om predikogåvor och umgängessätt intagande person. Även i detta avseende torde adressen vara tydlig nog. Till kyrkoherde Hauswolffs försvar bör likväl anföras, att han mottog sin kyrka och församling i ett ytterst eländigt tillstånd och att hela återuppbyggnadsarbetet efter branden 1751 till stor del kom att vila på honom. Att han på sin ålderdom småningom tröttnade på att tigga ihop medel för olika behov och ändamål, må ingen under sådana förhållanden förtänka honom.¹

Kyrkorådets förslag remitterades till Stockholms konsistorium, som avstyrkte det samma och bestod det en ganska tillintetgörande kritik. Under hänvisning till den kungl. förordningen 30 sept. 1756, som stadgar, att ett kyrkoråd såsom kyrkans sysslomän icke tillkommer att tala för församlingen uti sådana mål, som röra dess personliga rättigheter, bestred konsistoriet till en början, att kyrkorådets handlingsätt stode i överensstämmelse med ovannämnda förordnings bestämmelser. Därefter påvisades, till vilka orimliga konsekvenser det skulle leda, om vid förslags upprättande till lediga kyrkoherdetjänster största avseendet fästes vid de egenskaper hos prästmännen, vilka framför allt voro ägnade att skaffa kyrkan ökade inkomster genom bänkhyror och kollektur. »Det döljer sig icke för Eders Kongl. Maj:ts uplysta ömdöme huru långt en sådan princip afwiker ifrån det sannskyldiga ändamålet af all Gudstjänst samt hur farligt det skulle blifwa så för den sanna Lära i gemen som för hvarje Christen i synnerhet, om sådana tankar fingo hos menigheten taga fäste och de med en så ojämn måttstock skulle få afmäta sina prestewal i kyrkoinkomster torde böra anses såsom tillfälliga omständigheter, i sig sjelf nödige men utomordentlige och lagstridige, så snart man wille sorgfälligt med den ena kyrkans förlust rikta den andra.» Det skäl, som kyrkorådet anført för sin begäran, att andra församlingar i Stockholm ej voro underkastade ett redan upprättat förslag, kunde konsistoriet ej gilla. Om Klara församling också ställdes i samma undantagsklass och gynnades med särskilda privilegier vid prästval, skulle detta i realiteten innebära, att Stockholms menigheter tillsatte preses och vice preses tillika »med de betydligaste, om ey snart de flesta ledamöter» av konsistoriet, »uti hwilket sådane Religionen och Kyrkowäsendet rörande mål förekomma, till hwilkas handterande långt mera än sådan skicklighet

¹ Självt ger han uttryck för denna trötthet i ett brev till J. C. Stricker den 3/9 1771, då han, efter att ha omnämnt, att han ihoptigt 12,000 riksdaler kopparmynt till altartavlan, säger: »men iag har sagt, att iag skiänkt församlingen kroppen, de får sörja sielfwa för kläderna. Ty iag står intet ut med mera tiggeri, och dess utan tycker iag, at iag nu wid pass gjordt nog i den delen för min tid.»

fordras, med hwilken menigheter sig åftast åtnöja». Konsistoriet befarade, att kyrkorådet knappast skulle kunna leda menighetens efter kyrkorådets egen mening »underliga lynnen», i synnerhet som menigheten oftast utsattes för yttre främmande krafter, varav ej sällan uppstode »besynnerliga uthslag.» Kyrkorådets utsago om gamla »hedersmän» såsom mindre lämpliga sökte konsistoriet tillbakavisa med den förklaringen, att församlingarna i Stockholm aldrig påtvingats präster, som ej mäktat sköta sina ämbeten »eller ägt så ringa ämbetes gåfwor, at de måst predika för toma väggar.» Fastmer hade män uti sin bästa medelålder blivit föreslagna och även utnämnda. Den nödiga motvikt, som vid kyrkoherdars väljande var motiverad mot konsistoriets myndighet och beslut, ägde församlingarna i de kungliga förordningarnas bestämmelser, som innehöllo, att församlingarna i händelse av missbelåtenhet med det av konsistoriet upprättade förslaget, hade rätt att kalla fjärde provpredikant.

Den 18 febr. 1774 föll den kungl. resolutionen, som avslog kyrkorådets hemställan. Förslaget hade visserligen inga större utsikter att gå igenom, men det är intressant ur den synpunkten, att det ungefär 35 år efter den allmänna prästvalsordningens genomförande anknöt till tidigare framkomna strävanden av ungefär liknande karaktär.

Det första kyrkoherdeval, som förrättades efter 1739 års prästvalsordning, ägde rum 1744, då Samuel Troilius, sedermera ärkebiskop, med stor majoritet valdes till kyrkoherde. Valet synes ha undgått att bli indraget i de politiska partiernas intrigspel, vilket annars är ett så utmärkande drag för frihetstiden. Församlingen erhöll också ett mycket gott betyg av tjänstgörande valförrättaren, kyrkoherden i Maria församling Michael Hermonius.¹ Om således denna gång till kyrkoherde utnämndes den, som församlingens flertal valt, blev detta icke fallet under den följande tiden. När efterträdare åt Troilius skulle utses, erhöll den i första förslagsrummet uppförda kyrkoherden i Hedvig Eleonora församling, Hallman, högsta röstetalet eller 320 röster, och trots att församlingen i en supplik till Kungl. Maj:t begärde denne till kyrkoherde, utnämndes i stället den i andra rummet uppförde kyrkoherde Hauswolff, som endast uppnått 86 röster.² Nästföljande val bjöd på större sensationer. För första gången tog församlingen i anspråk rätten att kalla fjärde provpredikant.³ På förslag voro av

¹ Stockholms konsistorii protokoll 18/11 1744. R. A.

² I denna supplik heter det bl. a. att Hallman andra gången erhållit missiv till församlingen. »Dess ämbetsgåfwor samt nit för Kyrkia, Schola och Fattighuus i den försambling, som han nu är, hafwer så fallit i vårt tycke, att wij af hiertat önskade honom till vår kyrkioherde». Blev den utnämnd till kyrkoherde, som majoriteten i församlingen valt, »så wore det oss en den aldra största upmuntran, att icke allenast med samlad styrka, som allra skyndsammast uppbygga Herrans Tempel, Barnens Schola och de Fattigas Huus utan ock att vår milda Konungs allernådigaste åtanke på sine trogna undersåtar i en så öm Sak wörda med tusende wälsignelsers trognaste tillönskan och allt intill vårt yttersta framhärda».

³ Om detta val hade måhända upplysningar stått att hämta i den volym »Prästvalsprotokoll 1760—77», som enligt SIMONSSONS uppgift (Storkyrkoförsamlingens historia, sid. 180), lär finnas i rådhusarkivet. Trots ivriga efterforskningar har denna volym icke kunnat påträffas.

konsistoriet uppförda kyrkoherden vid franska kyrkan Petrus Nensén, prosten på Åland Johan Grunnerus och hovpredikanten Nath. Thenstedt. En utomstående iakttagare, Arnold Asplund, sedermera kyrkoherde i församlingen, berättar, att Grunnerus' prov icke utfallit lyckligt¹, och ungefär samma omdöme fälles om Thenstedts. Iakttagelsen beträffande de hållna provpredikningarna saknade icke fog för sig, då en tämligen utbredd opinion ansåg, att ingen av de tre hållna provpredikningarna kunde jämföras med nådårspredikanten Paqualins predikningar. Samma iakttagare meddelar också, att Nensén på förhand var säker om Klara församling.² Huru därmed än må förhålla sig, visade det sig emellertid, att församlingen långt ifrån gillade det av konsistoriet uppgjorda förslaget. Vid frågodagsförrättningen den 20 december 1774 kallade den nämligen till fjärde provpredikant den ovannämnde Nils Paqualin. Denne hade alltsedan Hauswolffs död tjänstgjort i kyrkoherdes ställe och under denna tid förvärvat sig starka sympatier inom vissa kretsar i församlingen, och det var dessa, som genomdrevo hans kallelse till fjärde provpredikant. Genom utslag den 24 januari 1775 avslög konsistoriet denna kallelse på de grunder, att Paqualin ej kunde mäta sig med sina medsökande uti skicklighet och förtjänst. Vid församlingens stämma i kyrkan den 29 jan. s. å. beslöts att hos Kungl. Maj:t överklaga konsistoriets utslag, varvid till representanter utsågos lagmannen Hasenkamp, grosshandl. Grill och garvare-åldermannen Westin. I den skrivelse, som till Kungl. Maj:t inlades, sökte dessa tillbakavisa de skäl, som av konsistoriet förebragts mot Paqualin. Dennes skicklighet kunde ingen ifrågasätta, då han vid pastoralexamen blivit med heder och beröm antagen. Hans tjänstgöring såsom vice pastor inom en av de största och folkrikaste församlingarna i riket, inom vilken han vunnit allmän kärlek och odelat förtroende, berättigade icke konsistoriet att fälla detta omdöme. Ett ytterligare bevis på hans skicklighet ansågs bestå däruti, att han blivit utnämnd till hovpredikant. Angående det av konsistoriet mot Paqualin anförda skälet om otillräcklig förtjänst medgävo supplikanterna, att han vore yngre än två av de föreslagna prästerna och hade några få tjänsteår mindre än hovpredikanten Thenstedt. Men denna nackdel uppvägdes av Paqualins ådagalagda »skicklighet och förtjänst i lära och lefwerne». Supplikanterna sökte desauvera konsistoriet, då de påpekade, att detta senare vid föregående tillfälle för Kungl. Maj:t förklarar, att högsta angelägenheten fordrade, att man vid förslags upprättande till prästval i huvudstaden icke bunde sig vid tjänsteåren.

I sitt svar till Kungl. Maj:t upprepade konsistoriet de skäl, som redan anförts i avslaget på församlingens begäran. Det säger sig icke kunna erkänna Paqualin kompetent, då hans avlagda pastoralexamen icke är tillfyllest i avseende på kyrkoherde-

¹ Brev till J. C. Stricker juni 1774. Asplund hyste ingen större respekt för de sökande att döma av ett brev till J. C. Stricker, där han fäller följande omdöme: »Måne gumman Clara blifwit så krasslig och nyckaktig på ålderdomen att hon ej förtjent bättre? Min bror känner henne af gammalt och hwarföre hälsade han ej på henne vid detta tillfälle?»

² Brev till J. C. Stricker ²⁰/₁₂ 1774.

befattningen i Klara, med vilken vice presesskapet i konsistoriet är förbunden. Till detta senare bör höra, förutom mognad i studierna och stadgad lävnad, en annan skicklighet eller erfarenhet, som åren giva, »hwilken bemålde kyrkoherde wid så godt som begynnelsen af ordinarie tjänstetid icke ännu har haft nog utrymme at sig förskaffa, och den åtminstone Consistorium icke känner men de tre föreslagna likwäl framför honom äga». Konsistoriet betvivlade, att besvären, om de hade upplästs för församlingen, skulle av denna blifvit antagna och godkända. »At begära den fjärde Profpredikanten är en dyr rättighet, som Kongl. stadgar Församlingar i nåder tillägga: men at begära dermed de öfrigas förtryck tyckes oförgripeligen wida öfverskrida deras innehåll, när intet lagligen emot de föreslagna tillika kan anmerkas». Konsistoriets skrivelse slutade med att anhålla, att besvären lämnades utan avseende, i synnerhet som Kungl. Maj:ts egen tjänstgörande hovpredikant vore uppförd på förslaget.

Församlingens ansträngningar kröntes emellertid trots konsistoriets motstånd med framgång. Genom kungligt utslag den 4 maj 1775 medgavs Paqualin att utan provs avläggande komma under omröstning. Vid valet, som förrättades den 21 maj s. å. erhöll Paqualin högsta röstetalet eller $216\frac{1}{2}$ röst, medan Nensén uppnådde $153\frac{1}{2}$ och Thenstedt $52\frac{3}{4}$ röst. Utgången var knappast oväntad efter den möda, som nedlagts på att få Paqualin uppförd på förslaget. Å andra sidan frapperar det jämförelsevis höga antal röster, som Nensén erhöll, vilket tydligt nog röjer, att Paqualin näppeligen varit någon samlingskandidat. Det synes tvärtom ha rätt en stark och bestämd splittring bland den väljande församlingsmenigheten, i det borgerskapet röstat på Paqualin, under det att Nensén varit aristokratiens speciella kandidat. Detta framgår bäst av en av 17 borgare undertecknad supplik till Kungl. Maj:t den 23 juni 1775, i vilken det heter: »Wid det därpå nu anställda wal har ock ifrån flere Församlingens invånare, Borgerskapet med deras röster fallit på denne berömmelige Prästman, så at han, framför de andra föreslagna, hwilka af en del Församlingens Herrskaper, dem wi dock sällan eller aldrig sedt i vår kyrka, blifwit wid det tillfälle nämde, fådt en ansenlig pluralitet och således enligt författningarne på förslaget bör blifwa den förste. . . .»¹ Wilken ställning Paqualin själv intagit under denna tid, låter sig icke så lätt avgöra. Emellertid torde hans beslut att några månader innan valet (långfredagen 1775) hålla sin avskedspredikan, icke ha fattats utan en viss avsikt. Måhända har man anledning antaga, att det låg en beräkning bakom en sådan åtgärd, nämligen att kunna under rörligare och friare former arbeta för den egna saken. Utgången blev ett kraftigt bakslag för dem, som sökt genomdriva Paqualins val. Kungl. Maj:t utnämnde nämligen Petrus Nensén till kyrkoherde. Denne synes ha stått högt i gunst hos Gustav III, vilket i någon mån kan förklara den utgång, som ärendet fick.

En annan gång, då församlingen begagnade sin rätt att kalla fjärde provpredikant, var 1815 vid valet av efterträdare åt kyrkoherde Arnold Asplund. Konsistoriets för-

¹ Tryckt i Dagligt Allehanda 1775, n:r 153.

slag upptog kyrkoherde F. M. Franzén, professor Petter Hagberg och kyrkoherde Brynolf Hesselgren. Till tjänsten sökte också komministern i församlingen, Erland Colliander. Vid förslagets upprättande utgick konsistoriet från den grundsatsen, att med hänsyn till den vikt, kyrkoherdeämbetet vid Stockholms församlingar i allmänhet ägde och i synnerhet vid Klara församling, största avseendet borde fästas vid de sökandes lärdomsmeriter. Utifrån denna grundsats ansågos de tre ovan nämnda prästerna äga företräde framför Colliander, som därför icke kunde ifrågakomma vid förslagets uppgörande. Annorlunda såg emellertid församlingen på denna fråga. Vid frågodagsförrättning beslöts att kalla Colliander till fjärde provpredikant. Denne hade under 18 år tjänat som komminister i församlingen, nitiskt uppfyllt alla de åligganden, som åtföljt komministraturen, och därjämte ombesörjt de flesta delar av själavården, som egentligen tillhörde kyrkoherden. Dessutom hade han deltagit i konsistoriella göromål. Konsistoriet stod fast vid sin åsikt och förklarade, att Colliander i anseende till lärdom och skicklighet icke kunde jämnställas med de övriga sökandena. Någon ytterligare polemik mellan konsistoriet och församlingen uppstod icke, och den senare nöjde sig med konsistoriets utslag utan att hos Kungl. Maj:t överklaga detsamma. Vid den 1 okt. 1815 förrättat val erhöll Franzén 112½ röst, Hagberg 22½ röst och Hesselgren ingen. Utnämningen blev så tillvida en överraskning som Hagberg, som erhållit det lägre röstetalet, fick fullmakt som kyrkoherde i Klara församling. Av senare förrättade kyrkoherdeval framgår, att den som av församlingens majoritet blivit kallad, också av Kungl. Maj:t blivit utnämnd till tjänsten.

Redan tidigt torde prästerna vid Klara kyrka ha anslutit sig till det på 1590-talet bildade Stockholms konsistorium.¹ Om de äldsta kyrkoherdarnas deltagande i konsistoriets överläggningar lämna de bevarade protokollen få notiser.² Det är först i och med Peder Erici Roslagius' framträdande, som man märker en avsevärd skillnad. Hans originella och kraftfulla gestalt döljer sig bakom många av konsistoriets beslut, och under hela den tid, som han tjänstgjorde som präst i Stockholm, skulle han förbli en för konsistoriets uppgifter livligt intresserad medlem. Det var förmodligen icke blott på grund av sin ålder och längre tjänstgöringstid, som han vid förfall för pastor primarius fick rycka in som ordförande, utan även hans pondus samt kraftiga och målmedvetna vilja i förening med hans ställning såsom kyrkoherde vid Stockholms näst äldsta församling gjorde honom vid sådana tillfällen självskrivnen till denna post. Under tiden 1619—21, då kyrkoherdebefattningen vid Storkyrkan stod obesatt, ledde

¹ SIMONSSON, a. a., sid. 149.

² Jämte kyrkoherden torde även kaplanerna ha tagit säte och stämma i konsistoriet, ett förhållande, som med tiden skulle förändras. När konsistoriet i mitten på 1600-talet började konsolideras, beslöts, att endast pastorn i församlingarna skulle tillhöra detsamma. Undantag utgjordes för de dåvarande »diaconi» vid Storkyrkan, så länge dessa tjänstgjorde. Nyttillträdande diakoner däremot skulle uteslutas från konsistoriet (konsistoriets protokoll ¹⁵/₁₀ 1651). Jfr Hj. Holmquist, De svenska domkapitlens förvandling till lärarekapitel, sid. 162.

han konsistoriet och dess överläggningar, för vilket ändamål ärkebiskopen hade utfärdat särskild fullmakt.¹ I överensstämmelse därmed nämnes han vanligen »praeses capituli».² I den bekanta striden i slutet av 1630-talet med Johannes Sigfridi i Riddarholmskyrkan³ tog han aktiv del, och det var med »mäster Petro», som Uppsala konsistorium meddelade sig beträffande åtgärder mot samme Johannes. Den ställning, som Peder Roslagius efter hand hade kommit att intaga, kunde ibland förleda honom till egenmäktigt förfarande, som inte på alla håll tolererades. Med anledning av den lediga kaplanstjänsten vid Finska kyrkan 1639 tillskrev han på eget initiativ Uppsala konsistorium och begärde, att en ny predikant måtte förordnas. Förfaringssättet ogillades av konsistoriet, som fann att »Consistorium Stockholmense» vore närmare till hands att anhålla därom.⁴

Det synes således troligt, att kyrkoherden vid Klara kyrka betraktats som pastor primarii närmaste man, och under den följande tiden vinner man ytterligare bekräftelse på denna förmodan. Vid den nyutnämnde kyrkoherde Samuel Hammarinus' inträde i konsistoriet intog han enligt ärkebiskopens förordnande rangplatsen närmast efter pastor primarius⁵, och meningen med denna anordning synes närmast ha varit den, att man ville låta pastorn vid Klara kyrka i överensstämmelse med den närmast föregående tidens praxis inträda som vikarie vid förfall för preses. Ännu voro emellertid formerna i detta avseende långt ifrån stadgade,⁶ och det skulle visa sig vid vakansen efter pastor primarius 1649, att någon självskrivnenhet för kyrkoherde Hammarinus ej förelåg. När vid detta tillfälle preses skulle utses, ansågs pastor Laurentius på Södermalm med hänsyn till sin ålder äga företräde framför någon annan. Denne avböjde dock under hänvisning till att den, som satt i rummet efter Nikolai församling, borde inträda som preses. Detta samtyckte konsistoriet till, och därigenom kom Samuel Hammarinus att tjänstgöra i pastor primarii ställe. Denna utmärkelse framför sina gelikar har förvisso kraftigt bidragit till det hänsynslösa och från all ambition fria uppträdande, vartill han snart skulle göra sig skyldig mot konsistoriet. Sedan ny pastor primarius och preses blivit utsedd, skulle han mot denne låta fram-

¹ Stockholms konsistorii protokoll ²⁴/₉ 1619. R. A.

² Stockholms konsistorii protokoll ²⁴/₆ 1620. R. A.

³ SIMONSSON, a. a., sid 145.

⁴ Upsala konsistorii protokoll ¹¹/₁₂ 1639. R. A.

⁵ Stockholms konsistorii protokoll ³¹/₇ 1648. R. A.

⁶ Möjligen blev rangplatsen ordnad i slutet av 1648 eller i början av 1649. Enligt konsistoriets protokoll ³¹/₇ 1648 utspann sig debatt med anledning av ett yttrande av kyrkoherde Tolstadius. På dennes interpellation angående rangen mellan bisittarna i konsistoriet hänsköt ärkebiskopen ordnandet av denna fråga till dessas eget skön; i annat fall finge magistraten fördela rangen mellan prästerna. Med kännedom om det ömtåliga förhållandet mellan magistrat och konsistorium vid denna tid kan man utgå ifrån, att det förra aktade sig för att låta stadens främsta myndighet blanda sig i dess inre angelägenheter, och det synes mer än troligt, att konsistoriet i godo ordnat denna sak, även om icke protokollen lämna något direkt stöd för detta antagande.

träda tendenser, som klart och tydligt förrådde, att han ville göra dennes makt och rang stridig. Vid ett speciellt tillfälle såg det ut, som om Samuel Hammarinus skulle lyckas i sina förehavanden. Vid kyrkoherdeinstallationen i Jakobs kyrka 1654 förordnades av ärkebiskopen, emot församlingens bestämt uttalade mening, Hammarinus att förrätta akten, varvid pastor primarius blev förbigången.¹ Detta betydde onekligen redan vid denna tid ett intrång i dennes åligganden, till vilka med all sannolikhet torde ha hört att installera nyutnämnda kyrkoherdar. Vad som inträffat föranledde emellertid en stark och temperamentsfull skriftväxling mellan konsistoriet och ärkebiskopen, vilkens uppträdande i denna sak synes vara insvept i ett mystiskt dunkel.² Denna händelse blev av en viss betydelse för förhållandet mellan konsistoriet och Samuel Hammarinus. Redan före denna kontrovers hade detta blivit en smula spänt, i det Hammarinus anklagades för att sällan infinna sig i konsistoriet och deltaga i dess överläggningar.³ Anklagelserna mot honom hopades med tiden⁴ och kulminerade i den händelse, som inträffade 1663 i Bromma prästgård, då Hammarinus skar ner en tjänsteflicka, som hade hängt sig på vinden, varefter han begravde henne i hemlighet. Detta rågade måttet på den tolerans, som konsistoriet ådagalagt mot honom, och bland dem, som med stor energi arbetade på hans avlägsnande från tjänsten, torde man ha anledning att räkna medlemmarna av Stockholms konsistorium.

Samuel Hammarinus' efterträdare som kyrkoherde, Samuel Brask, intog i konsistoriet samma rum, som denne en gång innehåft, d. v. s. närmast pastor primarius.⁵

¹ Stockholms konsistorii protokoll $\frac{4}{1}$ 1654. R. A.

² I Stockholms konsistorii protokoll $\frac{22}{2}$ 1654 återfinnes följande: »Bleff upläsit Archiepiscopi breff där uthinnan han och angriper Consistorium medh hårda beskyldningar, hoot och förwijtelse för dätt, som war Passeradt wid M:r Oloff Skougs introduction.» Protokollet för $\frac{5}{3}$ 1654 synes ge vid handen, att Hammarinus lovat infinna sig för att avgiva sin förklaring i denna affär. Däröfver meddelas emellertid följande: »Her Jöns berättar, huruledes M. Samuel sade sigh willia wara medh och til den ändan togh på sigh kappan den 3 Martii; men när han kom på vägen, gick han heem igen, förebärandes sigh få ondt aff steen. Sade sigh villia för den skuld antingen strax effter middagen eller om morgonen däreffter gå och tala medh Præside».

³ Stockholms konsistorii protokoll juli 1651. R. A. Protokollet $\frac{28}{8}$ 1653 innehåller, att Hammarinus genom några »exobitantier» förtjänat konsistorii allvarsamma tilltag. Han skulle uppkallas och förmanas.

⁴ Hans affärstransaktioner synas ha framkallat de flesta klagomålen. I ett fall skulle han ha köpt ett parti spannmål av en hustru Anna Eriksdotters avlidna man och därefter gjort sig skyldig till svekligt förfarande ($\frac{20}{7}$ 1653). I ett annat fall uppträdde han som procentare. En hustru Maria Pedersdotter hade nämligen lånat en summa penningar av Hammarinus, på vilken han fordrade oskäligen ränta, och då hon ej kunde betala den, ville han driva henne ur hennes eget hus. Hammarinus fick av konsistoriet uppbära de skarpaste föreställningar: »Preses sadhe at i anseende till edher prest, så haffuer man något medlidande med edher och att råda till thed bästa. Men i anseende till eder persons comportamenter, så haffuer man ingen orsak till at något wara edher till bistånd eller hielp. Synnerligen efter han M. Samuel ähr sellan tillstädes, när consistorium hålles.» ($\frac{24}{10}$ 1655).

⁵ Stockholms konsistorii protokoll $\frac{22}{10}$ 1663. R. A.

Det förtjänar emellertid att framhållas, att vid detta tillfälle några former icke åberopades till förmån för en dylik anordning. Endast ålder och meriter berättigade Brask till detta rum. Detta sista utesluter likväl icke, att man i konsistoriet vid bestämmandet av hans säte och rang dragit sig till minnes, vad som förut varit brukligt och i överensstämmelse därmed träffat sitt val.¹ Jöns Terserus, som sedan 1668 fungerade som kyrkoherde i Klara församling, befriades ifrån att taga viss befattning med konsistoriets arbete. Därom meddelar fullmakten, att »hwadh Consistorial sakeer vijkommer, ehuruwål bemelte Doct. Johannes Terserus sigh ifrån dem icke alldeles kan undandraga, lijkwål hafwa wij i consideration af hans ålder och lenge uthstådde Capitels beswär honom hermed i så motto welat willfahra att han allenast Casibus gravioribus att instella, uthan att wara i andra fall förplicktat att comparera».² Terserus själv skulle ha förklarat, att han ville »undertijden in casibus gravioribus sigh in consistorio infinna och den mödan med the andre gärna undergåå, uthan till att praejudicera praesidi i sitt ämbete». Samma dispens för Terserus återfinnes i 1668 års instruktion för pastor primarius, där det stipuleras, att Terserus behåller »för visse respekters skull i sin tijdh direction i sin församling (dock ärkiebiskopens rätt opraejudicerat) allenast att casus consistoriales gå till ordinarium consistorium i staden.»³

De följande kyrkoherdarna tillhörde som vanligt konsistoriet, men om deras säte och rang i detsamma lämnas inga bestämda utsagor. Ännu förefaller samma lösa och obestämda förhållande i detta avseende som under den föregående tiden ha varit rådande. En anteckning från 1716 meddelar, att konsistoriales icke haft »enahanda rum och lika ordning i konsistorio» utan alternerat allt efter åldern.⁴ Ungefär samma mening kan man utläsa i den kungl. förordningen den 11 febr. 1687 om Stockholms konsistorium, där det heter, att konsistoriales sitta efter vedertagen sed och praxis. Enligt en anteckning av kyrkoherde Törling, dåvarande pastor primarius, utgjorde emellertid rangordningen mellan kyrkorna: S:t Nicolai, S:t Clara o. s. v.⁵ Denna vedertagna sed iaktogs också, när kyrkoherde Jöran Nordberg gjorde sitt inträde i konsistoriet.⁶ Hans utomordentliga krafter skulle flitigt tagas i anspråk av detsamma. När år 1719 en dekanus skulle tillsättas med uppgift att biträda notarien i hans göromål, utsågs Nordberg till den första innehavaren av denna syssla, dock under för-

¹ I en skrivelse till Kungl. Maj:t från pastor primarius Emporagrius, daterad 29 aug. 1663, således innan Samuel Brask gjort sitt inträde i konsistoriet, angående »ordningen i processer, gång och sittande emellan Presterna i Stockholm» heter det beträffande rangen följande: »Uthi Stockholm rättar man sigh efter kyrkiorna, hwarest näst Stora kyrkian, S. Clara skall wara then förnämste».

² R. R. ²⁹/₇ 1668. R. A.

³ R. R. ¹⁶/₁₂ 1668. R. A.

⁴ Stockholms konsistorii protokoll ¹²/₉ 1716. R. A.

⁵ Stockholms konsistorii protokoll ²²/₆ 1716. R. A.

⁶ Stockholms konsistorii protokoll ²²/₅ 1717. R. A.

6. *Sveriges kyrkor. Stockholm III.*

behåll att denna skulle ambulera mellan konsistoriales.¹ Liksom en gång Jöns Terserus skulle även Nordberg frikallas från skyldighet att deltaga i allt konsistoriellt arbete. Detta skedde år 1731, då han genom kungl. resolution hugnades med denna befrielse, för att han hädanefter skulle »vara så mycket ledigare till sin församlings skötsel och andra nyttiga arbetens fullbordande, som han under händer haver».²

Jöran Nordbergs efterträdare, Samuel Troilius, har veterligen icke intagit annat rum än det, som hittills varit anvisat hans företrädare i ämbetet. Med hänsyn till hans ställning som ordförande i hovkonsistoriet torde han under den första tiden ha dispenserats från att taga viss befattning med konsistoriets göromål. Under pastor primarii Bergius' långa sjukdom uppdrogs det åt Troilius att leda konsistoriet, vilket skedde på ett sätt, om vilket endast rådde en mening. Samma rum och säte ha, såvitt denna undersökning kunnat klargöra, de följande kyrkoherdarna i Klara församling intagit, och det bör kanske framhållas, att det i senare utfärdade kyrkoherdefullmakter stipulerades, att befattningen som kyrkoherde i Klara församling var förenad med uppdraget som vice preses i konsistoriet. Detta medförde bland annat, att man ställde särskilda kvalifikationer på dem, som sökte befattningen som kyrkoherde därstädes. När konsistoriet år 1815 skulle uppgöra förslag till kyrkoherdeämbetets återbesättande vid Klara församling, ansågs det tillbörligt, att med hänsyn till den blivande kyrkoherdens ställning såsom vice preses endast väl meriterade och för lärdom kända prästmän finge ifrågakomma.

Kyrkoherdens förnämsta medhjälpare i själavården var kaplanen. Tidigast en sådan omnämnes är på 1590-talet, då en herr Steno synes ha verkat i församlingen. Under den äldsta tiden och ännu på 1650-talet bestod man sig endast med en kaplan, men vid vissa tillfällen, isynnerhet under pestens härjningar, då arbetsbördan för de ordinarie prästerna blev överväldigande, befinner en särskild pestpräst varit anställd. På 1660-talet synes emellertid en andre kaplan tillkommit. Förmodligen är det denne, som ursprungligen tjänstgjorde i församlingen som hjälppräst, varefter han i lön och arbete likställdes med den ordinarie kaplanen och även erhöll samma namn som denne senare.³ Detta skedde emellertid icke utan föregående tvist och strid mellan vederbörande parter.⁴

Kaplanen blev framför allt anlitad som predikant. På hans lott har det isynnerhet

¹ Stockholms konsistorii protokoll $\frac{2}{9}$ 1719. R. A.

² Stockholms konsistorii protokoll $\frac{23}{8}$ 1731. R. A.

³ Uppsala konsistorii protokoll $\frac{11}{8}$ 1666: »Uplästes Pastorum på Malmarna i Stockholm bref att hjälppresterna må blifwa i lön och arbete med de förre ordinarie, ja blifwa och kallade ordinarii». Denna anordning gillade ärkebiskopen icke helt, då han trodde, att de ordinarie prästerna därigenom skulle mista sin lön. Han föreslog i stället, att församlingarna skulle öka hjälpprästernas lön.

⁴ Stockholms konsistorii protokoll 1668 omförmåler den rivalitet, som rådde mellan kaplanen i församlingen Anders Campanius och hjälpprästen Anders Tolfstadius. Redan föregående år hade emellertid konsistoriet stadgat, att likformighet såväl beträffande kaplanens arbete som inkomster skulle ävägbringas (konsistoriets protokoll $\frac{19}{4}$ 1667.)

fallit att ansvara för de s. k. veekogudstjänsterna. Det ingick också i kaplanernas i Klara församling tidigare åligganden att omväxlande med kaplanerna vid Storkyrkan förrätta de s. k. tisdagspredikningarna vid nämnda kyrka. Genom konsistoriets beslut 1639 upphävdes denna hans skyldighet.¹ I början på 1700-talet sökte kaplanerna i Stockholm att skaffa sig ökade befogenheter. I ett till konsistoriet år 1720 ingivet memorial krävde de bl. a. att få taga säte och stämma i konsistoriet och förrätta vissa kyrkliga handlingar, som endast voro förbehållna kyrkoherden. De framförde även klagomål mot kyrkoherdarnas adjunkter, som vid förfall fingo rycka in i stället för dessa och förrätta alla kyrkliga handlingar. Besvären föranledde ingen åtgärd från konsistoriets sida, men memorialet har sitt intresse i så måtto, att den ene av kaplanerna i Klara församling, Klaudius Hedman, avgav en reservation, i vilken han förklarade, att hans kyrkoherde aldrig »låter någon prestsyssla i församlingen förrättas utom af oss ordinarie presterna och allt stadigt så samwetsömt, kärl. och förtrol. handlar och omgås med oss, att de giorde förfrågningarna för oss äro onödige».

Vid kaplantjänsternas tillsättning har församlingens medverkan utan tvivel varit nödvändig. Då emellertid kaplanen i utövandet av sitt ämbete stod under kyrkoherdens närmaste uppsikt och i många stycken blev beroende av denne, är det troligt, att denne i äldre tider haft stort inflytande på valet av kaplan. Innan den, som utsetts därtill, tillträdde sitt ämbete, fordrades redan från början av 1600-talet, att han erhållit konfirmation av ärkebiskopen.²

Då kaplanens förnämsta uppgift under äldre tider var att predika, fäste församlingen särskild vikt vid hans predikogåvor. Ofta föranledde därför kaplansvalen starka meningsbrytningar. Sådana kunde framkallas av de inom församlingen boende adelsmännens ivriga ansträngningar att få sina huspräster försörjda. Här gäller emellertid mer än om kyrkoherdevalen, att de lokala synpunkterna — t. ex. om en till kaplan föreslagen präst var född inom församlingen — spelat en ofantligt viktig roll. Granskar man listan på de kaplaner, som tjänstgjort inom Klara församling, skall man även finna, att många länge dessförinnan varit kända och kanske förut hörda som predikanter. Ett rätt stort antal kaplaner har t. ex. rekryterats ur församlingens barnskola.

Ett livligt och omstritt kaplansval var det, som förrättades efter den avsatte Daniel Anander år 1687.³ De, mellan vilka striden stod, voro Laurentius Brodin och Matern Pfeiff. Den förre önskade kyrkorådet och de förnämna i församlingen till kaplan, under det att borgerskapet, överståthållaren och de rådmän, som bodde i församlingen, valde den senare. Kyrkoherde Bergius' ställning till denna fråga synes ha varit en smula oviss

¹ Konsistoriets protokoll 1³/₉ 1639. R. A. Sedan Bromma församling förenats med Klara år 1613, ålades den i den förra församlingen anställda kaplanen att med kaplanerna i Stockholm alternera om tisdagspredikningarna i Storkyrkan (konsistoriets protokoll 2⁴/₉ 1631).

² SIMONSSON, a. a., sid. 142.

³ Om A:s öden före och efter avsättningen, se artikeln om honom i Biografiskt Lexikon, 1, sid. 599—603.

och dunkel. Han ansåg, att bägge voro skickliga och meriterade men gav dock sitt förord för Pfeiff. Sina sympatier för Pfeiff ådagalade han bl. a. genom att underteckna en inom församlingen cirkulerande lista med 300 namnunderskrifter till dennes förmån. Även konsistoriet uttalade sig för Pfeiff och rekommenderade honom hos ärkebiskopen. Kyrkorådet däremot anhöll i skrivelse till denne senare om rekommendation för Brodin. När ärkebiskopen sedan utfärdade konfirmation för Pfeiff, ställde han sig således på konsistoriets och kyrkoherde Bergius' sida. Utgången överklagades hos Kungl. Maj:t, som infortrade förklaring av ärkebiskopen. I sitt svar anförde denne de skäl, på vilka konfirmationen hade grundats. Matern Pfeiff hade vid prövning befunnits inneha försvarliga och uppbyggliga predikogåvor, och fast han icke var utrustad med någon större vältalighet, ansågs han dock kunna med »enfaldighet och ordets kraft» uträtta mycket gott i församlingen. Hans leverne var oklanderligt, och under den tid, han interimsvis efter Ananders avsättning tjänat församlingen, hade inga klagomål i detta avseende framkommit. Ärkebiskopen framhöll, att hans konfirmation för Pfeiff ingalunda innebar en kränkning av församlingens fri- och rättigheter men hänsköt, för att ingen mannamån måtte anses ha blivit begången, åt Kungl. Maj:t att slita tvisten. Den utgång, som ärendet fick hos Kungl. Maj:t, innebar en desavuering av ärkebiskopen, konsistoriet och kyrkoherde Bergius. Ärkebiskopen ålades att utfärda konfirmation för Lars Brodin, som genom den prövning, Kungl. Maj:t förebragt, ansågs ha blivit vald. Kyrkoherdens manipulationer med en ovederhäftig längd på namnunderskrifter och sitt förord för Pfeiff emot församlingens i val uttryckta önskan ogillades, och ärkebiskopen erhöll i uppdrag att tilldela honom en reprimand, »som han wähl förtjänt hafwer medh wahrningh at här effter försichtigare wijdh slijka eller andre tillfällen sigh ställa och förhålla».

Detta var emellertid ej den enda gång, som församlingen vid kaplansval splittrade sig i olika partier med sina speciella kandidater. Ett minst lika upprört val förrättades 1712, då två kaplaner skulle väljas. Som sökande hade anmält sig femton präster. Innan valförrättningen tog sin början, sökte kyrkoherde Norlind genomdriva ett förslag om, att inga hemliga kupper skulle tillåtas och att framför allt de skulle komma i åtanke, som bodde inom församlingen. Att kyrkoherden var angelägen om att träffa denna överenskommelse, berodde väsentligen därpå, att det existerade ett parti inom församlingen, som yrkade på magister Kiellins, greve Wredes huspredikant, val till kaplan. Kyrkoherdens aktion misslyckades emellertid. Ett antal församlingsbor framställde nämligen krav på, att Kiellin skulle tillåtas provpredika, då detta prov skulle utfalla till hans förmån. Detta beviljades, och sedan provpredikan påföljande söndag hållits, sammankallade kyrkoherden på nytt församlingen. Därvid visade det sig, att majoriteten fasthöll vid det föregående valet och krävde, att konfirmation för de då valda skulle utverkas hos ärkebiskopen.

Genom den kungl. förordningen om prästval $\frac{5}{6}$ 1739 fastslogs, såsom redan i annat sammanhang omnämnts, bestämda regler för val såväl av kyrkoherde som kaplaner.

Dessa senare skulle anmäla sig hos konsistoriet, som därefter upprättade ett förslag på tre personer. Den, som vid valet erhöll högsta röstetalet, skulle av ärkebiskopen erhålla fullmakt på tjänsten. Någon rätt till kallande av fjärde provpredikant vid kaplansval medgav dock icke den nya förordningen. Bestämmelsen gällde nämligen endast vid val av kyrkoherde. Detta förhållande ägde bestånd till år 1869, då församlingen hos Kungl. Maj:t begärde medgivande att vid inträffande komministerledighet få kalla fjärde provpredikant, om den icke var nöjd med de å förslaget av konsistoriet uppförda prästmännen. Genom det kungliga brevet 21 maj 1869 beviljades församlingen denna rätt.¹

Kaplansvalen under frihetstiden undgingo icke att indragas i de ständiga partifejder, som utkämpades mellan hattar och mössor. Vid ett val 1769 synas stridens vågor ha gått särskilt höga. En församlingsmedlem, Daniel Tilas, anmärker i sin dagbok över riksdagen 1769—70 angående ifrågavarande val: »Ömkeligt at partiandan skal inblanda sig i siälwärden.»² Mössorna, som leddes av garvaren Westin och som i övrigt bestodo av Oelreich, Engelcrantz, Odhelius, kammarherre Wattring och »sedan en stor skara af alt det sludder i församlingen fantz» sökte genomdriva valet av sin kandidat, Alteen. Utgången gick emellertid emot dem, i det deras motståndares kandidat uppnådde högsta röstetalet eller 397 röster.

Den äldste och viktigaste av kyrkans betjante var klockaren. Enligt Jöran Nordbergs uppgift var en viss Peder den förste klockaren i församlingen och nämnes första gången 1593 i en testamentshandling.³ Klockarens ursprungliga uppgift hänförde sig till vården av klockorna och besväret med ringningarna. I detta senare värv biträdades han av särskilt tillsatta ringare. Först 1633 blev deras antal bestämt och sattes då till tio, som för »deerass åliggiandhe möda» skulle under året befrias från stadens tunga.⁴ Antalet utvidgades sedermera och uppgick 1681 till 13 st. År 1722 hade kyrkan i sin tjänst femton ringare, varav för stora klockan sex voro erforderliga. Bland ringarfolket voro merendels kvinnor anställda. Ringarna uppburo kontant ersättning för sitt arbete. Denna uppgick år 1680 till 18 d. kopparmynt för var och en. För inköp av olja utgick särskilt arvode. Den, som hade överuppsikten över ringarna och jämväl ansvarade för ringningarnas ordentliga utförande, benämndes ringarålderman. Denne var troligen äldst klockaren själv. Med tiden torde detta förhållande hava ändrats. I början på 1700-talet finner man nämligen, att dödgravaren tjänstgjort som ålderman. Sämjan mellan ringarna och ringerskorna synes icke alltid ha varit oklanderlig. Den inverkan också på ringningarna. År 1721 framkommo klagomål över att i stället för ringningar blott hördes klämtningar. Dödgravaren Erik Olofsson, som var den närmast ansvarige, urskuldade sig och sköt skulden på ringarna. Ringarfolket uppkallades i kyrkorådet, inför vilket de närvarande ringerskorna angävo orsaken vara den, att död-

¹ G. THULIN, Ordinarie prästerliga tjänster i privilegierade territoriella församlingar, sid. 165.

² H. S. H., XVI, sid. 272.

³ NORDBERG, a. a., sid. 170.

⁴ Norra Förstadens tänkebok $\frac{3}{4}$ 1633. Rå. A.

grävaren lät sina vänner bland ringarna slippa ifrån ringningarna. Samtidigt kom det till kyrkorådets kännedom, att dödgrävaren undanhållit ringarfolket den ersättning, som utgick för inköp av olja.

Till klockarens speciella åligganden hörde det att sörja för att kyrkan och hennes inventarier höllos i ett rent och snyggt skick. Kyrkan plögade nämligen sedan gammalt hålla kistor, utlåna prestaver samt uthyra svarta kläden och beklädningar och uppbar därigenom vissa inkomster. Efter branden 1751 fick klockaren på grund av vissa omständigheter övertaga denna rätt men genom kyrkorådets beslut 1785 blev den honom fråntagen, och ovannämnda inventarier skulle ställas under kyrkovärdarnas disposition och kyrkan i stället uppbära inkomsterna.¹ Klockaren var skyldig att föranstalta om tvättning och skurning i kyrkan och åtnjöt därför särskilt arvode. Genom kyrkorådets beslut 1777 skulle dödgrävaren förutom sin egentliga tjänst hjälpa klockaren att damma och städa i kyrkan, i synnerhet i valvet.²

Klockaren utförde även notariella uppdrag åt kyrkoherden. Enligt konsistoriets beslut 1667 skulle han på predikstolen icke bära upp sedlar, som icke förut blivit genomsedda av kyrkoherden eller den, som i dennes ställe predikade.³ Han skulle två gånger varje dag infinna sig hos kyrkoherden för att erfara, om något skulle förrättas å församlingens eller konsistoriets vägnar. Han skulle vidare icke låta lysa för papisters, kalvinisters eller andra religionsbekännarens begravningar. Utan kyrkoherdens vetskap och tillstånd tilläts han ej ringa för lik eller insätta dem i kyrkan. Han skulle noga ge akt på vad i församlingen passerade av annan religionsutövning och lönnliga synder och anmäla allt för kyrkoherden. År 1717 ålades samtliga klockare i staden av magistraten fullgörandet av vissa fiskala tjänster vid bröllop, barndop och begravningar. Denna skyldighet sökte klockaren i Klara jämte några andra ämbetsbröder att undandraga sig, då de ansågo, att denna fiskala myndighet endast skulle framkalla allmänhetens hat och förbittring.

Klockaren antogs av församlingen men förseddes med fullmakt av konsistoriet. Denna senare myndighet synes i äldre tider ha ägt en om ock omstridd rättighet att avsätta en klockare. Så var t. ex. år 1651 fallet med klockaren i Klara församling Erik Olofsson.⁴ Alldeles fri och obunden vid valet var församlingen icke alltid. När år 1664

¹ Kyrkorådets protokoll $14\frac{1}{2}$ 1785. Rå. A.

² Kyrkorådets protokoll $20\frac{1}{2}$ 1777. Rå. A.

³ Stockholms konsistorii protokoll $7\frac{1}{1}$ 1667. R. A.

⁴ Denne blev 1651 av kyrkovärdarna Erik Olofsson och Lars Andersson anklagad inför konsistoriet för att ha tagit en silverflaska bland kyrkans inventarier, vilken han sedan pantsatt på Normalm för 200 daler, för att ha tagit »Scholan ifrån en fattig Enckias port, efter han intet fik så många Penningar, som han wille», för att trots kyrkvärdarnas tillsägelse ha underlåtit att ringa med klockorna för lik, för att utan kyrkvärdarnas vetskap ha uppburit likpenningar. När han sedan blivit förmanad, hade han endast givit till svar »skamliga ordh». Han hade också vägrat att utlämna vin, varför mässfäll uppstått. Konsistoriet tog sig en funderare på detta mål, och vid nästa sammanträde framkommo nya beskyllningar mot klockaren. Denne hade läst igen

klockare skulle tillsättas, rekommenderade rikskanslern Magnus Gabriel de la Gardie en viss person till tjänsten. Församlingen å sin sida, som beviljat den avlidnes änka nådår, hade förklarat, att om hon bleve försörjd med en »skicklig och tjenlig» man, skulle denne antagas till klockare. Detta blev också fallét, och till efterträdare utsågs Erik Pedersson Sund.¹ Efter kyrkorådets tillkomst synes detta ha tillägnat sig rätten att tillsätta klockare. Någon laglig grund därtill förelåg emellertid icke, och det visade sig vid klockarvalet 1725, att församlingen icke frivilligt avstått från sina fri- och rättigheter. Kyrkoherde Nordberg önskade emellertid icke låta denna välja klockare, då man därigenom endast riskerade, att obehagliga uppträden utspelades och tillfällen för den lösa hopen yppade sig att ställa till oreda. Inom kyrkorådet rådde vid nämnda tillfälle icke fullständig enighet om att utesluta församlingen från deltagande i valet. Kyrkoherden lyckades dock övertala kyrkorådet, och till klockare antogs en skrivare hos grevinnan Wrede, Petter Tideman. Denna kyrkorådets myndighet att tillsätta klockare betraktades av församlingen som en självtagen rätt och framkallade livliga protester. I en supplik till Kungl. Maj:t, undertecknad av ett flertal förnämliga personer, krävdes, att församlingen bleve bibehållen vid sina rättigheter och att icke några få innevånare i densamma tillätos tillvälla sig »en sådan oinskränckt myndighet, som den aldeles intet tillkommer». Saken synes ha blivit nedtystad, ty någon kungl. resolution befinnes veterligen icke ha meddelats.²

Undersöker man nu praxis i fråga om klockarvalen under 1700-talet, visar det sig, att dessa kyrkans tjänare valts av församlingen, under det att kyrkorådet uppgjort ett förslag bland de sökande.

Några särskilda kvalifikationer för att bli antagen till klockare synas icke ha krävts av de sökande. Enligt gammal hävd, som fastslogs i 1686 års kyrkolag, skulle klockaren vara en boklärd man med skyldighet att lära barnen läsa i bok. I Klara församling liksom överhuvud taget i stadsförsamlingar har dock denna bestämmelse troligen aldrig

kyrkbänkarna och predikstolen för kaplanen, när denne skulle predika. De flesta av de framställda anklagelserna kunde klockaren icke vederlägga, men beträffande vissa, särskilt den om silverflaskan, ville han icke ge vika. Kyrkoherde Hammarinus höll av allt att döma klockaren om ryggen. Han ansåg, att denne senare gjort orätt däruti, att han pantsatt flaskan men förklarade, att han omöjlig kunde avsättas på grund av »tyffweri». Till klockarens fördel anförde han dennes trohet i tjänsten, särskilt under »den dyra tijdhen, och nu skall affsättias från tjensten medh sina många små barn». Personligen hade Hammarinus ingenting emot klockaren, vilken han uppmanat att ingå förlikning med kyrkvårdarna. Innan konsistoriet fattade sitt beslut, avlägsnade sig emellertid Hammarinus från sammanträdet och deltog icke i beslutet. Klockaren avsattes från tjänsten och skulle icke längre »hantere Sacras actiones i Församlingen». (Konsistoriets protokoll 13/8 1651.)

¹ Detta fall av konservation är typiskt. Samma klockarmor gifte om sig ännu fyra gånger och hann sålunda under sin livstid äkta 6 män.

² Kyrkorådet beslöt (27/8 1726), att kyrkoherden skulle söka övertala baron Gustaf Cronhielm, vilken gått i spetsen för överklagningen, att avstå från vidare aktion i denna affär »effter kyrkoråden intet vijdare gådt en Praxis warit i alla Församlingar i Stockholm ifrån äldsta tiderna, som med fullgiltiga bewijs kan intygas».

eller åtminstone i mycket ringa grad blivit iakttagen, då städerna i regel inrättade skolor med för ändamålet utbildade skolmästare. Det förvånar därför icke, när man finner, att till klockartjänsten i Klara församling som sökande anmält sig härads-skrivare, avskedade underofficerare, lakejer och kammartjänare hos adliga familjer. Mot 1700-talets slut blev det skick och bruk, att kyrkoskrivaren, om han hade erhållit gott vitsord i sin tjänst, befordrades till klockare.

En kyrkoskrivare i församlingens tjänst nämnes första gången år 1672.¹ Hans främsta sysselsättning var att gå kyrkovärdarna till handa och ombesörja uppbörderna av bänkhylror, avgifter för begravingar etc. samt föra kyrkans böcker. För detta ändamål krävdes, att han kunde ställa borgen för sig.² Någon särskild instruktion för kyrkoskrivaren blev aldrig utfärdad. Emot kyrkvärdarna kom han aldrig att intaga någon självständig ställning; han verkställde deras uppdrag, och mången gång fick han gå deras privata ärenden. Med detta senare förhållande läto sig icke alla kyrkoskrivare nöja. År 1822 uppsade kyrkoskrivare Bergsten sin tjänst, och som orsak därtill angav han, att han ej ville vara kyrkovärdarnas »enskilte Dräng».³ Han hade trots sin uppgift bestå i att vara dessa behjälpliga med kyrkoräkenskaperna, hålla uppsikt över de mindre betjante »till befördran af drift och verkställighet vid de göromål, som dem tillhöra», och avlämna penningar för liksedlar. Uppsägningen, som närmast riktades mot kyrkovärden Westin, framkallade en »cause célèbre», i det denne i samma ögonblick avsåg sitt förtroendeuppdrag. När kyrkoskrivare år 1827 skulle tillsättas, anlade kyrkoherde Franzén samma synpunkter på tjänsten, som en gång Bergsten gjort. Han betonade, att kyrkoskrivaretjänsten icke kunde betraktas som en blott betjäntsyssla, eftersom kyrkoskrivaren hade att förestå såväl uppboörd som räkenskaper som ock hava tillsyn över den till kyrkan hörande betjäningen.

En kyrkvaktare har församlingen sedan gammalt haft i sin tjänst. Andra förekommande namn på samma person äro kyrkogubbe och spögubbe. Detta senare namn härleder sig troligen från hans skyldighet att medelst ett spö hålla allmänheten vaken under predikan i kyrkan.⁴ Hans lön synes äldst ha utgått ur stadens kassa, men sedan 1657 betalades den av församlingen.⁵ Lönen uppgick år 1680 till 60 daler kopparmynt. Under 1600-talet höll kyrkan honom med en rock, som år 1680 kostade 28,20 daler kopparmynt.

Dödgrävaren hörde jämte klockaren till församlingens äldsta tjänare. Förutom skyldigheten att verkställa gravöppningar ingick det i hans åligganden att ansvara för kyrkogårdens ordentliga skötsel. Dit räknades att om vintertid skotta undan snön från

¹ Stockholms stads civilprotokoll ²²/₆ 1672. Rå. A.

² *Ibidem*. Detta år blev kyrkoskrivaren Erik Westman avsatt av kyrkovärdarna, därför att han förskingrat kyrkans medel, varjämte hans borgensmän återtagit borgensförbindelsen.

³ Kyrkorådets protokoll ²³/₁₁ 1822. Rå. A.

⁴ LUNDEQUIST, Stockholms stads historia, I, sid. 265, omtalar, att en fransman, som 1739 besökt Stockholm, gjort denna besynnerliga iakttagelse i Klara kyrka.

⁵ Stockholms stads tänkebok ¹⁹/₃ 1657. Rå. A.

vägarna och sanda dem samt se till, att hästar och andra »oskälige kreatur» icke betade på kyrkogården. I dessa avseenden brast det åtskilligt hos dödgravaren Erik Olofsson, som, efter att ha av kyrkorådet tilldelats många varningar, år 1721 entledigades från att taga befattning med snöskottningen och sandningen av kyrkogården.¹ I stället tillsattes en särskild kyrkodräng, som skulle övertaga vissa av dödgravarens åligganden. Kyrkodrängen skulle enligt kyrkorådets beslut vara ringarnas ålderman, vintertid hålla vägarna rena och sandade på kyrkogården och trampa blåsbälgarna till orgeln, varigenom kyrkoskrivaren, som dittills tjänstgjort som orgeltrampare, befriades från denna syssla.² En särskild instruktion för kyrkodrängen utfärdades år 1793.

Genom brand- och politikommissionens förordning 1728 ålades församlingen att hålla ett antal tornväktare. Åtgärden utgjorde ett led i myndigheternas strävan att finna effektivare brandsäkerhetsanordningar. Kyrkorådet med kyrkoherde Nordberg i spetsen ogillade i hög grad denna nyhet, som endast skulle förorsaka församlingen ökade utgifter genom underhållet för tornväktarna. Men även andra olägenheter anfördes mot den av kommissionen utfärdade förordningen. Då tornväktarna icke ansågos kunna göra någon nytta i tornet, med mindre luckorna på alla sidor öppnades, skulle detta medföra, att regn och snö trängde in i valvet och anställde den största skada i den därunder befintliga orgeln. Stör fara skulle därjämte uppstå, då tornväktarna, som vintertid »måste nödvändigt frysa sig till skam», förde med sig eldgrytor upp i tornet eller då de tände tobakspipan. I stället föreslog man, att kyrkan skulle hålla en eller två väktare, som skulle alternera med vakthållningen på Brunkeberg. Detta uppslag synes ej ha vunnit beaktande, utan kyrkan tvingades år 1733 att antaga i sin tjänst 3 väktare, som i lön uppburo 80 daler silvermynt vardera. Detta förhållande ändrades år 1740 i så måtto, att deras löner skulle bestridas av stadens medel, under det att kyrkorådet fortfarande tillsatte dem. Även om denna ändring ekonomiskt betydde en lättnad, väckte den dock ingen allmän och odelad tillfredsställelse. Ännu ansåg kyrkorådet oetänkligheter av vida allvarligare karaktär kvarstå, nämligen att såväl tornets struktur som kyrkans läge icke lämpade sig för att hålla tornväktare. Något gehör för sådana synpunkter lyckades det däremot icke vinna hos kommissionen. Tornväktarna kvarstodo tvärtom i kyrkans tjänst till 1807, då de förenades med brandförsäkringskontorets personal.³

¹ Dödgravaren hade en lång meritlista på sitt samvete. De skäl, på vilka kyrkorådet grundade avsättningen, voro följande: hans handel med likkistor, som han grävt upp ur gravarna, hans försummelse med vägröjningen och sandningen vintertid, hans bristande tillsyn över ringarna i tornet, hans uraktlåtenhet att utdriva hästar från kyrkogården, hans tilltag att uppbära lön för flera ringare än han verkligen haft, samt att uppbära penningar till olja men låta ringarna köpa sådan för egna penningar. (Kyrkorådets protokoll ¹⁶/₁₀ 1721.)

² Kyrkorådets protokoll ¹⁶/₁₀ 1722. Rå. A.

³ För att kontrollera att tornväktarna skötte sina åligganden, föreslog brandförsäkringskontoret, att i tornet låta uppsätta en mindre ringklocka jämte en från densamma till marken nedgående sträng, med vilken brandvaksrotmästarna eller andra personer, som direktionen därtill kunde utse, skulle på olika tider om natten ringa för att erfara, om tornväktarna voro vakna. Till bevis därpå borde dessa genast giva något visst överenskommet tecken.

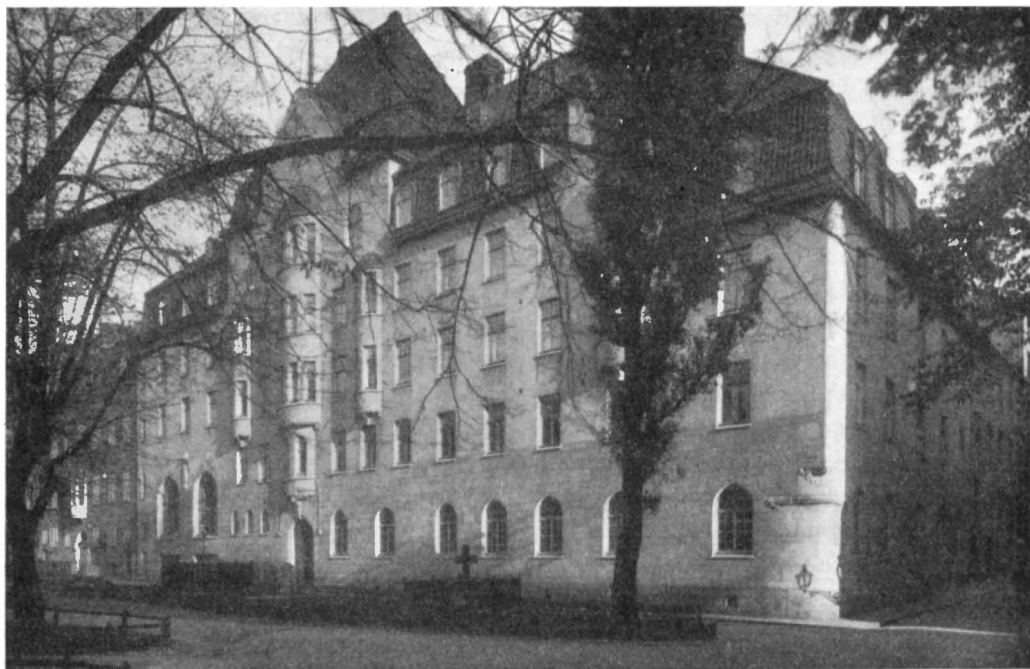

Fig. 5. Församlingshuset.

Das Gemeindehaus.

The parish house.

KAP. V.

Kyrkoråd, kyrkvårdar, sexmän, bänkrum, begravningsplatser, kyrkans ekonomi.

Församlingsmenighetens deltagande i vården av kyrkans angelägenheter tog sig uttryck genom kyrkoråd och sockenstämma. Den senare skall i annat sammanhang bli föremål för behandling. Under 1600-talets senare hälft torde kyrkorådsinstitutionen ha börjat ganska allmänt införas i den svenska kyrkan.¹ Visserligen finner man, att under 1640-talet på enstaka håll försök till organiserande av kyrkoråd med kyrkvårdarna och sexmännen som medlemmar gjorts.² Men ännu 1650 års prästprivilegier känna icke till denna institution; där stadgas det blott, att församlingens fullmäktige »kyrkiowerder och sexmän» jämte församlingen i gemen skulle taga befattning med kyrkoekonomin och kyrkotukten samt »andra församlingens åliggiande tarfwer och bestelningar.» Lika litet nämnes kyrkorådet i prästerskapets privilegier 1675 eller i 1686 års kyrkolag. 1723 års prästprivilegier däremot innehålla bestäm-

¹ CORNELIUS, Svenska kyrkans historia efter reformationen, II, sid. 240.

² GULLSTRAND, Bidrag till den svenska sockensjälvstyrelsens historia, sid. 87.

melser om att i städerna, där antingen kyrkoråd eller sockenstämma hålles, »förfares dermed efter vanligheten», vilket stadgande synes förutsätta, att kyrkorådsinstitutionen blivit fullt genomförd.

Någon exakt tidpunkt för denna myndighets införande i Klara församling kan av lätt insedda skäl ej bestämmas. Tidigast kyrkorådet möter i en handling år 1680 i en skrivelse till ärkebiskopen, vari det begär konfirmation på Johan Mieranders val till kaplan.¹ Nämda år bestod det av sekreteraren, sedermera assessorn i bergskollegium Nils Kanterhielm, assessorn i kammarrevisionen J. Clöfversköld, kamreraren vid militiekontoret Isak Parmander, assessorn Jöns Wallwik, assessorn Lars Mörling, Johan Andersson, Johan Kapman och Petter Turin. I kyrkorådet voro alltså såväl adeln som borgerskapet representerade. Till det förra ståndet räknas då också Parmander och Mörling, av vilka den förre adlades 1698, den senare 1688. Denna fördelning, om icke alltid så jämn och lika mellan de bägge stånden, upprätthölls under den följande tiden och under hela 1700-talet. Ännu långt in på 1800-talet var adeln, särskilt bestående i ett starkt ämbetsmannainslag, talrikt representerad. Uppstod det sålunda en vakans efter någon adelsman, efterträddes denne i regel av en sin like, och samma successionsrätt gällde i stort sett även beträffande efterträdare åt en borgare. Undantag från denna allmänna regel gavs dock. När år 1722 en kyrkorådsledamot, skomakareäldermannen Gabriel Schuetz, dog och efterträdare åt honom skulle utses, framställde kyrkoherde Nordberg i kyrkorådet proposition om huruvida någon ur adeln eller borgerskapet skulle ifrågakomma.² Därvid föll valet på den av kyrkoherden föreslagne, nämligen statssekreterare von Düben. En tredje part, som stundom om icke alltid var representerad i kyrkorådet, var magistraten. Denna företeelse kan lämpligen betraktas som en rest från den tid, då ännu magistratens makt över kyrkan var obruten. Såväl borgmästare som rådmän ha tillhört kyrkorådet, och från dettas sida såg man gärna denna anordning, då man därigenom hoppades vinna större framgång för kyrkans angelägenheter hos stadens myndigheter. När borgmästaren Adlercrantz gjorde sitt inträde i kyrkorådet 1721, betygade kyrkoherde Nordberg dettas »vidlyftiga complement», att denne behagat åtaga sig besväret att bli kyrkorådsledamot.³

Några i lag bestämda former för val av kyrkorådsledamöter voro ännu icke gällande. Tidigast och ännu under hela 1700-talet kompletterade sig kyrkorådet självt. Därvid ägde kyrkoherden uppenbarligen ett mycket stort inflytande. Oftast var det på hans förslag, som en ny ledamot nämndes och blev inkallad. Ibland erhöll han ett formligt uppdrag av kyrkorådet att viddala någon person att inträda som ledamot. Dock förtjänar det i detta sammanhang erinras om att 1723 års prästerskapsprivilegier stadgade, att kyrkorådets sammansättning skulle äga rum med »kyrkoherdens och

¹ Upsala domkapitels arkiv, E:V 174—175:2. Upsala landsarkiv.

² Kyrkorådets protokoll $\frac{4}{4}$ 1722. Rå. A.

³ Kyrkorådets protokoll $\frac{6}{5}$ 1721. Rå. A.

magistratens vetskap och överenskommande». Något magistratens ingripande i dessa val har veterligen aldrig försports. Den prövningsrätt mot de valda, som givetvis låg innesluten i dessa bestämmelser, har magistraten aldrig utövat, och några konflikter mellan denna myndighet och kyrkorådet, icke blott rörande detta senare organs komplettering utan även dess befogenhet i allmänhet, synes icke ha uppstått. Denna magistratens prövningsrätt kom förnämligast till användning på håll, där själva valet förrättades av menigheten på sockenstämman.¹ Först genom 1817 års sockenstämmoförordning och 1863 års kommunallagar inträdde ändrade förhållanden, som bestodo däri, att ledamöterna av kyrkorådet valdes av menigheten på sockenstämman, sedermera kyrkostämman.

Kyrkorådet hade två väsentliga uppgifter: ekonomien och kyrkodisciplinen. Dessa två viktiga grenar av kyrkans förvaltning övertog det av kyrkovärdarna och sexmännen. De förra hade framför allt omhänderhaft de inre bestyren med kyrkans ekonomi, såsom värden av kyrkans skrud, penningar och räkenskaper. De senare skulle däremot enligt författningarna befatta sig med tiondens emottagande. Detta har emellertid ej varit fallet, då såsom redan i förbigående anmärkts, tiondeupptagningen förrättats av borgmästare och rådmän. Sexmännens verksamhet synes i stället ha inskränkt sig till att bevaka kyrkans rätt vid domstol och anställa åtal rörande kyrkodisciplinen.² Vad som hörde till kyrkodisciplinen, blev först genom 1817 års sockenstämmoförordning närmare fixerat. Kyrkorådet finge befatta sig med frågor rörande oordentligheter och oseder vid gudstjänsterna, uteblivande från katekesförhör, oenighet i äktenskap m. m., men däremot icke med egentliga lagbrott eller sådana mål, som hörde till domstols handläggning. Det största utrymmet i kyrkorådets verksamhet var dock berett den ekonomiska förvaltningen. Därvid kom fortfarande det mest krävande arbetet att vila på kyrkovärdarna, som alltsedan kyrkorådet trädde i funktion på 1670- eller 1680-talet tillhörde detta som självskrivna ledamöter.

Kyrkovärdar nämnas första gången 1590, och som sådana fungerade detta och de följande åren Hindrich Hansson och Lars Mattsson. Tidigast tillsattes de troligen med kyrkoherdens vetskap och samtycke av församlingen; magistraten i Stockholm har säkerligen icke tagit någon befattning med tillsättningen, däremot torde ståthållaren på slottet gjort sitt inflytande gällande. Norrmalms avskiljande som egen stad medförde sannolikt viktiga om än icke alltid så skönjbara förändringar beträffande Klara kyrkas förvaltning. Den nyblivna stadens magistrat förvärvade sig otvivelaktigt ett fast grepp om kyrkans ekonomi i likhet med vad som var fallet med Storkyrkan i Stockholm, som under hela 1600-talet styrdes av magistraten. Norrmalms tänkebok 1623 omförmäler sålunda, att Hindrich Andersson förordnats till kyrkovärd och att denne gjort borgmästare och rådmän handräckning.

De första bestämmelserna om kyrkovärdarna möta i Gustav Adolfs aldrig utfärdade

¹ Jfr N. HERLITZ, Svensk stadsförvaltning på 1830-talet, sid. 392.

² LINDE, Sveriges Finansrätt, I, sid. 478.

privilegier för Norrmalm 1624.¹ Enligt dessa skulle två av borgerskapet årligen väljas till kyrkovårdar. De skulle uppbära kyrkans inkomster liksom också sörja för att kyrkan, skolor och andra byggningar blevo vidmakthållna eller »efter tidsens lägenhet något af nyo bygde». När någon nybyggnad behövde företagas, skulle de rådgöra med stadens byggmästare och vidtaga de anstalter, som »förmögenheten och omkostnaden tillsäger och tarfver kräfver». Kyrkovårdarna bemyndigades också att disponera utgifterna och »andra nödige expenser» för kyrkans räkning. Åtta dagar före Valborgsmässa skulle de göra räkenskap för uppbörd och utgift i närvaro av ståt-hållaren, borgmästare och råd, kyrkoherden och 12 särskilt utsedda borgare.

Enligt detta förslag inskränkte sig magistratens inflytande över kyrkovårdarna endast till dessas medelsredovisning. I själva verket tillvällade den sig dock, isynnerhet sedan Norrmalm inkorporerats med Stockholm, all makt över kyrkans ekonomi; detta återverkade helt visst på kyrkovårdarna, som i sin ämbetsutövning funno sig starkt beroende av stadens myndigheter.² Med denna utveckling sammanhänger också den icke ovanliga företeelsen, att en rådmän kunde förordnas till kyrkovärd. Slutligen manifesterades magistratens inflytande över kyrkan därigenom, att åt en borgmästare eller rådmän, vanligen den som bodde på Norrmalm, uppdrogs att förrätta inspektionen över kyrkan. Otivelaktigt hade prästerna genom denna anordning blivit, om icke helt undanträngda, så åtminstone berövade det mesta inflytande över kyrkans ekonomi och räkenskaper. I denna s. a. s. passiva ställning hade de emellertid svårt att finna sig. När ärkebiskopen i konsistoriet klagade över att kyrkovårdarna i Stockholm hade för stor makt i ekonomiska ting, synes kritiken dock ha riktats mot orätt håll.³ Han borde ha vänt sig mot magistraten, ty det var ju faktiskt den, som styrde och befallde kyrkovårdarna, detta alldeles oavsett, om dessa voro borgare eller rådmän. Full klarhet beträffande kyrkovårdarnas i Klara församling ställning till magistraten synes dock icke ha rått. År 1650 finner man nämligen, att kyrkovårdarna Lars Andersson och Erik Olofsson hos magistraten förfrågat sig, vilken de i sin ämbetsutövning voro underställda.⁴ Därvid erhöilo de det beskedet, att eftersom borgmästare och rådmän sedan »urminnes tider» haft makt och myndighet att tillsätta kyrkovårdar i alla församlingar i Stockholm, tillkomme det dem att inspektera Klara kyrka och kyrkovårdarna därstädes. Allt rörande byggningar och dylika ärenden skulle avgöras med borgmästare och råds »inrådande och samtycke», men i fråga om »kyrkoväsendets conservation», isynnerhet kyrkans inkomster, skulle de rådpläga med de äldsta inom församlingen. I det övriga »böör dem wetha deres Embetes Plicht och ingens Particular befallning underkufwas». Därmed var klart och tydligt utsagt,

¹ HILDEBRAND-BRATT, a. a., sid. 198.

² Jfr nedan magistratens förordning om bankarna och den särskilda beskattningen i anledning av tornbyggnaden, sid. 97.

³ Stockholms konsistorii protokoll $\frac{8}{3}$ 1649. R. A.

⁴ Stockholms stads tänkebok $\frac{27}{5}$ 1650. Rå. A.

att magistraten ansåg sig äga inspektionsrätt över kyrkan. Därpå vinner man bekräftelse ännu under 1670-talet. År 1671 tvingades rådmann Anders Torstensson att av hälsoskäl avsäga sig sitt uppdrag »att draga den försorg för S:t Clara kyrkia som sigh bör», och i stället åtog sig rådmännen Petter Carling och Gustaf Mattsson inspektionen av kyrkan, »emädan dhe uthi församlingen boende äro».¹ Den starka position, som magistraten tillskansat sig beträffande kyrkans angelägenheter och i synnerhet hennes ekonomi, skulle med tiden försvagas, ja alldeles upphöra. Denna förändring karakteriserades icke genom några våldsamma brytningar, den försiggick snarare småningom och omärkbart. Därvid betydde sannolikt icke så mycket 1686 års kyrkolag, som icke kände till någon magistrats makt och myndighet över kyrkan, som fastmer ett organ inom församlingen, som samma lag lika litet förutsatte, men som faktiskt existerade, nämligen kyrkorådet.

Kyrkovärdarna voro två. Stundom hände det att en tredje blivit förordnad men då i anledning av exceptionella förhållanden. De ordinarie voro ej tillsatta för någon viss tid utan innehade uppdraget, så länge icke senila eller andra orsaker tvingade dem att avgå. Kyrkovärdskapet var uteslutande ett hedersamt och högt ansett förtroendeuppdrag. För att i denna egenskap helt kunna fylla sina plikter krävdes det, att innehavaren avsåg sig all annan verksamhet och endast ägnade tid och omtanke åt vården av kyrkans angelägenheter. Under sådana omständigheter kunde blott förmögna borgare komma i fråga, helst som man måste betänka, att de, framför allt i kyrkans tidigare historia, tvingades att av egna medel göra utbetalningar för kyrkans räkning. Ett begrepp om de kvalifikationer, som ställdes på en kyrkovärd, framgår av en tillsättning år 1723.² Han skulle ha innehaft burskap några år, så att han vunnit något medborgerligt anseende och förtroende. Han skulle vara en bofast man att man, om så behövdes, kunde anförtro honom kyrkans penningar. Han skulle nödvändigt kunna läsa, skriva och räkna. Han borde ej vara för gammal, eftersom arbetet med byggningar och reparationer fordrade »hans activitet, upseende och pådrifwande». Han måste vara »beskiedelig i taal och swar», enär han ofta skulle uppträda som skiljedomare i små tvister, framför allt beträffande bänkrummen. Han skulle slutligen bo så nära kyrkan som möjligt. Huvudvillkoret för att kunna bli betrodd med kyrkovärdskapet var dock att ha en god och ordnad ekonomi. Råkade den på ett eller annat sätt att bli rubbad, ansågs den, som innehade detta uppdrag, ej kunna kvarstå på sin post. Lars Johansson, som år 1717 avsåg sig kyrkovärdskapet, avhände kyrkan 10,000 daler kopparmynt, varefter stärbhuset efter hans död förpliktigades att återbära det förskingrade beloppet.³ Vinhandlaren Carl Roland, som tjänstgjorde såsom kyrkovärd på 1770-talet, fick sin egen ekonomi undergrävd och måste slutligen träda i konkurs, varefter han själmant frånträdde sitt förtroendeupp-

¹ Justitie kollegii protokoll 4/7 1671. Rå. A.

² Kyrkorådets protokoll 14/6 1723. Rå. A.

³ Kyrkorådets protokoll 16/10 1721. Rå. A.

drag.¹ Kyrkan behövde denna gång dock icke göra några förluster, då han vetat skilja mellan kyrkans medel och sina egna.

I allmänhet har kyrkovärdskapet varit lagt i händerna på personer, som i första rummet tänkt på kyrkans bästa och nitälskat för densamma. Utan deras hängivna och oegennyttiga arbete hade säkerligen många stora svårigheter icke så lätt övervunnits, särskilt i tider, då kyrkan befann sig i tryckta ekonomiska omständigheter. Här må erinras om en Olof Larssons frikostiga och välvilliga penningunderstöd under 1600-talet såväl till Klara kyrka som framför allt till Olofs kapell, med vilket hans namn oupplösligt är förknippat,² en Nymans raska och outtröttliga arbete på Klara kyrkas iståndsättande efter branden 1751. Ej heller skall här förbigås Abraham Keyser, som i egenskap av kyrkovärd anförtröddes det föga tacksamma värvet att reda upp kyrkans trassliga ekonomi i slutet av 1700-talet och början på 1800-talet och genom vilkens rastlösa energi denna åter bringades på fast mark. Följande eftermäle erhåller han i kyrkorådet efter sin död:³ »Under en 20-årig förvaltning av kyrkovärdskapet wid Clara församling, hvilket han emottog i kyrkocassans orediga, utblottade och i skuld fördjupade tilstånd hade han genom en sälsynt sorgfällighet och nit, en aldrig hvilande upmärksamhet och ett otröttligt bemödande, insigtsfull rådighet och verkställande drift samt genom upoffringar af egne medel wid flera särskilda behof, förwarat kyrkans tilgångar, upbrakt henne af dess djupa gjäld och i dess Oeconomi infört den redighet och ordning, som iakttagen och efterföljd äfwen tryggat hennes framtida wälstånd».

Kyrkovärdarna skötte framför allt kyrkans ekonomi, hennes inkomster och utgifter. Mellan dem har troligen ganska tidigt en uppdelning av arbetet verkställts. Först i mitten av 1600-talet finner man bekräftelse därpå. Magistraten förordnade nämligen år 1650, att den ene av dem skulle föra kyrkans böcker och räkenskaper, den andre uppbörden och utgifterna.⁴ Denna praxis följdes under den följande tiden, och ännu i 1794 års instruktion för kyrkovärdarna — f. ö. den tidigaste, som utfärdats⁵ — återfinner man samma arbetsfördelning. Till kyrkans kassakista, till vilken funnos tre lås, hade de var sin nyckel. Alla byggnader, reparationer, målningar m. m. på kyrkan och hennes hus och allt, vad som stod i samband därmed såsom kontrakt om leveranser m. m., utfördes genom deras försorg. Bänkrummens uthyrande och uppbörden av hyrorna liksom uppgörande av bänkböcker ålåg det kyrkovärdarna att verkställa. Köp av gravar och utfärdande av gravbrev liksom utställande av liksedlar vid begravingar ombesörjdes av dem. Kyrkans inventarier i silver m. m., som vårdades av klockaren, besiktigade de i kyrkoherdens närvaro en gång om året. En inventering

¹ Kyrkorådets protokoll ¹²/₁₂ 1775. Rå. A.

² Jfr kyrkoherde Olaus Bergius' likpredikan över Olof Larsson »Cana credentium corona».

³ Kyrkorådets protokoll ²⁸/₁ 1812. Rå. A.

⁴ Stockholms stads tänkebok ²⁷/₅ 1650. Rå. A.

⁵ Kyrkorådets protokoll ¹⁸/₁ 1794. Rå. A.

av kyrkans alla tillhörigheter företogs alltid, när en ny kyrkovärd tillträdde sitt ämbete, »den som inträder till säkerhet så väl som den som efterkommer». Kyrkovärdarna synas åtminstone i äldre tider och ännu i början på 1700-talet haft makt att tillsätta vissa lägre befattningshavare i kyrkans tjänst.

För sin förvaltning lämnade kyrkovärdarna redovisning hos magistraten, sedan 1672 i ett inom justitiekollegium särskilt inrättat kyrkorevisionskontor. Under senare hälften av 1700-talet utvecklades den praxis, att några av kyrkorådets medlemmar utsågos att granska räkenskaperna, innan dessa överlämnades till justitiekollegium.

Kyrkovärdarna voro oavlönade. Den enda förmån, som de kommo i åtnjutande av, var frihet från kontribution till staden. Denna beviljades dock först år 1699.¹ Till kronan däremot kvarstod deras kontributionsskyldighet. När denna under det karolinska enväldets sista dagar fördubblades, framkallade detta missnöje hos kyrkovärdarna, som ansågo sig icke kunna erfarå någon lindring i kontributionshänseende. På 1730-talet blev dock frågan om ersättning åt kyrkovärdarna aktuell. I andra församlingar utgick sådan ersättning regelbundet redan långt innan den fördes på tal inom Klara församlings kyrkoråd. Detta var visserligen icke ovilligt att tillfälligtvis bevilja en kontant summa men ville samtidigt förhindra en framtida praxis. Därför önskade man också betrakta denna ersättning icke som lön utan som gratifikation. Under den närmast följande tiden finner man likväl, att vissa belopp utgått till kyrkovärdarna, så t. ex. 1737, då de uppburo 600 daler kopparmynt. Troligen redan tidigare men i varje fall fr. o. m. denna tid utgick regelbundet ett visst anslag för inköp av skrivutensilier och till den bokföringshjälp, som var nödvändig för räkenskapernas riktiga handhavande.² Redan 1650 hemställde kyrkovärdarna att få anställa en avlönad kassör som biträde i deras arbete.³ Magistraten avslög denna begäran, i det den ansåg, att kyrkans medelmåttiga inkomster icke motiverade en dylik anordning. Dessutom skulle det strida mot praxis, att kyrkovärdarna förrättade sina ämbeten utan lön. Den på 1670-talet anställde kyrkoskrivaren kan i viss mån anses fylla den tjänst, som kyrkovärdarna avsågo med förslaget om tillsättande av en kassör. I varje fall utgjordes hans främsta sysselsättning att gå kyrkovärdarna tillhanda i deras arbete.

När församlingen bevistade gudstjänsten i kyrkan, var den utan tvivel, i likhet med vad som var fallet på andra håll, uppdelad efter rang och värdighet. Man var säkerligen mån om att göra skillnaden mellan rika och fattiga så tydlig och sträng som möjligt. På ett relativt tidigt stadium torde det privata innehavet av bänkar kommit

¹ Stockholms stads civila protokoll ¹⁷/₄ 1699. Rå. A.

² Kyrkovärden Keyser avstod frivilligt i anseende till kyrkans behov, så länge han tjänstgjorde som kyrkovärd, all pretention på 6 kann. vin, 5 skålpund gula vaxljus, papper och pennor samt $8\frac{1}{3}$ banco till skrivhjälp. Kyrkorådet uttryckte sin erkänsla och såg i denna ädelmodighet en utomordentlig nitälskan för kyrkan (Kyrkorådets protokoll ¹⁹/₁ 1811).

³ Stockholms stads tänkebok ²⁷/₅ 1650. Rå. A.

i bruk. Bänkarna gingo merendels i arv bland privatpersoner eller också drev man en livlig handel med dem. Med detta privata bänkinnehav följde även andra olägenheter. En icke ovanlig företeelse var den häftiga ordväxling i synnerhet mellan borgarhustrurna med ty åtföljande handgripligheter, som inverkade störande på andakten i kyrkan och som i de flesta fall medförde tvisternas avgörande inför rätten. Tänkeboken 1634 omtalar ett mål mellan Bengta Ingelbrächtsdotter och hustru Brita.¹ Den förra hade stött ut den senare ur bänken och sedan rivit henne och dömdes för denna förseelse till 40 dalers böter. När den privata handeln med bänkarna och de upprepade oordningarna i kyrkan nått sin kulmen, ingrep magistraten för att bringa reda i de bestående missförhållandena. Dennas ingripande torde också ha motiverats av en annan orsak. Det gällde förmodligen även att bereda plats i kyrkan åt det stora antal adelsmän och ämbetsmän, som på 1630-talet och den följande tiden inflyttade på Norrmalm och således blevo församlingsbor. En första förordning angående bänkrummen utfärdades 1631 av magistraten. Om innehållet i denna känner man ingenting till, då den numera ej finnes i behåll. Två år senare, 1633, utkom en ny, som av magistraten utarbetats i samråd med kyrkovärdarna och kyrkans sexmän.² Denna 1633 års förordning konfirmerade den tidigare utfärdade men innehöll dessutom några tillägg. En undersökning angående deras rätt till bänkrum, som innehade ett sådant, skulle företagas, och de, som lagligen kunde bevisa denna sin rätt, skulle förbli i okvald besittning av bänkrummet. Sedan denna s. k. bänkranssakan avslutats, skulle bänkarna numreras och en bänkbok uppläggas, i vilken skulle antecknas nummer på bänkarna och innehavare av desamma och skulle »intet kiöp bestådt blifwa med mindre af samma Bock bewises kunde, huru de sina rum som förbemäلت är af framledne eller nu waranda Kyrckio-werianda kiöpt hafwa». Skulle bänkinnehavare av tredska efter att två gånger blivit uppmanad att infinna sig utbliva från den anbefallda undersökningen, hade kyrkovärdarna rätt att förfoga över hans bänkrum och överlämna det till annan person. Innehavare av bänkrum, som med kyrkvärdens tillstånd kommit i besittning av ett sådant, skulle erhålla en sedel, som angav numret för den honom tilldelade platsen liksom även den årliga hyran för densamma. Innehavet gällde för livstiden, men dog innehavaren, ägde hans hustru eller närmaste släkting rätt att förfoga över bänkrummet i ett års tid. Men om under denna tid hyran icke inbetalades, ansågs bänkrummet ha hemfallit under kyrkovärdarnas disposition. Samma bestämmelse avsåg även det fall, att bänkinnehavaren flyttade ur staden och icke hördes av under ett års tid. Den årliga bänkhyan bestämdes till 1 riksdaler men ej mindre; dock stod det vem som helst fritt att ge mera. »Men der dee kunna högre bringa Kyrckiones inkomst efter Personernes förmågho, dåå warda dee sin flijt derinne giörandes.» Denna 1633 års förordning pålade bänkinnehavaren dessutom en särskild beskattning. Förutom den årliga

¹ Norra förstadens tänkebok ¹⁰/₄ 1634. Rå. A.

² Förordningen är tryckt hos Nordberg, a. a., sid. 126.

hyran skulle för erhållande av nödiga medel till tornbetäckningen alla de, »som något wist deputerat rum här i Församlingen hafwer», erlægga 2 mark penningar. I händelse av tredska fingo kyrkovärdarna tillstånd att låta utmäta denna extra på-laga jämte 3 marker sakbrott eller också insätta någon annan i den tredskandes bänkrum.

Huru dessa nya bestämmelser blivt efterlevda, kan ej avgöras, då alla under 1600-talet eventuellt upplagda bänkböcker förkommit genom den stora branden 1751. Man misstager sig dock icke, om man antager, att den av magistraten beslutade nya ordningen på många håll mottagits med ovilja och framkallat motstånd. Seden med den privata äganderätten till bänkrummen torde ha varit svår att utrota. Å andra sidan var det ju främst mot dessa privatäganderättssynpunkter, som de nya bestämmelserna riktade sig. I Stockholm lät magistraten år 1668 i Storkyrkan sätta i gång en bänkranssakan, som sökte förhindra, att bänkplatserna gingo i arv. Därigenom beräknades kyrkan erhålla ökade inkomster.¹ Samma mening innehöll det kungliga brevet 1703, som stadgade, att i kyrkorna i staden och på malmarna skulle bänkrum, vars innehavare avlidit eller flyttat från församlingen, hemfalla under kyrkans fria disposition.²

Då någon bänkbok från 1600-talet ej är bevarad, kan man omöjligen veta, hur bänkindelningen varit uppgjord. Vissa partier ha otvivelaktigt utgjort mansidan, andra åter kvinnsidan. I största allmänhet vågar man påstå, att männen haft sina rum på kyrkans södra sida, kvinnorna åter på den norra.³ Vidare blevo vissa bänkar genom magistratens beslut reserverade för riksråden.⁴ Samma förhållande torde också ha rätt beträffande magistratspersoner, som bodde inom församlingen, ehuru några bekräftande uppgifter därom icke äro tillfinnandes. Några större förändringar med avseende på bänkarna synas ej ha ägt rum på 1600-talet, med undantag av att den lilla gången invid väggen på norra och södra sidan tillkom under kyrkoherde Isogaeus' tid.⁵

Den äldsta bevarade bänkboken stammar från år 1753 och upprättades efter kyrkans brand 1751, då en s. k. bänkranssakan företogs, varvid alla gamla bänkköp förklarades utan gällande kraft och en ny bänkindelning förrättades.⁶ Denna föreligger emellertid i ett ytterst ofullständigt skick, och att döma av de uppgifter, som inne-

¹ SIMONSSON, Storkyrkoförsamlingens historia, sid. 158.

² R. R. 3/6 1703. R. A.

³ I samband med predikstolens flyttning år 1649 till norra sidan, anmärker Nordberg, att predikstolen i kyrkorna i allmänhet vände sig åt söder och »emot mannfolksbänkarna». (Nordberg, a. a., sid. 120).

⁴ Överståthållarens brev 30/6 1687, Rå. A.

⁵ NORDBERG, a. a., sid. 126.

⁶ Grevliga familjen Wrede fordrade år 1782 evärdlig äganderätt till bänk n:r 29 på norra gången, som den innehaft alltsedan år 1640, en anhållan som kyrkorådet på grund av den nyligen genomförda bänkindelningen icke kunde bifalla. (Kyrkorådets protokoll 13/3 1782. Rå. A.)

hållas däri, rådde ännu en betänklig oreda och villervalla beträffande bänkrummen. Större reda och åskådlighet erbjuder 1777 års bänkbok, som dessutom lämnar något så när fullständiga uppgifter om erlagda bänkhjutor. Av denna bänkbok finner man, att manfolksraderna voro placerade på södra sidan utmed stora gången, kvinnfolksraderna på norra sidan, men även några få på den södra. Såväl den lilla norra som den lilla södra gången var upptagen av kvinnfolksrader. Den södra läktaren var delad mellan män och kvinnor, under det att den norra helt upptogs av manfolksrader. Särskilda bänkrum för män uthyrdes dessutom på västra och östra sidorna om orgeln. För riksråden voro särskilda bänkar anvisade, såsom förut varit fallet. Enligt 1777 års bänkbok var bänken n:r 26 på södra sidan om stora gången riksrådsbänk. Rådmännen sutto i bänk n:r 22 på södra sidan om stora gången, och kyrkorådets ledamöter torde även ha haft sina bestämda platser. Bland kvinnorna märker man endast, att kyrkoherdens hustru och kaplanernas fruar innehaft bestämda bänkar. Den förre hade sin plats i bänken n:r 65 i södra gången från västra sidan, de senare i bänken bakom, n:r 66.

Enligt 1756 års bänkbok betalades i hyra 6 mark, men för mera förnämliga bänkar 9 mark. Bänkhjutan ökades sedermera, så att den enligt vad 1777 års bänkbok utvisar, utgjorde 16 mark. För mera begärliga bänkar betalades 32 mark. Ett förslag 1753, som framställdes av kyrkovärden Nyman, att de, som ämnade hyra bänkrum, skulle i anledning av de dryga omkostnaderna för bänkarnas iordningställande erlægga en byggningshjälp av 15 daler kpmt., framkallade däremot ett livligt missnöje i församlingen. Kyrkorådet fann den föreslagna summan väl högt tilltagen men hoppades, att bänkinnehavarna skulle behjerta den goda saken och ge efter råd och förmögenhet.¹ Många församlingsbor erlade också frivilligt utan påtryckning från kyrkovärdarnas sida 12 daler kpmt. utom den ordinarie bänkhjutan.² Andra åter, som ogillade såväl den ordinarie bänkhjutan som den frivilliga byggningshjälpen, begagnade sig av stolar, som av brist på tillräckligt antal bänkar hade blivit placerade i gångarna. Sedan bänkbristen hade blivit fylld, beslöt kyrkorådet att inskränka antalet lösa stolar, som endast skulle få sättas ut i södra gången, dock under villkor att de ej stodo i vägen för dem, som skulle träda in i sina bänkar.³ Nya bänkböcker upplades 1793, 1798, 1808, 1838, 1848, 1856, 1865, 1874 och 1882 och föreligga i ett omsorgsfullt och redigt skick.

Det missnöje, som förslaget om en särskild byggningshjälp för bänkarnas iordningställande framkallade inom församlingen, tog sig några årtionden senare ett annat uttryck. Många församlingsbor, däribland ett antal husägare, begärde 1779 att erhålla »läggligare» bänkrum i kyrkan. I anledning av denna begäran anmodades kyrkovärdarna att tillse, att församlingens innevånare blevo med sådana »lägenheter» be-

¹ Kyrkorådets protokoll $\frac{4}{4}$ 1753. Rå. A.

² Kyrkorådets protokoll $\frac{20}{4}$ 1753. Rå. A.

³ Kyrkorådets protokoll $\frac{28}{4}$ 1753. Rå. A.

tjänade framför andra, som voro på »ostadig fot eller utom församlingen boende».¹ Något vidare synes icke ha åtgjorts i saken under den närmaste tiden. Det förhöll sig dock så, att icke blott många församlingsbor önskade »läglicare» bänkrum, utan även att ett stort antal helt och hållet saknade sådana, då man på grund av bänkrumbrist icke kunde bereda dem platser. År 1790 tvingades kyrkorådet att tillgripa en utväg, som dock endast innebar en tillfällig hjälp. En grevinna Horn begärde då att få hyra bänkrum i den s. k. riksrådsbänken.² Då denna bänk, för vilken ingen hyra erlades, en längre tid stått tom, beslöt kyrkorådet att upphäva den i dess egenskap av fri bänk och uthyra den i vanlig ordning.³ Dessutom hade kyrkvärden Lund för att erhålla ökat bänkutrymme nödgats bereda plats i den s. k. rådmansbänken och uthyrte den s. k. »cavailleursbänken». Därigenom uppnåddes blott obetydliga lättnader; ännu var större delen av dem, som icke erhöilo bänkrum, hänvisade till de s. k. lösa stolarna. Dessa hade dödgravaren privilegium på att uthyra och uppbar därför viss ersättning. Samma rätt var medgiven kyrkodrängen, som uthyrde stolar i gången närmast intill koret. Sedermera inköpte kyrkan dessa stolar, varefter de uthyrdes till dem, som ännu voro i aysaknad av bänkar. Denna anordning ägde bestånd till år 1864, då de lösa stolarna enligt kyrkorådets beslut skulle borttagas.⁴ Samma år behandlades ett förslag angående bänkhyrornas borttagande. Till en så radikal åtgärd kunde kyrkostämman inte samtycka, utan biföll i stället med överväldigande majoritet ett av kyrkorådet framställt alternativ att låta dem bibehålla sina bänkar, som infunno sig innan gudstjänstens början, då annars altartjänsten framför allt skulle störas genom bänkarnas öppnande och stängande.⁵ De bänkar däremot, vilkas innehavare icke uppfyllde detta villkor, skulle hädanefter anses fria och öppna för allmänt bruk. År 1890 slutligen hemställde skolföreståndare A. Löfwén till kyrkorådet, att bänkhyrorna skulle höjas till 30 kr. och att de bänkar, som i följd härav icke blevo förhyrda, skulle lämnas fria att tagas i bruk av den gudstjänstbesökande allmänheten.⁶ Fr. o. m. 1897 borttogos alldeles bänkhyrorna, och därmed var också den gamla bänkindelningen upphävd.

Behovet av gravplatser har i församlingens historia vid skilda tillfällen gjort sig starkt gällande, och i likhet med bänkrummen vållat missnöje, som i sin tur föranlett särskilda åtgärders vidtagande. Tidigt har kyrkan blivit upplåten till gravplatser. Men då bristen på gravbrev från denna äldre tid är synnerligen stor, försvårar detta i hög grad undersökningen beträffande upplåtelseerna. Ett påträffat gravbrev 1638 anger, att kyrkvärden sålt en grav »uthi högkahren mit för kyrkioherdens

¹ Kyrkorådets protokoll $10/8$ 1779. Rå. A.

² Kyrkorådets protokoll $30/12$ 1790. Rå. A.

³ Kyrkorådets protokoll $28/8$ 1791. Rå. A.

⁴ Kyrkorådets protokoll $2/4$ 1864. Kyrkans arkiv.

⁵ Kyrkostämmans protokoll $21/2$ 1864. Kyrkans arkiv.

⁶ Kyrkorådets protokoll $12/11$ 1890. Kyrkans arkiv.

stoldalr med ter opå liggjande steen», som förut innehafte av en Baltzar Jakobsson och som av denne inlösts med 40 daler kpmt., till en kansliskrivare Kristoffer Springer för 105 daler kpmt.¹ Denna gravupplåtelse inne i kyrkan torde under 1600-talets mitt ha vuxit i omfång. Man har anledning att sätta detta i samband med den högst märkbara inflyttning av adelsmän, som vid denna tid ägde rum. Därvid byggde sig dessa troligen höga, murade gravar, såsom deras ståndsbröder gjorde i Storkyrkan.² I denna kyrka uppstod så småningom en betänklig oordning beträffande gravplatserna, varvid det blev nödvändigt att begränsa den privata äganderätten i så måtto, att gravarna endast finge ärvas av bröstavingar. I vad mån olägenheter av ovanberörda slag gjort sig påmint i Klara kyrka, kan ej avgöras. Några särskilda åtgärder förefalla av denna anledning icke ha vidtagits.

Den nuvarande kyrkogården torde med största sannolikhet leda sina anor till den gamla klosterkyrkogården. När Johan III ägnade sin omtanke åt en kyrkas uppbyggande på den gamla klostergrunden, uppstod utan tvivel denna gamla kyrkogård i ny skepnad.³ Detta antagande bekräftas av de uppgifter om leverans av bräder, jord och dagsverken, som återfinnas i slottsbyggmästare William Boyes räkenskaper för år 1578.⁴ Två år därefter 1580 meddelar samme konung ståthållaren Erik Biorsson vissa föreskrifter beträffande underhållet av malmarnas kyrkogårdar.⁵ Flisor och annan gråsten skulle föras till dessa, som skulle omgivas med så höga murar, att »oskälige» kreatur ej kunde komma över.⁶ Funnes ej kalk för dessa murars uppförande, skulle lera användas.

¹ I kyrkans eget arkiv.

² SIMONSSON, a. a., sid. 159.

³ Enligt Gustav Vasas privilegiebrev för Stockholm $\frac{7}{8}$ 1557 (tryckt hos Hildebrand-Bratt, a. a., sid. 49) skulle allmän begravning hållas på malmarna på lämpliga platser, som skulle inhägnas med stängsel eller plank, »så att svin och andra oskälige kreatur af samma platser utestengde och utluckte vare kunna». Anledningen till denna bestämmelse var troligen den stora bristen på gravar i Storkyrkan, där enligt magistratens beslut 1549 (Tänkeboken $\frac{11}{7}$ 1549) endast »the beste borgare och theres hustrur» finge begravas, under det att »legofolk och andre» skulle begravas på malmarna. Otänkbart förefaller därför icke, att det var Klara klosterkyrkogård och den vid det gamla Jakobs kapell belägna kyrkogården, som enligt Gustav Vasas privilegiebrev för detta ändamål upplätos.

⁴ Diverse handlingar: William Boyes räkenskaper 1578, Slottsarkivet.

⁵ R. R. $\frac{11}{1}$ 1680. R. A.

⁶ Längre fram i tiden fingo de personer, vilkas djur befunnos ströva omkring på kyrkogården, erlägga böter, vilkas belopp varierade för de skilda djurslagen. Den förut omnämnda av magistraten utfärdade förordningen år 1633 angående bänkrummen i kyrkan innehåller även bestämmelser angående kyrkogården och dess vård. Däri stadgas det följande: »Så skal och alle her med warnada wara som insläppa theas Boskap, Swijn och oskiälige Creatur här in opå Kyrkiogården ther theas afsomnade liggia, hwilket är en Styggelse och förbudit både af Gudh och Menniskior och ehuruwähl sådana tillförenne aflyst är, befinner man dock derigenom ingen lydne eller frucht är fördenskull stadgat, at hwad Boskap som her efter således på Kyrkiogården finnes skall optagas och af äganden igenlösas. En Oxer för två Riksdaler. En Koo för två Riksdaler.

Långt tidigare, innan gravar börjat upplåtas inne i kyrkan, har emellertid kyrkogården tagits i anspråk för sitt ändamål av såväl höga som låga personer. Av bevarade diaries från slutet av 1500-talet framgår, att kyrkogården i stor utsträckning utnyttjades till lägerstäder för den lägre hovbetjäningen och kronans tjänare över huvud taget. Den synes också i slutet av 1500-talet fått tjäna som begravningsplats för främmande trosbekännare. Därmed förhöll det sig så, att för de polacker, som under Johan III:s och Sigismunds tid slagit sig ned i Stockholm, bereddades lägerstäder i Riddarholmskyrkan och på Klara kyrkogård. Enligt Nordbergs uppgift¹, som går tillbaka på en anteckning hos biskopen och kyrkohistorikern Johan Baazius d. ä.², skulle denna gravupplåtelse åt polackerna ha skett med ständernas vetskap och samtycke. Uppgiften bestyrkes också av svenska riksrådets brev till konung Sigismund ²¹/₁₁ 1593 i anledning av det bekanta uppträdet i Riddarholmskyrkan mellan svenskar och polacker, i vilket brev det i fråga om polackernas begravningsplats heter, att Klara kyrkogård icke »är så stygger, att den icke skulle vara dem godh noch till lägerstadh eller begrafningh, som dem är tillbuden».³ Huru länge denna nyttjanderätt för katolikerna existerat, svävar emellertid i dunkel.⁴ Att den setts med oblida ögon

En häst för 2 Riksdalar. Ett ungd t Swijn för en fierdings Riksdaler, Ett Fåår för en Fierdings Riksdaler. Ett halfwäxt Swijn för En half Riksdalar, Ett gammalt Swijn för 1 Riksdaler, Hwilka Saaköra skola emellan Kyrkian och den det tilkienna gifwer, deelta blifwa.»

¹ NORDBERG, a. a., sid. 151.

² J. BAAZIUS d. ä., *Inventarium Ecclesiae Sveogothorum*, sid. 535.

³ *Svenske Riksdagsakter*, III: 1, sid. 182. Riksrådets officiella relation om händelsen meddelar, att borgmästarna i staden infunnit sig hos det samlade riksrådet och berättat »om dett buller och öfvervoldh, som sket är med vapn och värier i Gråmunckekyrkia, der man medh voldh hafver upbrutidt och sönderlagit predickestolsdören, och elliest haft många dragne sabler och uthskiftede blå och blodige sår der inne såsom en, den och hade merchet med sigh, hvilken blef opförd, nog sampt bar vittnesbördh, så och der bredevidh varnade huruledes then menige man der utöfver är otålig blifven, hade begynt att ruste sigh och fruchtede, att de ville slå i storm klocken, vore och allerede nogre på gatun medh deris fulle verier. Der på skyndede vi dem strax med ganske få ordh nidh igen och förmante dem vidh deres ed och trohet att de schulle stille menigheten dett wi och förnumme de gerne giorde, ändoch de endeles fruchtede, att dett näpligen skulle lyckes, så är det om likvell igenom Guds så och deris och ärliga mändz flit och trohet denne rese afstelt vordet». Samuel Pufendorf skildrar uppträdet i sin *Einleitung in die Geschichte des Königreichs Schweden*, sid. 473.

⁴ Fransmannen d'Ogier, som deltog i den franske ambassadören greve d'Avaux's resa i Sverige år 1634 berättar i sin dagbok om ett fall, då en sekreterare tillhörande ambassaden, avlidit och blifvit begraven. Att märka är, att den avlidne fick enligt medgivande begravas på vilken kyrkogård som helst. Därom meddelar dagboken följande: »Sedan vi öfverlagt med Drottningens Informator och Pastorn i Tyska kyrkan i deras biblioteker, stannade vi i det beslutet, att begrafningen icke borde ske i någon kättersk kyrkogård, ehuru Drottningen gaf oss frihet att dertill välja hvilken vi ville. Vi utsågo i stället ytterst på Södermalm en kulle, som de kallade Calvarieberg och der ett kors af sten, som var upprest 1096(!) ännu stod kvar. Vi begrofvo honom här kl. 11 om aftonen med vanliga katholska ceremonier och utan något buller af den församlade menigheten. Drottningen lät kort derefter på sin bekostnad uppresa åt honom på detta ställe en

icke blott av kyrkoherden i församlingen utan även av Stockholms prästerskap i gemen, låter sig knappast betvivlas.¹

De under vissa perioder återkommande pestsjukdomarna på Norrmalm medförde, att allt det område, som kunde upplåtas till gravar, hastigt blev taget i anspråk. Hela kyrkogården kunde nämligen icke utnyttjas, då vissa partier av densamma vilade på bara berghällen.² Under sådana förhållanden framstod det som en nödvändighet att skaffa begravningsplats på annat håll. Sådan erhöll församlingen först på den s. k. Brunkebergskyrkogården, som år 1635 genom överståhållaren Klas Flemings ingripande blev iståndsatt och omgiven av plank. Denna var troligen från början avsedd för den östra delen av malmen jämte Ladugårdsland, men även sedan denna del under namn av Jakobs församling avskilts från Klara församling, använde denna senare Brunkebergs kyrkogård som begravningsplats.³ Detta fortgick till år 1653, då genom magistratens beslut Klara församling förlorade denna nyttjanderätt, sedan den i sju års tid undandragit sig de gemensamma underhållskostnaderna för kyrkogården.⁴ Dessförinnan hade emellertid det år 1634 av Klas Fleming till nämnda församling donerade området mellan barnhuset och berget, d. v. s. Brunkebergsåsen, i stor utsträckning tagits i anspråk till begravningsplats. Detta innebar otvivelaktigt stora lättnader, och för framtiden blev denna kyrkogård, på vilken S:t Olofs kapell sedermera uppbyggdes, den största och viktigaste inom församlingen. Icke förty finner man, att under tider av pestens värsta härjningar en kännbar brist på gravplatser gjorde sig gällande. När det kungl. rådet år 1714 med anledning av den då rådande pesten föreslog, att vissa platser på stadens kyrkogårdar skulle avdelas åt gardessoldater, som avlidit i denna sjukdom, tillbakavisade kyrkoherde Norlind å Klara församlings vägnar detta projekt. Kyrkogårdarna vid Klara och Olofs kyrkor fyllde nätt och jämnt behovet av gravplatser inom församlingen, och under sådana förhållanden kunde något särskilt område icke avgränsas åt avlidna gardessoldater. Pestens härjningar i början av 1700-talet överträffade troligen, vad man dittills fått uppleva i denna väg. I regel hann man ej gräva gravarna tillräckligt djupa, utan liklukt och ångor stego upp ur jorden och förpestade luften. Magistratens kungälv, hvartill inskriften på latin af mig författades.» (Fransmannen Charles d'Ogiers dagbok, Sthlm 1828).

¹ År 1653 blev en anhållan om en fransk adelsmans begravning i Klara kyrka av konsistoriet avslagen. Man erkände, att denne papist lika väl som kalvinisterna haft rätt att erhålla lägerstad, men å andra sidan hade dispens för katoliker aldrig av »ministerii» blivit beviljad. Vidare skulle detta strida mot det nit, som måste ådagaläggas mot den papistiska läran, »som nu här i staden tager nästan öfverhanden». (Konsistoriets protokoll $\frac{3}{9}$ 1653.)

² Jfr gravrannsakingarna på 1800-talets början, t. ex. sockenstämmans protokoll $\frac{13}{9}$ 1835.

³ Tänkeboken $\frac{17}{9}$ 1648: »Uthi kyrkiogården på Brunkebärg måge så well de på westre som de på Södermallmen begrafwa sina döda och wore sedan den eena Församblingen icke mehra underkastat än den andre. Den affgift, som der affgår, skall komma den församblingen till godho ifrån hwilken Lijket kommit ähr.»

⁴ WITTINGH, St. Jakobs minne, sid 239.

görelse den 25 nov. 1710 sökte råda bot på dessa olägenheter, i det den stadgade, att kyrkogårdarna så väl i staden som på malmarna skulle fyllas och betäckas med jord och sand, och de lik, som stodo i murade gravar, skulle likaledes höljas med jord, varför alla gravägare uppmanades att höja sina gravar till en alns höjd.¹ Den 26 nov. s. å. utfärdade magistraten en ny kungörelse, som påbjöd anläggande av bi-kyrkogårdar, eftersom de ordinarie i anledning av rådande pest, icke fyllde behovet av gravar.² Klara och Jakobs församlingar skulle ha en sådan kyrkogård gemensamt. Den s. k. trädgårdstomten ytterst på Badstugatan blev utsedd till pestkyrkogård för de bägge församlingarna, där gravar skulle säljas till skäligt pris.

Omedelbart efter branden 1751 beslöt kyrkorådet att genomföra en fullständig gravvälvning i kyrkan. Arbetet därmed, som anförtroddes åt ledamoten av kyrkorådet, direktör Meyer, sattes i gång på nyåret 1753, varvid början gjordes med gravarna i högkoret. Därefter fortsattes med gravarna utefter stora gången, och hela gravvälvningen synes ha varit fullbordad i slutet av år 1759. Den uppväckte emellertid ovilja och förbittring inom församlingen, där ett antal missnöjda med bankbokhållare Hiertzell i spetsen sökte hos kyrkorådet avstyra välvningen.³ När man på detta håll icke kunde uppnå någon rättelse, vände man sig till Svea hovrätt, som icke fann någon anledning att förhindra gravvälvningens genomförande.

På kyrkogården blev likaledes efter branden 1751 s. k. gravrannsakan företagen, och under den följande tiden skulle dylika följa på varandra, då man därigenom trodde sig erhålla ökat gravutrymme och utestänga ett antal gravägare, som icke bodde inom församlingen. Den på pastor primarii Gustav Murrays förslag år 1802 beslutade men först 1826 invigda Norra begravningsplatsen gav ett nödigt tillskott av gravar för huvudstadens församlingar. Dessa bidrogo genom frivilliga sammanskott till täckande av kostnaderna för densamma. Från Klara församling sammansköts ett belopp av 2,463:16 rd. banco.⁴ Det dröjde emellertid en tid, innan den togs i allmänna bruk. Storkyrkoförsamlingen var den första, som i någon större utsträckning drog nytta av den nya begravningsplatsen. Genom sockenstämmans beslut i Klara församling 1835 bestämdes, att med undantag av dem, som på Klara kyrkogård ägde egna inköpta gravar, alla församlingens innevånare skulle begravas på Norra begravningsplatsen.⁵ De dryga transportomkostnaderna, för vilka många drogo sig, trodde man sig kunna nedbringa genom att utbjuda dessa på entreprenad. Längre fram på 1800-talet skärptes de bestämmelser ang. begravningsplatser i kyrkan och på kyrkogården, vilka ännu äga sin giltighet. Enligt 1874 års hälsovårdsstadga upphävdes fr. o. m. 1885 års ingång rättigheten att jorda lik inom staden. Genom

¹ Kungörelsen är tryckt hos Lagerström, Stockholms stads ordinarier II, sid. 235.

² Ibidem, sid. 237.

³ Kyrkorådets protokoll $11\frac{1}{2}$ 1753. Rå. A.

⁴ FERLIN, a. a. I, sid. 98.

⁵ Sockenstämmans protokoll $13\frac{1}{9}$ 1835. Kyrkans arkiv.

samma stadga var det dock medgivet att nedsätta lik i kyrkan eller gravkor, där sådant lagligen finge ske, eller i enskild grav å begravningsplats inom staden, såvida särskilt betryggande åtgärder för hämmande av likets förruttelse blevo vidtagna.

Kyrkans ekonomi har under tidernas lopp undergått högst betydande växlingar från ett mer eller mindre utblottat till ett mer stabilt och gynnsamt tillstånd. Utgifterna för kyrkans byggnader under 1600-talet fick församlingen själv bestrida, såvida icke särskild hjälp vid utomordentliga tillfällen från kronan eller annat håll begärdes, varom mera i det följande. Likaledes hade församlingen att sörja för prästernas och klockarens timliga välbefinnande. Underhållet till de förra bestod dels i tionde, dels andra »pastoralier», frivilliga och obligatoriska avgifter, såsom likstol, påskpenningar, avgifter vid lysning, vigsel, barndop m. m. Därjämte bör det erinras om, att kyrkoherden uppbar samma inkomster från Bromma socken, då denna som annex var förenad med Klara församling. Däremot var församlingen skyldig att hålla sina tjänare med bostäder. Sålunda stadgades i Gustav II Adolfs förslag till privilegier för Norrmalm år 1624, att staden skulle underhålla kyrkoherden med gård och kaplanerna med hus, »efftersom sed och öffigt är», likaledes klockaren med »hus eller gård». Om staden bruste i fullgörandet av dessa skyldigheter, skulle borgmästare och råd böta till kyrkan 100 daler — och »uprätta husen». Men vore staden »af tredska deruti vållande, då böte han 200 daler till kyrkian /: då är borgmästare och råd derföre fri: / och upretta ända husen, som sagt är». De äldsta uppgifterna om kyrkoherdegårdarna sträcka sig till 1597, då en gård på västra malmen tillhörig Gustaf Svensson, belägen mellan »Simon Ländzmanns och Lille Thomases Gårdar uthan för Kyffwe näbben» inköptes för en summa »uthi gillt och gått Gångbart mynte» 1,250 daler, varjämte säljarens hustru »för sin gode willie Effter en godh gammal Sedhwane» erhöll en gratifikation på 10 daler.¹ Denna gård nödgades kyrkan till följd av de dryga omkostnaderna, som tornets uppbyggande och koppartäckning medförde, sälja år 1631 till Börje Persson för 750 daler.²

Någon årlig uppbörd för församlingens behov existerade icke under äldre tider. Kyrkans egna inkomster inskränkte sig till de avgifter, som betingades för gravöppningar, bänkrums uthyrande och begagnandet av kyrkans inventarier. Inkomster gav också försäljningen av gravar och bänkar. Den viktigaste inkomstkällan utgjorde dock de avgifter, som erlades vid begravningar. Då betalades för gravöppning, för bårklädet, som begagnades vid jordfästningen, samt för ringning i klockorna.

Kyrkan hade under 1600-talet flera bårkläden. Ännu 1680 uppgick antalet till fyra, för vilkas uthyrande olika avgifter betingades. Vid denna tid betalades för hyrning av bårkläde n:r 1 med bår 15,8 d. kpmt., bårkläde n:r 2 10,8 d. kpmt., bårkläde n:r 3 4,8 d. kpmt. och bårkläde n:r 4 2,8 d. kpmt. Men redan vid denna tid

¹ Pergamentsbrev ²⁷/₈ 1597. R. A.

² Norra förstadens tänkebok 1631. Rå. A.

avtogo de i bruk, vilket måhända kan sättas i samband med likprocessionens upphörande. Ännu i mitten på 1700-talet kommo de till användning, och när efter branden 1751 nya bårkläden anskaffades, ansågs det nödvändigt att sätta avgiften för deras användande så lågt som möjligt, att man skulle kunna konkurrera med privatpersoner, som uthyrde bårkläden. År 1754 erlades i hyra för bårkläde n:r 1 med bår 24 d. kpmt., bårkläde n:r 2 15 eller 16 d. kpmt, bårkläde n:r 3 12 eller 8 d. kpmt. samt bårkläde n:r 4 6 eller 8 d. kpmt. Ett särskilt sammetsbårkläde har kyrkan bestått sig med, som vid denna tid i uthyrning betingade ett pris av 60 d. kpmt.¹ I slutet av 1600-talet ha inkomster jämväl influtit genom svarta kläden, som vid begravningar uthyrdes för att lägga på predikstol och bänkar. Genom det kungl. brevet år 1719 borttogs denna svarta beklädnad i kyrkorna i Stockholm.²

Kyrkan ägde vid mitten av 1600-talet fyra klockor: en stor-klocka och tre mindre (nya klockan, vardagsklockan och prästklockan). Den förstnämnda donerades av Gustav Adolf, och den sistnämnda skall enligt Nordberg vara ett gammalt krigsbyte. De bägge andras tidigare öden äro okända. Möjligen härstamma de från slutet av 1500-talet. Någon taxa för klockringningen finnes, så vitt bekant är, icke utfärdad. För den äldre tiden är en beräkning för vad klockorna kostade utesluten, då några räkenskaper ej äro i behåll. Omkring 1680, då sådana föreligga, finner man t. ex., att två ringningar med de större klockorna kostade 9,12 d. kpmt., tre ringningar med alla klockorna 26,8 d. kpmt. och fyra ringningar med alla klockorna 35 d. kpmt. Efter branden 1751, då klocktaxan i likhet med så många andra avgifter justerades, kostade varje ringning 10 d. kpmt.

Den ekonomiska ställningen på 1630—40-talen synes ej ha varit gynnsam. Orsaken därtill torde främst ha utgjorts av vissa reparationer på kyrkan, nämligen tornets uppbyggande och den därefter verkställda koppartäckningen. Redan på 1620-talet blev frågan om ett nytt torn aktuell. I en supplik till Kungl. Maj:t klagade man över, att det gamla tornet var »Inwärthes förutnat och af Begynnelsen ej Rätteligen förbunditt».³ Man fruktade, att det skulle rasa ned, och enligt byggmästarens mening kunde ingenting annat företagas, »ähn att dett Slätt i Grundh warder affslagitt och af nya fastare förbunditt». Svaret på denna anhållan var otvivelaktigt riksrådets brev av år 1632, enligt vilket kyrkan erhöll rätt att uppbära danarv och tredjepeningar av arv, som föllo på Norrmalm.⁴ För tornbyggnadens uppförande utnyttjades dock i främsta rummet kyrkans egna tillgångar, varjämte extra

¹ Kyrkorådets protokoll ²⁵/₄ 1754. Detta sammetskläde, en gåva av ett antal församlingsmedlemmar, kom till stånd främst tack vare handelsmannen Nils Nyman Jonassons ansträngningar.

² Inrikes civilexpeditionens registratur ¹⁵/₉ 1719. R. A. Den möjligheten är naturligtvis icke helt utesluten, att här åsyftades den svarta beklädnad, som var upphängd i anledning av Karl XII:s död. I varje fall framgår detta icke av det kungliga brevet.

³ Skrivelser och besvär för Norrmalm, R. A. Suppliken är odaterad men torde härleda sig från 1620-talet.

⁴ Brevet är tryckt hos NORDBERG, a. a., sid. 147, men har icke i övrigt kunnat återfinnas.

beskattningar av församlingens medlemmar måste tillgripas. Sålunda beslöt borgmästare och råd 1627 en extra uttaxering.¹ För varje större gård skulle utgå tre dagsverken, för en medelmåttig två och för en liten ett eller ett halvt dagsverke, vilka skulle uppbäras i penningar. År 1631 sålde kyrkvårdarna Måns Månsson och Thomasson kyrkoherdegården för 750 daler. Två år därefter pålade magistraten innehavare av bänkrum i kyrkan en extra beskattning, för att tornbyggnaden skulle kunna fullbordas.

Den omedelbart därefter påbörjade koppartäckningen satte kyrkans och församlingens ekonomiska resurser ytterligare på prov. Täckningen av tornet synes till stor del ha avslutats utan anlitande av utomstående hjälp. Men när det sedan gällde att täcka taket med koppar, vidtogos särskilda anstalter. I en odaterad supplik, som antagligen härrör från 1640, anhöll församlingen hos Kungl. Maj:t »dels för oförmögenhet, dels och för andra åliggiande beswer och oförmodligen öfvergången olycka skulldh» att förunnas någon koppar »effter wij sampteligen på Norremalm hafwa orsak E. K. M:tt för then anseenliga hjelp, som S:t Jakob bekommit hafwer, uthi största underdånigheet högeligen tacka och berömma».² En anteckning i 1640 års utgående diarium upplyser, att denna begäran om kopparhjälp blivit avslagen, då kronan i anseende till sin ekonomiska ställning icke ansett sig kunna bispringa församlingen.³ Denna fick tydligen själv bestrida omkostnaderna, men i gengäld fortskred arbetet med täckningen så mycket långsammare. Slutligen tvingade den kritiska ekonomiska situationen innevånarna i Norrmalms västra förstad att hos drottning Kristina år 1647 begära understöd till koppartäckningens fullföljande.⁴ Kyrkan befann sig i en »temmelign gieldh», och utan en anseelig hjälp kunde den icke »komma till sin fullbordan och prydnat, som thet sigh medh rätta bör förmedelst ringheten av mantalen och största deelens af åhörerne oförmögenheet». Denna gång klagade församlingen icke förgäves. Drottning Kristina beviljade nämligen densamma 600 daler smt, som möjliggjorde koppartäckningens avslutande.

De här omtalade byggnadsarbetena på 1630—40-talen synas, att döma av tillgängliga upplysningar, ha bringat kyrkans ekonomi och räkenskaper i ett oredigt och högst tilltrasslat skick. En skrivelse till borgmästare Westerman år 1646 från sekreterare Samuel Kempe ger en smula inblick i de då rådande förhållandena. Skrivelsens författare hemställde, att borgmästaren, som hade inspektionsrätt över kyrkan, ville ingripa och med sin auktoritet förmå kyrkovärden Märten Eriksson att göra reda för sin förvaltning, i värsta fall med tvång och lagliga medel.⁵ Någon verkan

¹ Norra förstadens tänkebok 1627. Rå. A.

² Acta Ecclesiastica, Klara församling. R. A.

³ Utgående diarium 1640, juli. R. A.

⁴ Acta Ecclesiastica. Klara församling. R. A.

⁵ Märten Eriksson, som tjänstgjorde som kyrkvård på 1630-talet, gjorde hårdnackat motstånd att avlämna räkenskaperna för sin förvaltning, och dessutom vägrade han att ge besked och svarade endast med »en hop krokota ordh».

synes denna skrivelse icke ha medfört; den skyldige trotsade fortfarande. Det följande året ingår samme Samuel Kempe jämte Erik Johansson med en ny skrivelse till borgmästare Westerman. I denna hette det, att man måste med harm och förtret se »kyrkans S:t Clara räkningar, mz upbörd och utgift liggia förgätna och såsom uthi gruset eigenfanneligen förqwafde, thet lather man hwar och en döma om, som icke allenast förstånd uthan wijt hafwa thill kyrkiors befordran». Ännu en gång uppmanades borgmästaren att med lagens arm »komma thenne Mårten Eriksson att göra en gång klart för sigh».¹ Om denna sista påminnelse haft någon effekt, kan ej med visshet avgöras. Hela denna episod är emellertid av ett mycket viktigt intresse. En vid denna tid ytterst ömtålig fråga hade vidrörts, nämligen huruvida kyrkvårdarna för sin förvaltning endast ansvarade inför magistraten eller om de även hade vissa skyldigheter i detta avseende mot församlingsmenigheten.

Kyrkans ekonomiska ställning omkring 1650 synes icke ha varit lysande. Den förbättrades knappast under den följande tiden, ity att nya byggnadsarbeten igångsattes, som förorsakade en ytterligare skuldsättning. När genom Kungl. Maj:ts beslut Stockholms kyrkor tvingades att bidra till Katarina kyrkobygge, besvärade sig kyrkoherde Samuel Hammarinus å Klara församlings vägnar 1658 hos magistraten framhållande, att kyrkan till följd av nämnda byggnadsarbeten åsamkat sig en skuld av 1,146 daler.² Någon befrielse från denna av Kungl. Maj:t pålagda kontribution synes församlingen icke ha utverkat. Man finner tvärtom, att den, om än icke regelbundet, sökt fullgöra sina skyldigheter till Katarina kyrka. År 1659 utbetalades sålunda en post på 1,000 daler, men år 1666 uppgick samma kyrkas fordran till 1,200 gammalt smt.³ Överståthållare Shering Rosenhanes relation angående Stockholms stads tillstånd intill år 1663⁴ meddelar en översikt över Klara kyrkas ekonomiska ställning för åren 1659 och 1660. Under det förra året uppgingo inkomsterna till 4,376 daler, varav lägerstäder, klockor, päll- och bårpenningar inbragte 2,160 daler, håven 762 daler, försålda bänkrum 168 daler, hus och bodar 62 daler, föräringar 1,224 daler. Utgifterna överstego samma år inkomsterna. De belöpte sig till 5,210 daler och utgjordes av kyrkobetjänters löner 1,400 daler, byggnader och reparationer 1,210 daler, Katarina kyrkobygge 1,000 daler och urverket (»Segerwärecksbygning») 1,600 daler. Under år 1660 ljusnade i någon mån situationen. Föregående års underbalans upprepades sålunda icke. Inkomsterna beräknades till 6,427 daler och utgjordes av lägerstads-, klock-, päll- och bårpenningar 2,666 daler, hävpenningar 993 daler, försålda bänkrum 235 daler, hyror för hus och bodar 173 daler, föräringar

¹ En sedel från magistraten innehåller följande: »Befalles av Justitie Coll. det Mårten Erichsson gifwer beskied hwadh Inventar han bekommit haf:r efter Salig Greger Gustaffson och Oluff Henrichsson och för sigh smidt haf:r uthi Sanctæ Clare kyrkie nu straxt med denne Uthskickade».

² Stockholms stads tänkebok $\frac{22}{5}$ 1658. Rå. A.

³ Kyrkor, skolor, hospital: Kyrkor: Räkenskaper; Stockholm: Katarina kyrka. K. A.

⁴ Rå. A.

1,958 daler och barnskolan 402 daler. Utgifterna för samma år stego till 6,340 daler; i löner utbetalades 1,400 daler, till reparation på kyrkan åtgingo 1,980 daler, målning av predikstolen kostade 1,118 daler och för orgeln uppgingo kostnaderna till 1,642 daler.

När de äldsta bevarade räkenskaperna börja på 1680-talet, ge dessa vid handen, att kyrkan befann sig i skuld. Balansen på skuldsidan från 1679 utgjorde 10,285,13 d. kpmt. Denna var väsentligen förorsakad av de omkostnader, som nedlagts på kyrkoherdehusets uppbyggande i södra hörnet av kyrkogården. För samma ändamål nödgades man sedermera år 1685 sälja till kaplan Johan Micrander den gamla kaplansgården vid Västra kyrkogatan för 2,000 d. kpmt. Bland skulder märktes ett lån på 2,000, som i anledning av byggnadsarbetet upptagits av rådmann Petter Carling. Detta avbetalades emellertid redan 1681. 1682 års räkenskaper ådagalägga, att klockor och bårkläden gett de största inkomsterna, de förra 1,405,10, de senare 555,24 d. kpmt. S:t Olofs bidrag till kassan belöpte sig s. å. till 920,18 d. kpmt. På utgiftssidan utgjordes de största posterna av avlöningar 2,390, reparationer 147,2 och inköp för kyrkans behov 1,374,21 d. kpmt. På 1690-talet förbättrades ställningen i någon mån. Den skuld, som förut konstaterats, synes ha blivit avlyftad. 1695 års räkenskaper uppvisa t. o. m. en behållning av 520,2 rd. kpmt. På inkomstsidan bestodo fortfarande de största posterna av de avgifter, som inflöto genom begravingar, såsom klockorna 1,323 och bårkläden 738 d. kpmt. På utgiftssidan åter intogs avlöningen av kyrkans tjänare främsta rummet eller 3,750 d., varefter följde poster för reparationer med 205,6 d. och kyrkans behov av kläder, vin, oblater m. m. 302,30 rd. kpmt. För den närmast följande tiden befinnes ställningen vara gynnsam. År 1697 märkas särskilda utgifter i anledning av Karl XI:s begraving och Karl XII:s kröning, vilka belöpte sig till 1,191,16 d. kpmt. Läget torde ej ha märkbart försämrats trots de svåra och dystra tiderna. År 1710 ägde församlingen sålunda ett kapital av 6,000 d. kpmt. i banken, vilket onekligen betydde en lyckligare lott framför andra församlingar i huvudstaden, som vid denna tid häftade i skuld hos banken eller privata personer. 1718 års räkenskaper visar församlingen i samma gynnsamma ställning, i det inkomsterna slutade på en summa på 11,591,75 d. och utgifterna på 6,287,22 d. kpmt. Då hade detta år genom stamböcker influtit 2,462,35 d. och som gåvor 1,200 d. kpmt. 1720 fanns en kapitalfordran i banken på 3,378,27 d. men därjämte ofruktbart kapital, bestående av myntteckenobligationer till 5,299,22 d. kpmt. Att den ekonomiska ställningen uppvisade så goda resultat, berodde mången gång på det överskott, som lämnades från Olofs kapell. Särskilt i händelse av reparationer och andra liknande byggnadsarbeten voro sådana extra bidrag alltid tacknämliga. År 1721 blev t. ex. en summa på 5,869,10 d. kpmt. från Olofs kapell använt till reparationer på Klara kyrka. Kapellförsamlingens ekonomiska ställning var under den ovan beskrivna tiden alltigenom tillfredsställande; nästan undantagslöst kunde utgifterna för kapellet bestridas med de inkomster, som där inbringades. År 1723¹ erhöll det därjämte av handelsmannen Jakob Stiegler en betydande donation,

¹ Kyrkorådets protokoll 28/7, 1723. Rå. A.

som skulle bli av stor betydelse för de i början på 1760-talet igångsatta omfattande ombyggnadsarbetena.

De stora och genomgripande reparationerna på Klara församlings boställen under 1730—40-talet vållade extra stora utgifter. Sålunda observeras i 1738 års räkenskaper för detta ändamål en utgiftspost av 9,437 d. kpmt. och för åren 1745 och 1746 resp. 7,795,11 d. och 18,564,17 d. kpmt. Dessa stora utgifter nödgade församlingen att sistnämnda år upptaga lån i banken till en sammanlagd summa av 9,000 d. kpmt. Ännu s. å. 19 april upplånades mot 3 % ränta av Olofs kyrka 4,000 d. kpmt., varav 1,000 d. vid årets slut återbetalades. Under de närmast följande åren ökades skuldsumman ytterligare och uppgick vid 1749 års slut till 15,832,05 d. kpmt.

Även om denna skuldsättning med vederbörlig hänsyn tagen till dess orsaker icke kan anses vara överdrivet stor, kom den likväl att kännas tyngre genom den år 1751 inträffade branden. Alla de reparationer, som vidtagits på kyrkan och dess boställen och som kraftigt ansträngt församlingens ekonomiska resurser, blevo därigenom tillspillogivna, och nästan allt fick på nytt föras upp från grunden. Helt naturligt blevo alla möjliga och upptänkliga medel till täckande av utgifterna tillgripna, och det skulle dröja ett stycke in på 1800-talet, innan det ekonomiska läget hunnit stabiliseras. Siffror från de närmaste åren efter branden belysa bäst det återuppbyggnadsarbete, som omedelbart sattes i gång. 1751 års räkenskaper ge vid handen, att material inköptes för 43,662,13, och dagsverken och andra arbetslöner betalades med 26,087,9 d. kpmt. För det följande året 1752 ställde sig siffrorna 37,515,14 för inköpta material och 68,134,03 d. kpmt. för dagsverken och arbetslöner. Material betalades för år 1753 med 18,212,06 d. kpmt., år 1754 med 14,661,23 och 1755 med 6,400,20 d. kpmt. Till arbetslöner och dagsverken åtgingo under samma år resp. 44,117,03, 12,778,25 och 14,995,16 d. kpmt. Till bestridande av dessa nödvändiga utgifter måste särskilda åtgärder vidtagas. Av banken erhöll man 1751 löfte om ett lån på 60,000 d. kpmt., varav endast hälften utbetalades. Samma summa återgäldades före årets slut. Assuranssumman för det avbrända fattighuset, som belöpte sig till 24,457,26 d. kpmt., överlämnades av fattighusföreståndarna till kyrkan såsom avbetalning på den pant, som kyrkorådet lämnat dem till låns av Olofs kyrkas lånebanksedlar.

Genom kyrkoherde Samuel Troilius' omtänksamhet utverkades förmåner, som i hög grad bidrogo att täcka de nödvändigaste utgifterna. Andra dagen efter branden fick han företräde hos Kungl. Maj:t i sittande råd och inlämnade en ansökan om reparationshjälp. Denna beviljades och bestod i tillstånd att förmynta den torn- och takkoppar, som omtänksamt nog uppsamlats omedelbart efter branden. Förmyntningen ägde rum vid Avesta bruk och gav till resultat år 1751 88,300, 1752 35,663,05, 1753 4,735,21 och 1754 3,159,01 d. kpmt. Inom församlingen sattes jämsides i gång med frivilliga insamlingar, som år 1751 inbragte 3,593,15 d. kpmt. Genom en av kyrkoherde Troilius bland hans vänner företagen insamling inflöt år 1752 en summa av 12,000 d. kpmt., varjämte ett antal församlingsbor under året sammanskjutit ett

belopp av 885 d. kpmt. Under de följande åren skänktes ytterligare bidrag till återuppbyggnadsarbetet. Sålunda märkes år 1753 en post på 9,387 d., år 1755 inkommo 1,500 d. och 1756 15,300 d., av vilka 15,000 utgjorde en gåva från lånebanken. Av icke mindre betydelse för den ekonomiska ställningens upphjälpande var den av ständerna år 1752 beviljade rätten att för kyrkobygget uppbära 2 öre silvermynt av varje matlag i riket under 2 år. I Stockholm insamlades på denna väg år 1752 12,615,06 d. kpmt., därav från Klara församling 838,08 d. kpmt. Första halvåret 1753 insamlades i matlagsmedel 37,718,26 och andra halvåret 7,960 d. kpmt. Under den följande tiden fortsatte dessa matlagsmedel att inflyta och uppgingo år 1754 till 14,306,23 och 1756 till 297,31 d. kpmt. År 1756 ingick kyrkoherde Hauswolff till Kungl. Maj:t med begäran om förnyat tillstånd att uppbära matlagsmedel till kyrkans iståndsättande. Denna anhållan avslogs, men när han vände sig till rikets ständer, hade han större framgång. Dessa beviljade, antagligen genom greven och presidenten Gyllenborgs mellankommande,¹ hans anhållan och medgävo församlingen rätt att uppbära 1 öre silvermynt av varje matlag i riket under åren 1759 och 1760. I överensstämmelse därmed inlevererades under år 1760 12,682,09, 1761 21,268,30 1762 4,175,06, 1763 5,634,05 och slutligen 1765 1,794,21 d. kpmt.

Trots dessa utverkade förmåner måste man emellertid till bestridande av de mest trängande utgifterna upptaga lån av banken. År 1752 erhöi man genom denna följande summor: emot pantsättning av kyrkans silver 7,276, emot pantsättning av kyrkans hus 22,000, emot pantsättning av kyrkans fastigheter 13,000 och dessutom ett lån på 12,000 d. kpmt. Den sammanlagda upplånta summan utgjorde sålunda 52,276 d. kpmt. Då kyrkan hade ett gammalt lån av år 1746 på 9,000 d. kpmt. hos banken, uppgick den slutliga lånesumman till 61,276 d. kpmt. Redan följande år gjordes likväl några avbetalningar, således det å kyrkans silver gjorda lånet jämte upplupen ränta till 7,484,12 d. kpmt och 1746 års lån jämte ränta till 9,192,12 d. kopparmynt. På detta sätt hade skulden till banken nedbringats till 45,000 d. kpmt. Året därpå eller 1754 belånade man i banken Olofs församlings lånebanksedlar till 12,000 d. kpmt., varigenom lånesumman steg till 57,000 d. kpmt. Under åren 1755—56 kunde denna på nytt nedbringas, men i stället ökades densamma från annat håll. Genom kyrkorådets beslut överflyttades fattighusets skuld till Olofs kapell på Klara kyrka.² Denna skuld uppgick år 1758 med ränta till 41,219,01 d. kpmt., och kyrkans sammanlagda skuldförbindelser beräknades därigenom detta år till 128,721,12 d. kpmt. Därvid bör det erinras om den ytterligare ansträngning, som kyrkans ekonomi måste undergå genom nya reparationer.

Under 1760-talet sökte församlingen i största möjliga mån genom avbetalningar nedbringa den överväldigande skuldbördan. År 1760 betalades således till banken i kapital och ränta 19,240,26 d. kpmt., år 1762 6,000, 1764 3,000, 1765 10,589,23 och

¹ Kyrkorådets protokoll den ²¹/₇ 1756. Rå. A.

² Kyrkorådets protokoll den ⁴/₁ 1756. R. A.

1766 2,000 d. kpmt. Trots detta uppgick skulden till banken detta sista år till 105,928,10 d. kpmt. Att minskningen icke alltid förefaller så iögonenfallande, beror delvis på att inbetalningen av räntan på lånen försumrades. År 1768 började arbetet med tornets uppbyggande. Detta vållade, att man måste upptaga nya lån, dels av fattighuset emot pant i kyrkans gårdar 36,000, dels av kyrkovärden Lund 14,000 d. kpmt. Därigenom sattes man samtidigt i stånd att gottgöra Olofs kapell med 21,000 d. kpmt. Omkostnaden för tornets fortsatta uppbyggande jämte avbetalningar till banken nödgade kyrkorådet att år 1769 upptaga ytterligare lån. Av prästerskapets änke- & pupillkassa upplånades sålunda en summa av 45,064,02 d. kpmt.; därigenom kunde man fullfölja tornbygget, till vilket magistraten 1768 anslog 12,000 d. kpmt. och som år 1769 slukade en summa av 20,141,01 d. kpmt., vidare inbetala till banken i kapital och ränta tillsammans 42,800 d. kpmt., varefter den återstående skulden uppgick vid 1769 års slut till 63,611 d. kpmt.

Innan framställningen om kyrkans ekonomi på nytt upptages, bör här behandlas ett från 1760-talet härrörande memorial.¹ Det förtjänar så mycket större uppmärksamhet, som det blev normgivande för kyrkorådets ekonomiska förvaltning i fortsättningen. Memorialet hade till upphovsman ledamoten av kyrkorådet Daniel Tilas och sökte råda bot på det orediga skick, i vilket räkenskaperna befunno sig och som blivit aktuellt genom kyrkovärden Molins död. Genom den revision av Molins räkenskaper, som efter dennes död företogs, konstaterades, icke blott att dessa förelågo i ett synnerligen virrigt skick utan även att kyrkan gått miste om ränteinkomsterna genom kyrkvärdens uraktlåtenhet att insätta sina omhändertavda medel på banken. Den inkomst i räntor, som kyrkan skulle gått förlustig, uppskattades till 20,458,17 d. kpmt., vilka enligt revisors förslag borde utkrävas av stärbhuset. Det är sannolikt denna revision och vad den bragte i dagen, som bildade utgångspunkten för Daniel Tilas memorial. Detta innehöll noggranna bestämmelser beträffande kyrkvärdarnas förvaltning. Den kyrkvärd, som hade hand om kontrollen, skulle utfärda debetsedlar på de avgifter, som för kyrkans räkning krävdes, varefter kyrkoskrivaren skulle indriva dem och varje lördag avlämna dem i kontanter hos den kyrkvärd, som ansvarade för kassan, och tillika uppvisa de debetsedlar, för vilka avgifter icke influtit. Den kyrkvärd, som skötte kassan, hade ofördröjligen att i veckan därpå, »om det ej vore mer än 10 plåtar», insätta de influtna medlen i växelbanken för Klara kyrkas räkning. I banken borde inrättas en bankbok per kredit och debet. Vid varje kvartals slut skulle kyrkoherden av den kontrollerande kyrkvärden erhålla ett summariskt överslag på allt, vad denne debiterat och som bort till kyrkan inflyta, och uppgift på, till vilken summa under kvartalet kyrkoskrivarens uppbörd belöpt sig. Genom jämförelser med bankboken skulle så kunna utrönas, vad som återstod av oinlösta debetsedlar, eller vad kassören icke i rätt tid insatt i växelbanken. Genom denna anordning tvingades denne senare att leverera till banken allt, vad som för

¹ Memorialet återfinnes i en bunt oordnade papper i kyrkans arkiv.

kyrkans räkning influtit. Uttagen ur banken för bestridande av kyrkans utgifter skulle ske genom särskilda bankassiguationer utfärdade med kyrkoherdens och de bägge kyrkvärdarnas underskrifter. Genom denna föreslagna ordning skulle åskådliga överslag över kyrkans tillgångar och utgifter ernås. Vidare föreslog memorialets författare, att kyrkvärdarna till varje kyrkorådssammanträde skulle ingiva en summarisk översikt över kassans tillstånd, »så at kyrkorådet ej må lefwa i sådant mörcker som hittills, då all kunskapen endast varit kyrkovärdarna förbehållen». Slutligen hemställdes, att kyrkvärdarna vid byggnaders och reparationers vidtagande anmälde eller föreslogo de hantverkare, som för ändamålet i fråga skulle anställas »samt däröfwer kyrkorådets godtfinnande afwackta».

Det var emellertid ej bara kyrkorådet, som undanhållits att taga befattning med det ekonomiska tillståndet. Även församlingen i gemen ansåg sig ha blivit förd bakom ljuset och yppade i anledning därav sitt missnöje över att ej ha blivit underrättad om de gjorda dispositionerna för återuppbyggnadsarbetet.¹ Beträffande memorialets yrkande om större kommunikering mellan kyrkovärdar och kyrkoråd, inträdde i detta avseende säkerligen en avgjord förbättring, ehuru kanske icke i det omfång, som förslagsställaren påyrkade.

Kyrkans skuld vid 1771 års slut uppgick till 177,718,21 d. kpmt. De största fordringsägarna voro banken med 61,115,14 d. och prästerståndets änke- & pupillkassa, som hade att fordra efter ett ytterligare upptaget lån av 4,955,8 tillsammans 50,000 d. kpmt. Under år 1773 upplånades i olika omgångar tillsammans 21,000 d. av brandförsäkringskontoret. Samtidigt måste gamla fordringsägare tillfredsställas såsom Olofs kyrka med 21,000, som voro nödvändiga för denna kyrkas pågående ombyggnad. Situationen tedde sig otvivelaktigt mörk, och olika förslag till fullgörande av kyrkans skyldigheter mot dess kreditorer synas ha varit föremål för överläggning inom kyrkorådet. Ett memorial från år 1776, på kyrkorådets uppdrag utarbetat av bergsrådet Sändlers och äldermannen Westin, blottar det »gäldbundne» tillstånd, i vilket kyrkan vid denna tid befann sig. Efter att ha anfört vissa träffade dispositioner, framhöllo memorialets författare, att de funnit kyrkans ekonomiska läge sådant, att den yttersta hushållning måste iakttagas, såvida icke den befintliga underbalansen skulle växa till oanade proportioner. Vid 1772 års slut hade kyrkan att fordra 666,8 d. kpmt. men var skyldig 190,625,23 d. kpmt., vilken summa under det följande året ökades med 2,191,18 d. kpmt. Denna skuldsättning steg under 1774 och uppgick vid detta års slut till 194,836,4 d. kpmt., under det att kyrkans fordran endast utgjorde 1,340 d. kpmt.

Under sådana omständigheter betecknades den ekonomiska situationen som mycket bekymmersam, isynnerhet som enligt 1774 års räkenskaper obetalda räntor uppgingo till 7,539,9 d. kpmt. Kyrkans kreditorer kunde icke väntas låta sig nöjas med detta sakernas tillstånd, och för att göra dem till freds blev ett nytt låns upptagande

¹ Kyrkorådets protokoll 17/5 1753.

med ty åtföljande skuldsättning ofrånkomligt. Kyrkans belägenhet föreföll så mycket mer betänkelig, som bland de årliga utgiftsposterna endast sådana voro upptagna, som motsvarade de angelägnaste behoven, såsom avlöningar, vin och oblater, ljus och vedhållning samt reparationer; dessa poster ansågos icke kunna minskas, såvida icke någon besparing beträffande de årliga reparationsomkostnaderna kunde iakttagas. Några tvångsåtgärder till ökandet av inkomsterna rekommenderades icke, utan man skulle låta allt komma an på »förtroende och wälwilja», med hänsyn till att medlen voro tillfälliga och berodde av antalet åhörare, som hålla sig till församlingen. Memorialets författare förklarade, att de hade diskuterat flera förslag till lösning av det invecklade problemet. Bl. a. hade de tänkt hemställa till församlingen, att denna skulle avstå från en ifrågasatt lindring i fattighusavgiften och i stället ännu en tid erlægga samma avgift oavkortad, varav en del skulle komma kyrkan till godo. Men då förslagsställarna icke trodde, att någon enighet inom församlingen kunde erhållas för detta projekt, ville de ej framlägga det, då därigenom endast följden bleve den, att även om förslaget antogs av en majoritet, de missnöjda eller minoriteten lämnade församlingen. Den lösning av problemet, som memorialets författare slutligen förordade, innebar, att man skulle söka arbeta på att avskrika Adolf Fredriks församlings fordran på 31,929,30 d. kpmt. jämte obetalda räntor.

Hur planerna i detta avseende gingo i stöpet, har redan i annat sammanhang utförligt behandlats. I förhoppning att få denna skuld en gång avskriven, inställdes tills vidare alla avbetalningar, och under tiden samlades på kapitalet en mängd obetalda räntor. Vid 1781 års slut uppgick den samlade skulden (efter den genomförda myntrealisationen) till 11,240,15,10 rd. specie; de största fordringsägarna voro fortfarande banken, brandförsäkringskontoret, fattighuset, Adolf Fredriks kyrka och kyrkvärden Lund. De ökade inkomster, som begravingar och bänkrum samt frivilliga gåvor inbragte, satte emellertid kyrkan i stånd att bättre än förut infria sina förbindelser, både vad kapital och räntor beträffade. Skulden till Adolf Fredriks kyrka betalades enligt Svea hovrätts dom år 1794 och belöpte sig till 3,356,8,19 rd. specie. Med banken lyckades man ordna upp affärerna, och 1795 inbetalades till denna det sista, som återstod af skulden. Till fattighuset fullgjordes noggrant ränteinbetalningarna, och av kapitalet resterade år 1795 endast 1,000 rd. specie. Kyrkvärden Lunds lån var inbetalt redan år 1782. Skulden till brandförsäkringskontoret minskades genom regelbunda inbetalningar men utgjorde ännu år 1795 1,800 rd. specie. I allmänhet kan man konstatera en märkbar ljusning i den ekonomiska situationen under 1790-talet. Några orsaker därtill må här antydast. Kyrkans egna inkomster genom begravingar, bänkrum, hyror m. m. visade alltmera gynnsamma resultat. Därtill kommer, att kyrkan erhöll ett flertal donationer, som på bästa sätt utnyttjades. Slutligen må påpekas den stora insats, som kyrkvärden Keyser gjort till kyrkans fromma. Under hans omsorgsfulla ledning tillvaratogs alla möjligheter till att förbättra kyrkan ekonomi, och genom den förändrade situation, som sålunda inträtt,

kunde förbättringar och reparationer på kyrkan och hennes hus beslutas och verkställas. Den relation angående det ekonomiska tillståndet, som år 1802 meddelades för tiden 1794—1802, bär vittne om den uppräckning, som åstadkommits. Av den skuld, som år 1794 taxerades till 9,416,8,9 rd., återstod vid 1801 års slut endast 1,600 riksdaler till brandförsäkringskontoret. Under ovannämnda period vidtogos reparationer å kyrkans hus och boställen, som från 1793—1801 belöpte sig till 3,328,15,6 rd. specie. För bestridande av dessa utgifter användes huvudsakligen en donation av brukspatron Hjerpe på 3,125 rd. specie. Av kyrkans ordinarie inkomster inbringade efter den år 1792 verkställda bänkgleringen bänkhjror till 1801 års slut 4,965,32 rd. specie och, sedan en ny likvagn tillkommit, begravningar för samma tidrymd 6,045,16 rd. specie.

Den ekonomiska ställningen förbättrades under den följande tiden och gynnades i hög grad av de donationer, som under 1800-talet tillfördes kyrkan. Den sammanlagda under kyrkorådets förvaltning stående testamentsfonden uppskattades år 1853 till 25,511,47,8 rd. banco. Inkomsterna under samma år uppgingo med räntorna inberäknade till 15,314,21,6 rd. banco, under det att utgifterna belöpte sig till 12,338,43,6 rd. banco. Kyrkans skulder vid 1853 års slut beräknades till 63,931,13,4 rd., under det att tillgångarna utgjorde 111,314,32,11 rd. banco.

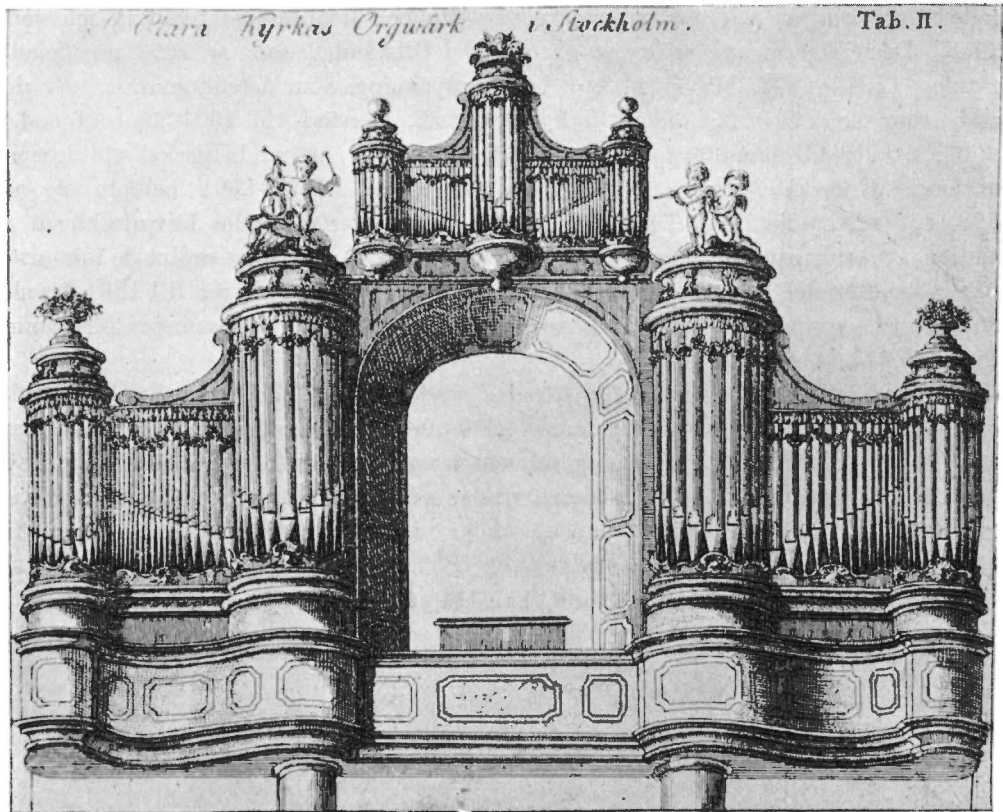

Fig. 6. S. Klara kyrka. Orgelverket byggt 1761 efter ritn. av Adlercrantz.
Das Orgelwerk, 1761.

The Orgem, 1761.

KAP. VI.

Orgeln, organister, kantorer, kyrkomusik, kyrkliga fester.

De äldsta uppgifterna om orgeln sträcka sig till år 1628. Enligt Jöran Nordberg erhöll Klara kyrka detta år ett större positiv, som skänktes till densamma av general-skeppsbyggmästaren Hubertsson och kamreraren Gerdt Dirichsson.¹ I samband med predikstolens omändring utökades orgeln 1648 med ett antal stämmor, vilket arbete efter ett särskilt upprättat kontrakt utfördes av orgelbyggaren Philip Eisenmenger.² Antagligen bibehölls därvid det gamla positivet i form av huvudmanual eller s. k. ryggpositiv. Verket placerades inom tornmurarna, varför till ryggpositivet anskaffades

¹ NORDBERG, a. a., sid. 129.

² Samme orgelbyggare hade tidigare tillsammans med George Herman byggt Storkyrkans orgel, som stod färdig år 1640 och kostade 15,000 daler kopparmynt. Den har antagits vara sin tids största och bäst utrustade orgel. (SIMONSSON, a. a., sid. 170.)

en liten utbyggnad. Stämmorna voro enligt en av sedermera organisten i Klara kyrka Eric v. Rosén uppgjord förteckning¹ följande: i ryggpositivet principal 4 fot, gedakt 8 fot, oktava 2 fot, dito 1 fot; cimal 2 chor och skalmeya förmodligen 8 fot; i manualen principal 8 fot, kvintadena 16 fot, kvinta 3 fot, flaggflojt 8 fot, spettsflojt 4 fot, mixtur 3 chor och trumpet 8; i pedalen zirater i stället för principal, bestående i på väv målade pipor; subbas 16 fot, gedakt 8 fot, oktava 4 fot, ranskvint 2 chor, basun 16 fot och trumpet 8 fot. Klaveren hade kort oktav både i bas och diskant och till hela verket endast 4 bälgor lagda bakom detsamma.

Vid den stora branden år 1751 gick det gamla orgelverket från 1648 helt till spillo. Det tog därefter en tid av 10 år, innan den nya orgeln, som uppsattes av orgelbyggarna Gren och Strähle, kunde tagas i bruk.² Det var framför allt tack vare en donation på 30,000 daler kopparmynt av bryggaren Sven Roos' änka, som orgelns uppbyggande betryggades. Denna donation räckte emellertid endast till att bekosta de inre delarna i orgeln; omkostnaderna för strukturen och bildhuggeriarbetet, som uppgingo till en summa av 6,000 daler, fick församlingen själv bestrida. Den ny-upsatta orgeln hade 40 stämmor och 8 bälgor. De förra voro fördelade på manualen 13 st., pedalen 13 st., öververket 11 st., däribland vox virginea. Efter att ha omnämnt Klara kyrkas orgels höga kvalitet och lämnat en analys av dess sammansättning tillägger Hülphers³ i sin beskrivning över Sveriges orglar: »Här finnes en ny art af Tremulant bestående af en rörlig klapp eller ventil i öfverwerkets Canal, som i Pedaln äger en apart litet uphögd claw mellan h och c så ofta den röres med foten, swäfwar klangen allenast i öfververket». I sitt nya skick ansågs orgeln vara en av de förnämligaste i riket. Ifråga om antalet stämmor överträffades den av Storkyrkans, som vid ungefär samma tid undergick ombyggnad och därvid utrustades med 45 stämmor.

På dåvarande organisten Philip Henrik Johnsens förslag beslöt kyrkorådet 1775 att låta orgeln genomgå en tillfällig reparation.⁴ Felen inskränkte sig till träpiporna, som icke ville göra tjänst i intoneringen, och registreringarna, av vilket allt verket skulle taga för mycken skada, om de icke genast och »innan helgen blefve något rättade, det öfriga kunde hava andstånd till våren men ej längre». Hela reparationen beräknades kosta 300 daler kopparmynt och verkställdes under organistens tillsyn av orgelbyggarna Swahn och Svalberg. Fr. o. m. denna tid har orgeln dessutom stått

¹ Diverse handlingar ang. Clara kyrkas orgel. Rå. A.

² Jonas Gren och Petter Strähle voro kompanjoner och hade högt anseende som orgelbyggare. De flesta kyrkor i Stockholm, såsom Katarina, Slottskyrkan, Ladugårdslands kyrka m. fl. ägde orglar av deras hand. Gren var den teoretiske mannen, Strähle den praktiske. De anlade tillsammans en verkstad på Kungsholmen, som efter deras död innehades av Carl Wählström, vilken ägde densamma till början på 1770-talet.

³ Historisk Afhandling om Musik och Instrumenter särdeles om Orgwerks Inrättningen i allmänhet jemte Kort Beskrifning öfver Orgwerken i Swerige, sid. 205.

⁴ Kyrkorådets protokoll ¹⁹/₁₂ 1775. Rå. A.

under årlig uppsikt, varigenom alla smärre fel i tid hunnit bliva avhjälpda. För denna tillsyn av orgeln, som tillkom på organistens initiativ, erbjöd kyrkorådet orgelbyggare Swahn ett årligt arvode på 120 daler, vilket denne ansåg otillräckligt, men efter påtryckningar från kyrkorådets sida antog han erbjudandet med villkor att för framtiden ansvara för orgelns rationella vård. Liknande kontrakt ha sedermera ingåtts t. ex. 1817 med orgelbyggare Liljefors och efter dennes död med orgelbyggare Strand.

År 1792 undergick orgeln en grundlig renovering. Såväl organisten Johan Sjögren som en församlingsbo, bankokommissarien Lotscher, ingingo till kyrkorådet med begäran om orgelns snara reparation.¹ Den senare påpekade i en promemoria, att orgeln vore så fylld med damm, att ej hälften gjorde sin tillbörliga tjänst. Icke en enda stämma vore ren; dammet hade gjort en del pipor alldeles tysta, den övriga delen alldeles falsk. För en kostnadssumma av 112 rd. banko beslöt kyrkorådet att genom orgelbyggare Swahns försorg låta verkställa den nödiga rengörningen.

Grundligare och kostsammare blev den reparation, som verkställdes år 1813. På uppdrag av kyrkorådet besiktigade förre organisten i församlingen, Eric v. Rosén, i april 1813 i närvaro av kanslirådet Kökeritz, lärftskramhandlaren Florén, organisten och vice auditören Lövving samt orgelbyggaren Eberhardt orgeln, varvid en mängd fel och brister upptäcktes. Grövsta oktaven i borduna 16 fot manual, nästan hela subbas 16 fot och grova d uti principal 16 fot pedal voro dels av damm dels av otäthet i propparna och sabierna berövade sitt ljud till den grad, att man endast »av en matt susning» hörde, att de funnos i orgeln. I de övriga flöjtstämmorna, oktaverna, kvinternerna och scharferna funnos ock åtskilliga pipor, vilkas ton i mer eller mindre mån hindrades av damm. Trumpeterna och basunerna befunnos vara mycket ojämna i ton och somliga något rassliga, vilka fel ansågos härröra av förslappning i tungor och kryckor, kanske även av damm och nedfallet kalkgrus. På orgelns mekaniska delar gjordes inga andra anmärkningar än att stämregleringen i ledningarna var utnött och glappande, ävensom att en del av pedalklaverets semitoner voro på klackarna utslitna och fotbrädet till en nära tredjedel bortnött. Bålgorna med sina trampor och axlar befunnos i gott stånd. När v. Roséns besiktning memorial föredrogs i kyrkorådet, var man där till en början benägen att med hänsyn till den brydsamma ekonomiska situationen uppskjuta reparationen till en lägligare tidpunkt.² Dock lät man betänkligheter av detta slag falla, då behovet av orgelns snara istånd-sättande i gott skick var synnerligen trängande. Man antog orgelbyggare Eberhardts kostnadsförslag, som slutade på en summa av 756,20 rd. banko, varefter reparationen företogs under sommarens lopp. I denna ingick icke blott rensning och stämning af piporna utan »till vinnande af mera tjenlige och lena stämmor vid extra ordinarie kyrko musiquens upförande samt till nyttjande vid Preludiers Spelande och då sorg-musiquen förefalla» vidtogos även de förändringar, att i manualen insattes i stället

¹ Kyrkorådets protokoll $\frac{23}{5}$ 1792. Rå. A.

² Kyrkorådets protokoll $\frac{18}{5}$ 1813. Rå. A.

för flöjtraviren en »zalcinal 8 fot» utom i grövsta oktaven, där en flöjt 4 fot förut fanns och i öververket utbyttes »octava 2 fot» mot en »fugera 8 fot». Alla dessa vidtagna förändringar gjorde, att kyrkorådet fann det nödvändigt att efter den genomförda reparationen utfärda nya föreskrifter för organisten.

För framtiden ägde kyrkorådet vid orgeln tillsyn en kompetent och skicklig person i E. von Rosén, som alltsedan 1816 tillhörde kyrkorådet och som av detsamma erhöi i direkt uppdrag att se till, att organisten tillfredsställande skötte orgeln.¹ När nödiga ändringar eller förbättringar i densamma behövde företagas, låg det naturligtvis närmast till hands att rådfråga honom. Men det blev också praxis att, innan man fattade ett definitivt beslut i sådant ärende, inhämta Musikaliska Akademiens utlåtande. Detta skedde bland annat vid den reparation av orgeln, som år 1846 verkställdes av orgelbyggaren Blomquist.² Utom den grundliga renovering, som orgeln undergick, insattes i densamma nya stämmor i öververket, en ny gamba 8 fot hela klaveret igenom, en ny harmonica 8 fot av furu och lönnträ samt en fagott 8 fot bas av metall. Uti manualen gjordes nya tungor till trumpet 8 fot, och tuborna rättades till erforderlig längd. Samtliga omkostnader belöpte sig till 500 rd. banko. Den nuvarande orgeln tillkom 1907 i samband med den då verkställda inre restaureringen av kyrkan.

Den äldste kände organisten³ i församlingen var Jacob Olufsson, som år 1680 uppbar ett arvode av 200 daler kopparmynt.⁴ Samma år upplysa räkenskaperna, att en viss Joachim Rathge erhållit 600 daler kopparmynt i organistlön. Denne har troligen samma år efterträtt Jacob Olufsson som organist. Rathge var synbarligen av tysk härkomst, men om hans öden i övrigt vet man ingenting. Ännu 1706 kvarstod han i tjänst, vilket år han tillsammans med samtliga organister i Stockholm hos konsistoriet klagade över de knappa inkomsterna. Den extra förtjänst, som bröllop och andra fester i vanliga fall inbringade, berövades dem genom en hop bönhasar.⁵ Som Rathges efterträdare nämnes Mårten Wessman. Denne började troligen som kantor och antogs sedermera till organist. Han dog år 1744 efter att ha tjänat församlingen i 43 år.

¹ Kyrkorådets protokoll ²⁹/₁₁ 1816. Rå. A.

² Kyrkorådets protokoll ⁷/₄ 1846. Kyrkans arkiv.

³ Ännu ägde församlingen icke några s. k. musikanter men var istället skyldig att bidra till underhållet av de s. k. stadsmusikanterna vid Storkyrkan. År 1677 t. ex. utgick understödet från Klara församling med 400 daler (Stockholms stads civila protokoll ³⁰/₁ 1677).

⁴ 1680 års räkenskaper. Rå. A.

⁵ Ursprungligen hade endast stadsmusikanterna vid Storkyrkan privilegium på att »upwachta» vid borgerliga bröllop såväl i staden som på malmarna. Genom magistratens resolution (Magistratens enskilda protokoll ²²/₄ 1670) gjordes en rättvisare fördelning, så att organisterna vid malmkyrkorna skulle »låta sig nöija» med bröllop på malmarna, under det att stadsmusikanterna skulle ombesörja de bröllop, som kungjordes i kyrkorna inne i staden, även om de anställdes eller höllos på malmarna, »så lagandes å beggie sijder, att den ena icke gör den andra något intrångh widh 40 dal. tillgiörandess om någon der medh betredd och derföre anklagat blifwer.»

En synnerligen framstående musiker erhöi församlingen som organist efter Mårten Wessman i Henrik Filip Johnsen. Han var född i England 1717 och kom som musiker i Adolf Fredriks kapell år 1743 in i Sverige.¹ År 1745 blev han antagen till organist i Klara församling och verkade där som sådan i ungefär 30 år. Visserligen togos hans krafter starkt i anspråk av hovet, där hans tjänstgjorde som organist och orkesteranförare i franska teatern och där han anlätades som kompositör till flera operor och baletter. Men hans tid räckte jämväl till för kyrkan och kyrkomusiken. Sitt intresse för den senare ådagalade han bland annat genom att ge ut en ny koralbok. Som organist räknades han till sin tids yppersta, och sin kunnighet på orgelns område dokumenterade han genom den för sin tid förtjänstfulla avhandlingen »Kort orgverks beskrifning». Ännu ett avgörande bevis för hans skicklighet i berörda hänseende utgjorde den stora skara elever, som samlades omkring honom för att åtnjuta hans undervisning. Som lärare hade han högt anseende, och han lär ha utbildat över 30 organister över hela riket. Tyvärr har han icke lämnat några påtagliga spår efter sig i församlingens historia. Förut har redan i annat sammanhang framhållits de förtjänster, han inlagt om orgelns vård. Att hans orgelspel blivit till fullo uppskattat och kommit till sin fulla rätt, står utom allt tvivel. En samtida vittnar om Johnsens konstnärskap bl. a., att han var känd på sin tid som en av de grundligaste kontrapunktiker, »som förvånade musikkännare med sine starka orgelfugor, dem han merendels oberedd spelade vid utgången ur kyrkan».

Redan under sin sjukdom år 1777 sökte Johnsen att få sin son antagen till vikarie och framtida efterträdare.² Det förra samtyckte kyrkorådet till, och sedan Johnsen år 1779 avlidit, befinnes sonen också som vikarie ha upprätthållit organistbefattningen. Änkan beviljades nådeår till den 1 maj 1780 med villkor att ansvara för kyrkomusiken. Mot slutet av år 1779 begärde hon ytterligare ett nådeår, räknat från den 1 maj 1780 med sin son som vikarie.³ Innan kyrkorådet företog ärendet till avgörande, beslöt det att låta orgelbyggare Swahn besiktiga orgelverket och av denne begära ett utlåtande, huru unge Johnsen under vakansen skött orgeln, och huruvida denne kunde anses skicklig att handhava densamma. Swahn fann vid företagen undersökning ingenting att anmärka på orgeln. Beträffande Johnsens förmåga att vårda orgelverket förklarade han, att denne visserligen icke vore övad i stämningen av detsamma men trodde, att denna brist lätt kunde avhjälpas. Med anledning härav uppmanade kyrkorådet Johnsen att med flit och uppmärksamhet söka »begagna sig av de tillfällen han nu hade at under vacancen förkofra sig både i kunskap och förfarandet af ett så stort och kostbart orgwärks skötande och i synnerhet, at han, hwad wärkets stämning beträffar, wille iakttaga de lägenheter härr Swahn til öfning där uti kunde gifwa honom». Johnsen lovade å sin sida att vara »så mycket

¹ NORLIND, Svensk musikhistoria, sid. 145.

² Kyrkorådets protokoll $24/9$ 1777. Rå. A.

³ Kyrkorådets protokoll $13/12$ 1779. Rå. A.

mera willig och oförtruten, som han just därigenom trodde sig säkrast kunna vinna kyrkorådets ynnest och förtroende framdeles». Samtidigt beviljade kyrkorådet änkan i anseende till hennes mans långa tjänstetid ännu ett nådeår.

Dessa förhoppningar, som unge Johnsen hyste beträffande kyrkorådets bevägenhet, skulle dock snart nog gäckas. När kyrkorådet på våren 1781, sedan ett stort antal sökande anmält sig till den ledigförklarade organistbefattningen, skred till val, konstituerade det till befattningen ifråga organisten Johan Sjögren, som en längre tid tjänstgjort i Riddarholmskyrkan och var känd för ett »anständigt och skickligt leverne». ¹ Detta vitsord och många andra vackra lovord erhöll Sjögren, när han år 1791 framställde begäran om löneförhöjning. ² Kyrkoherde Asplund framhöll därvid till hans förmån »den fleråriga flit, hvar med organisten Sjögren nöjaktigt gådt Församlingen under dess gudstjänst tilhanda». Han framhävde också särskilt »det han i sanning visste, huru som bemålde Sjögren med en synnerlig aktsamhet och bland organister owanlig sorgfällighet wårdat kyrkans orgelwärk, hvar förutan det samma länge sedan hade fordrat en wida större eller kostsammare reparation än som nu i hänseende till ålder och däraf beroende tillfälligheter torde finnas nödig». Med hänsyn till kyrkans brydsamma ekonomiska läge avskog likväl kyrkorådet Sjögrens anhållan men ställde i utsikt, att hans lön skulle förbättras, och uttalade den förhoppningen, att han skulle »i sin wäg fortfara med den flit och sorgfällighet, som han hittills berömligen ådagalagt». Detta gick i verkställighet år 1793 i samband med reparationen av orgeln, då även en särskild instruktion beträffande vården av densamma utfärdades för organisten. ³

Icke långt härefter råkade emellertid Sjögren i konflikt med kyrkorådet och tilldelades av detsamma skarpa förebråelser för ofint och otillbörligt uppträdande. ⁴ Kyrkovärden Lund hade avlidit, och som organist vid begravningen ville stärbhuset engagera kamrerare Ålström i stället för kyrkans ordinarie, som erbjöds i gottgörelse 5 rd. 26 sk. och 8 runstycken. Sjögren krävde dock 12 rd., som stärbhuset till en början ej var sinnat att utbetala men senare efter påtryckning av kyrkovärden Keyser gav sitt samtycke till att erlægga. Händelsen framkallade en principiell kontrovers mellan kyrkorådet och organisten angående dispositionen av orgeln. Det förra ansåg, att denna stode under dess fria disposition och kunde uthyras till annan orgelspelare; den senare däremot hävdade den uppfattningen, att orgeln ej kunde upplåtas åt annan organist än den ordinarie. Den nya instruktion angående orgeln, som i anledning av denna affär utarbetades, bestämde angående uthyrningen, att sådan efter föregående tillsägelse hos kyrkorådet eller kyrkovärdarna skulle vara medgiven. Om orgelmusik vid begravningar stipulerades, att sådan av den ordinarie organisten mot skäligen ersättning finge utföras. Men önskade ett stärbhus någon utomstående som organist, beviljades

¹ Kyrkorådets protokoll $21/3$ 1781. Rå. A.

² Kyrkorådets protokoll $1/3$ 1791. Rå. A.

³ Kyrkorådets protokoll $23/8$ 1793. Rå. A.

⁴ Kyrkorådets protokoll $10/2$ 1794. Rå. A.

detta, varvid den ordinarie organisten för stämning och tillsyn skulle uppbära 2 rd. i arvode.

Även vid Sjögrens avgång från sin befattning förmärktes missbelåtenhet från kyrkorådets sida. På grund av ohälsa avsåg han sig sin syssla 1797 och föreslog som efterträdare notarien i Svea hovrätt Eric von Rosén.¹ Mellan dessa synes en överenskommelse på förhand blivit träffad om denna anordning, som det sedan gällde att vinna kyrkorådets bifall till. Tillvägagångssättet var kanske icke just någon nyhet, men den innebar helt visst, att kyrkorådet ställdes inför ett fullbordat faktum. Därmed frångicks praxis med befattningens ledigförklarande och vederbörliga återbesättande. Någon enhällighet om denna form för tillsättning av tjänsten rådde emellertid icke inom kyrkorådet. En av dess ledamöter, justitiarien Segerström, avgav en särskild reservation, däri betänkligheter av ovan antytt slag gjordes gällande. I detta fall vore mellan Sjögren och Rosén ett »accord» uppgjort, »vilket för kyrkobetjante vid alla tillfällen bör förekommas såsom olämpligt särskilt i anseende till denna sysslans beskaffenhet, vådeligt i anseende till dess följder och kyrkorådets rätt att fritt välja bland de flera, som sig vid yppade ledigheter kunna anmäla.»

Rosén blev likväl, efter att ha avlagt prov för bankokommissarien Lotscher, antagen till organist.² Därmed hade församlingen förvärvat en orgelspelare, som småningom skulle vinna erkännande som sin tids främsta utövare av detta instrument. Längre stannade han icke i Klara kyrka. Redan 1801 blev han vald till organist i Storkyrkan, men sedan han på grund av överhopat arbete lämnat även denna kyrka, återvände han till Klara församling men då i egenskap av kyrkorådsledamot och togs som sådan i anspråk framför allt vid tillsynen av orgeln.

Vid organistbefattningens ledigförklarande efter Roséns avgång anmälde sig som sökande informationsadjutanten vid fortifikationsverket Carl Ludvig Lithander, kanslisten i krigskollegium Nils Sjöberg, kammarmusikern Petter Askergren, vice auditören Johan Petter Löfving och kryddkramhandlaren Emanuel Roselli.³ Sedan samtliga aspiranter avlagt prov, skulle kyrkorådet utse organist vid sammanträdet den 29 april 1801.⁴ Därvid visade det sig, att inom detsamma rådde oenighet beträffande valet av person. En ledamot, kammarrådet Segerström, fann det obestridligt, att Lithander och Askergren »både uti theoretisk insigt och execusion» voro överlägsna sina medtävlare. Dock

¹ Kyrkorådets protokoll 1797 ¹³/₅. Rå. A.

² Lotscher fann, att Rosén »till nöjes exequerat de wid den allmänna Gudstjänsten mest före kommande musikaliska Theser» och tillstyrkte hans befordran till tjänsten, om kyrkorådet »dertil skulle täckas lemna dess gunstiga bifall». Beträffande hans övriga kunskaper trodde Lotscher att »hans egen flit, skicklighet och medfödda disposition för wettenskapen snart skulle tillskynda en önskelig förkovran såväl uti den theoretiska som praktiska utövningen.» Ävenledes hade Lotscher gjort sig underrättad om Roséns kunskaper uti de delar, som hörde till orgelverkets noggranna tillsyn och skötsel och funnit honom därutinnan äga alla erforderliga insikter.

³ Kyrkorådets protokoll ¹⁶/₃ 1801. Rå. A.

⁴ Kyrkorådets protokoll ²⁹/₄ 1801. Rå. A.

gav han sitt förord åt den förre, som »Herr Kammarrådet länge känt och om hwars hederliga uppförande, gode insigter i flera wettenskaper och wärkelige styrka i musikalisk composition Herr Kammarrådet fådt den säkraste öfwertygelse». Kyrkovärden Keyser tillstyrkte Lithanders val på enahanda grunder och omnämnde särskilt dennes »mathematiska och mechaniske kunskaper jemte de flera till hans metier hörande insigter i förening med hans erkända musikaliska Talanger, hwilka under Organisttjenstens framtida utöfvning och dageliga erfarenheter kunde bringas till en ännu större höjd och fullkomlighet». Äldermannen Hofvenskild lade sitt ord till förmån för Löfving i anseende till dennes »ej mindre wärdiga uppförande än den goda insigt uti Musik-wettenskapen han under en längre handläggning vid detta orgelwärk ådagalagt». Till detta uttalande anslöt sig äldermannen Sporrong. Kanslirådet Kökeritz hade icke varit närvarande vid provens avläggande men hade genom inhämtade upplysningar uttrönt Askergrens »för musiken danade lyckliga genie wara så allmänt witsordat, at jag icke bör tweka det ju icke bemälde Herr Kammarmusicus skulle under en jämn handläggning vid orgelspelning äfwen i denna slags musik göra sin Talang utmärkt». Men om, förutom till vederbörandes skicklighet i orgelspelning, hänsyn även borde tagas till förmågan att sköta och underhålla orgeln, vore ingen mer lämplig än Löfving. Denne besatt, enligt Kökeritz mening, kännedom om orgelns »oeconomiske skötsel» och i övrigt skicklighet i den egentliga kyrkomusiken så ock i »compositionen som wärdigheten i Executionen». Kyrkoherde Asplund vitsordade visserligen, att Askergren »fullkoml. swarat emot de flera sammanstämmande honom lemnade hedrande omdömen och förord», men kunde samtidigt icke dölja, att ganska många av församlingens ledamöter »med känsla och med mycken tillfredsställelse ansett Löfvingss orgelspelning och för hans befordran vid nuvarande vacance yttrat deras önskan och bifall». »Också efter hwad utaf säkra Orgelkännares owäldiga omdömen kunnat slutas vore Löfving den, som bland de öfriga sökanden trädde Askergren närmast uti hithörande musikalisk kunskap och skicklighet». Kyrkoherden trodde sig »närmast träffa det ändamål i dess hela taget», när han förenade sig med dem av kyrkorådets ledamöter, »som till den lediga organistsysslan nämnt vice auditeuren Löfving». Kyrkoherdens auktorativa uttalande gjorde synbarligen stark verkan, och vid företagen ansökning blev följaktligen Löfving utsedd till organist.

En högt ansedd organist under senare tid var Abraham Mankell. Tysk till börden, kom han 1823 till Stockholm och erhöll s. å. anställning som sånglärare vid Klara trivialskola. År 1823 kallades han till organist vid kyrkan och innehade sedan bägge tjänsterna till sin död 1868. En annan utmärkt organist under senare tid var kompositören Gustaf Hägg, som tjänstgjorde vid kyrkan 1893—1925.

Orgeln bidrog otwivelaktigt i hög grad att höja gudstjänsternas stämningsvärde. Församlingens ovannämnda organist, Abraham Mankell, betygar sin förtjusning över orgeln på följande sätt: »Herrligare, mera majestätiska bas-basuner än man får höra i St

Claras kyrka, eger hela landet icke att upvisa. Detta vill, då öfver 100 år äro framskridna, sedan denne orgel byggdes, och då orgelbyggeri-konsten på ett århundrade vunnit så många förbättringar, säga mycket.»¹ Under sådana förhållanden förvånar det mindre att finna, att orgeln vid vitt skilda tillfällen blivit utnyttjad för konsertändamål. Den första konserten daterar sig till år 1759. Den hölls visserligen i samband med högmässogudstjänsten på Maria Bebådelsedag men var offentlig så till vida, att den i förväg blivit annonserad.² Meddelandet innehöll, att ett av kompositören Pergolesi författat arbete öfver Davids 113 psalm »af en talrik Orquestre» skulle komma till uppförande, och att behållningen skulle tillfalla frimurarebarnhuset. Liknande konserter till förmån för samma ändamål ägde rum under de följande åren och i regel på Maria Bebådelsedag. År 1763 t. ex. meddelade Posttidningen, att i Klara och Olofs kyrkor kollektor skulle upptagas för frimurarebarnhuset, varvid en »fullständig Instrum. och vocal musique» skulle uppföras.³ Flitigast blev dock orgeln tagen i anspråk för konsertbruk på 1790-talet av den tyskfödde och till Sverige invandrade hovkapellmästaren Vogler. Denne var utan tvivel en kunnig och mångsidigt utbildad person, som utvidgade och fördjupade sina kunskaper under de många resor, han företog. Han uppträdde både som orgelspelare och kompositör och förstod mycket väl att göra reklam för sig. I hans konstnärsskap fanns utan tvivel en underlig blandning av ädel syftning och billigt effektsökeri. Detta vållade, att han vann både vänner och fiender. Orgeln var otvivelaktigt hans speciella gebit. Där framträdde han som sin tids främste virtuos. A. Mankell säger om honom: »man bör hålla Vogler räkning därför, att han oftast bjöd till att inlägga värme äfven der, hwarest det gudomliga af vissa tonangifvare säges bestå just företrädesvis i stelhet och köld».⁴ De flitiga inläggen i dagspressen vittna kanske främst om den popularitet och uppskattning, som Vogler uppnådde. Den första konsert, som han lät föranstalta i Klara kyrka, ägde rum onsdagen den 5 december 1793,⁵ varvid konsertgivaren uppträdde två gånger, kl. 11 f. m. och 4 e. m. Programmet bjöd onekligen på underliga musikaliska sensationer. Första avdelningen bestod av uvertyr med »Scena», två recitativ »Aria Cantabile» och »Aria Concertante con Fagotte», kinesisk musik benämnd »Cheu Teu», koral n:r 274 i svenska psalmboken samt variationer. Andra avdelningen synes till stor del ha varit ägnad arrangörens förmåga av improvisation. Den innehöll nämligen flöjtkonsert »Allegro, Andante, Rondo», afrikansk musik, morenas liksång i Marokko »utförd i en Adagio», målning »af Herdars munterhet, afbruten genom et Åskväder, som småningom nalkas, låter höra sig i sin fulla styrka och försvinner m. m.» samt slutligen klockspel och fuga. Konserten utföll med synnerligen gott resultat,

¹ MANKELL, Musikens historia, 2, sid. 254.

² Posttidningen $19/3$ 1759, n:r 23.

³ Posttidningen $17/3$ 1763, n:r 22.

⁴ MANKELL, a. a. 2, sid. 259.

⁵ Dagligt Allehanda $4/12$ 1793 n:r 278.

även ekonomiskt; kyrkan erhöll $\frac{1}{3}$ av inkomsten eller 152 rd. banco, varav 32 rd. utdelades bland fattiga inom församlingen och resten tillfördes kyrkokassan. De Voglerska konserterna gingo i allmänhet med god förtjänst. Från sina motståndare fick han också höra, att han gjorde enorma vinster. Detta stämde dock icke riktigt med verkligheten. Av alla de konserter, han avhöll, gick alltid en del av inkomsten till välgörande ändamål. Ett försvar för Vogler, infört i Dagligt Allehanda 1786, innehöll, att behållningen gick till kyrkorna »sedan at underhålla fattig ungdom vid Aca-
demien och resten åt de fattigaste af bättre folk, som blyges kring gatorna tigga sitt bröd til dagligt uppehälle».¹ Onsdagen 12 nov. 1794 kl. 11 f. m. och 4 e. m. konserterade Vogler på nytt i Klara kyrka, varvid han utförde flera orgelnummer på begäran, däribland »Imitation af Rubens tafla över Ytterste Domen». Under år 1795 uppträdde han flitigare i kyrkan. Vid en konsert 7 januari 1795 spelade han bl. a. ett mycket omtyckt, av honom själv komponerat gottköpsnummer »musikaliska målningar af Jerichos intagande» bestående av »Israeliternas Bön, Trumpeternas ljud, Murarnas instörtande, De Segrandes Intåg» samt som avslutningsstycke »Aftonpromenaden på Rhenströmmen, afbruten af Åskväder».² Särskilda arrangemang blevo denna gång vidtagna i kyrkan. Denna utlovades bli »owanligt eclairerad», och endast den stora dörren skulle öppnas, »på det de åkandes Equipager kunna stanna wid västra kyrkoporten, till vinnande af kortaste vägen öfwer kyrkogården». Konserten blev föremål för ett fördelaktigt omnämnande i en daglig tidning. Det hette bl. a., att »Abbé Vogler fägnade Hufvudstadens Invånare med dess sköna Orgelmusik.» Särskild njutning beredde »den berömde Corellis Composition utarbetad på Orgelväcket af Herr Abboten Vogler», som kallades »det största mästerstycke» i hela Europa. Den 3 maj s. å. föranstaltades under hovkapellets medverkan och med Vogler som dirigent en s. k. »Concert Spirituel».³ Dylika konserter höllos på Voglers initiativ till förmån för hovkapellets änke- och pupillkassa och voro vid denna tid mycket populära. Vid tillfället ifråga spelade orkestern med biträde av operakören Kraus' »Bisättningsmusik efter Konung Gustaf III». Publiken fick också höra den av Vogler komponerade adventshymnen »Hosianna, Davids son», om vilken Mankell senare anmärker, att den »vunnit burskap i våra tempel och kallas med rätta kyrklig, änskönt han icke är långsläpig och sömngifvande utan rytmiskt-skön.»⁴ Denna gång bjöd Vogler på en nyhet, som väckte berättigad uppmärksamhet. Han spelade nämligen på orgeln »Målning af Herdars munterhet etc.», som ackompanjerades av två blåsorkestrar, placerade en på vardera sidoläktaren. Vid en senare konsert 3 jan. 1796 lät han musikpubliken lyssna till samma komposition med liknande arrangemang och dessutom till »Et Sjöslag», till vars utförande erfordrades orgeln, två blåsorkestrar på sidoläktarna och

¹ Dagligt Allehanda $\frac{15}{7}$ 1786 n:r 161.

² Dagligt Allehanda $\frac{7}{1}$ 1795 n:r 4.

³ Dagligt Allehanda $\frac{3}{5}$ 1795 n:r 98.

⁴ MANKELL, a. a., sid. 209.

en tredje bestående av pukor och trumpeter, placerad bakom orgeln.¹ Palmsöndagen samma år anordnade Vogler efter förebilder från Rom en konsert med passionsmusik betitlad »Flera händelser utdragna ur vår Frälsares lidandes historia för orgel och fullst. Chorus».² Söndagen den 18 december s. å. gick en julkonsert av stapeln, då bl. a. psalmen n:r 127 i svenska psalmboken »En jungfru födde ett barn i dag», spelades på orgeln med mellanspel av två på sidoläktarna placerade blåsorkestrar.³ Till pingstafton d. 3 juni 1797 tillkännagav Vogler, att han skulle giva sin sista och 26:te konsert i Klara kyrka före sin avresa till utlandet. Hovkapellet medverkade och »dels begärda dels utvalda saker» kommo till utförande, däribland adventshymnen »Hosianna Davids son». Vid detta tillfälle gjorde Vogler ett nytt experiment, i det han indelade sångare och musikanter i fyra grupper, som placerades på fyra olika läktare. Om denna konsert skrev en anmälare i Dagligt Allehanda, att den efter alla musikkännarens omdöme var »den aldri förträffeligaste Consert-Spirituel, som någonsin blifvit uppförd i Stockholm».⁴ I all synnerhet tilltalades man av »Executionen, som skedde från fyra särskilte läktare och af fyra särskilte choeurer». Den enda anmärkningen, som kunde riktas mot konserten, var »at bägge chorerne Hosianna Davids Son och Veni Sancte Spiritus befunnos för korta samt at de söngos och spelades ännu flera gånger». Voglers tillkännagivande, att detta var den sista konserten, visade sig dock icke stämma med verkligheten. Hela året ut stannade han kvar och konserterade i Stockholm. Den »allra sista» konserten i Klara kyrka höll han den 27 december.⁵

Otvivelaktigt var det orgelns ypperliga beskaflenhet och förmåga av virtuosa klangverknningar, som vållade, att Vogler med sådan begärlighet anordnade konserter i Klara kyrka. Samma orsaker föranledde troligen organisten Abraham Mankell att på 1830-talet göra ett försök med att hålla andliga konserter i kyrkan. Han bildade nämligen vid denna tid en kör sammansatt av amatörsångare, och avsikten därmed var otvivelaktigt att genom orgeln och denna kör som medel utbreda kännedomen om äldre kyrkomusik såsom hymner och större körverk till ackompanjemang av orgeln. I detta vällovliga syfte ingick han år 1834 till kyrkorådet med en anhållan att uppbygga en läktare framför orgeln.⁶ Denna beviljades; samma läktare inköptes sedermera av kyrkorådet, eftersom den ansågs vara behöflig vid framtida tillfällen, då musik med större orkester utfördes i kyrkan. I början på maj s. å. gick den första konserten av stapeln. Den annonserades som en »andelig Sång- och Orgelconcert» och gavs under medverkan »af flera musikaliska vänner».⁷ Dessa senare voro den av Mankell

¹ Dagligt Allehanda $\frac{2}{1}$ 1796 n:r 1.

² Dagligt Allehanda $\frac{20}{3}$ 1796 n:r 58.

³ Dagligt Allehanda $\frac{12}{12}$ 1796 n:r 285.

⁴ Dagligt Allehanda $\frac{13}{6}$ 1797 n:r 132.

⁵ Dagligt Allehanda $\frac{21}{12}$ 1797 n:r 293.

⁶ Kyrkorådets protokoll $\frac{10}{4}$ 1834. Kyrkans arkiv.

⁷ Dagligt Allehanda $\frac{1}{5}$ 1834 n:r 99.

bildade kören på 60 personer, däribland medlemmar ur »Harmoniska Sällskapet» och hans broder organisten i Jakobs kyrka Gustaf Mankell. Programmet var huvudsakligen klassiskt: sånger av Palestrina, Händel och Mozart samt fugor och fantasier för orgel från Bach till Gustaf Mankell. Reklam för konserten saknades ingalunda. Några dagar före densamma var i Dagligt Allehanda införd en notis, som utlovade alla musikälskare i huvudstaden, som ännu icke »genom idkeligt afhörande och exequerande af de saft- och kärnlösa notmassor, hwaraf våra concerter och vår musikhandel äro öfver-swämmade, hunnit bearbeta sitt ursprungligen hos hwarje menniskia rena musiksinn», att denna konsert skulle bli en verklig högtid »liksom den för de flesta har hela nyhetens behag».¹ Den synes också ha mottagits med bifall såväl av publik som kritik. Den enda anmärkning, som anfördes, drabbade repertoaren, som icke borde ha innehållit nya eller moderna kompositioner. Följande år vid samma tid anordnades en liknande konsert uteslutande med klassiskt program, varvid alltså hänsyn tagits till den förra året framförda kritiken. I en dagarna innan i Aftonbladet införd notis prisades arrangören för sitt programval.² »Den gamla koralen är genom sin egendomliga karaktär med dess utomordentliga skönheter och i sina särskilda skalor, alltför märkvärdig såväl i rent esthetiskt konsthistoriskt hänseende för att icke på det högsta ådraga sig musikälskarnas uppmärksamhet». Konserten utföll till full belåtenhet. Recensenten i Aftonbladet anmärkte, att kyrkan var nästan »aldeles uppfylld» och att »den förtjente tillställaren sålunda äfven i materiellt hänseende fick skörda tillfredsställelse af sitt berömda företag».³ Utförandet skedde under medverkan av »Harmoniska Sällskapets» medlemmar, »hvilkas mästerliga exekution af körer är för väl bekant att ens behöfva vitsordas». Konserten betecknades som en av de största njutningar tonkonsten på lång tid erbjudit musikälskarna. »Man hörde icke en enda af dessa halsbrytande saker som nu för tiden anses oundgängliga vid en konsert och hvarförutan hvarken sångaren, instrumentalisten eller kompositören tror sig ega någon talang; och var de enkla rent religiösa melodierna föredragna i en ren och ädel stil och likväl behagade de, icke blott örat utan rörde och intogo hjertat». »Hvarföre har musiken i sednare tider förgätit, att detta är dess verkliga och största triumf?» utbrister till slut recensenten.

Kyrkan framstod otvivelaktigt i en synnerligen fördelaktig dager vid särskilt högtidliga tillfällen, icke minst beroende på den överväldigande prakt, som då kunde utvecklas. Den första större kyrkliga tilldragelse, om vilken säkra uppgifter föreligga, var jubelfesten den 17 mars 1721 i anledning av 200-års minnet av reformationens genombrott i Sverige. Konung Fredrik I påbjöd särskilt, att kyrkorna i Stockholm och på malmarna skulle illumineras.⁴ Utomordentliga arrangemang vidtogos också i

¹ Dagligt Allehanda $\frac{1}{5}$ 1834 n:r 99.

² Aftonbladet $\frac{8}{5}$ 1835 n:r 25.

³ Aftonbladet $\frac{12}{5}$ 1835, n:r 28.

⁴ Inrikes civilexpeditionens registratur $\frac{8}{3}$ 1721. R. A.

Klara kyrka. Vissa snickeriarbeten i densamma utfördes av snickaren Hans Sontag, för vilket han uppbar 36 d. i arvode.¹ Extra uppköp av talg och ljusgarn befinnas också ha blivit gjorda. I kyrkan torde en enastående ljusprakt ha åstadkommit.² I kronorna voro 128 ljus insatta, i armarna 60, i de höga fönstren 536, i de runda 64. På altartavlan höllo evangelisterna var sin spegelplåt i handen med 4 ljus, på bogen som slutade altartavlan funnos 8, på brädet i ordinarie staken 12, i en annan stake 5 och på den undre disken 50. På väggarna i koret voro i spegelplåtar insatta 20 ljus, på stora staken 7. Tvärs över kordörren voro 50 ljus placerade, på dopfunten 5, på predikstolen i silverstakar 16. I spegelplåtar på nedre södra läktaren sutto 10 st. glaslampor och på den övre södra läktaren 10 ljus. Den norra läktaren var likaledes försedd med särskilda ljusanordningar. Tillsammans voro 1,103 ljus utplacerade i kyrkan. Illuminationen pågick från kl. 7 till $\frac{1}{2}$ 12 på natten, och under hela denna tid utfördes musik på orgelläktaren bestående av vokal, valthorn, oboer och violer, som alternerade med orgeln. Under icke fullt så stämmingsfulla former firades jubelfesten 1817 till reformationens 300-åriga minne. Kyrkorådet beslöt, att vissa anstalter skulle vidtagas till minnesfestens högtidlighållande, bl. a. att under högmässogudstjänsten musik till pukor och trumpeter skulle utföras.³ Man finner också, att 3 trumpetare och 1 pukslagare blivit engagerade, varjämte 6 sångare ur operakören medverkat.⁴

En mycket högstämd och minnesvärd fest i församlingens historia var otvivelaktigt kyrkans invigning efter branden 1751. Denna ägde rum påskdagen 1753, i anledning varav extra anordningar vidtogos. Kyrkoherde Hauswolff utverkade hos konungen hovkapellets medverkan, och med samma höga persons tillstånd skulle några man ur kungliga gardet ansvara för vakhållningen utanför kyrkdörrarna. Genom överintendenten Härlemans förmedling lånades ur kungliga husgerådskammaren olika föremål »tjänande till kyrkans prydnad». Denne uppvisade inför kyrkorådet »en Ljus arm med plåt innefattande 6 Pipor giord af Järn och förgylt» och ställde i utsikt, »at tillgång wore til Otta stycken». Vissa texter ur bibeln utvaldes och trycktes för att delas ut under invigningsgudstjänsten. Konung Fredrik I hade lovat att närvara vid densamma, men några dagar innan kunde kyrkoherden i kyrkorådet meddela, att församlingen »kommer at sakna den förmånen sedan Hans M:t olyckeligen som bekant är fallin i fråssa». Kyrkorådets medlemmar åtog sig att med tillhjälp av kyrkans betjänter ombesörja hävgången. Fyra kyrkorådsledamöter voro också villiga att »hafva omak» och stå vid 4 av brukspatron Johan Forsberg till invigningen skänkta mässingsbäcken.

Ett särskilt invigningsprogram var av kyrkoherde Hauswolff uppgjort. Enligt detta

¹ Kyrkans räkenskaper 1721. Rå. A.

² Kyrkorådets protokoll $\frac{17}{3}$ 1721. Rå. A.

³ Kyrkorådets protokoll $\frac{7}{11}$ 1817. Rå. A.

⁴ 1817 års Räkenskaper. Rå. A.

ägde kl. 8 den ordinarie ringningen rum i alla klockor, men redan från kl. 7 paraderade gardessoldaterna utanför dörrarna. Kl. $\frac{1}{2}$ 9 anlände ärkebiskopen och mottogs vid norra kyrkoporten av Diurman, Hagman och skolbetjänarna samt vid norra kyrkodörren av kyrkoherden och kyrkorådet. Kl. 9 skedde så sammanringningen, och när den var avslutad, började musiken att preludiera, varefter hela församlingen stämde upp »Hela världen fröjdens Herren». Därunder intågade processionen, bestående av kyrkoherden och pastor Forskål, iförda de bägge nya mässhakarna, samt ärkebiskopen i korkåpa, varefter den senare trädde inför altaret och höll invigningstalet. Därefter sjöng församlingen »O Gud Vi lova Dig!», varefter officianterna under orkestermusik återvände till sakristian. Kyrkoherde Hausswolff och komminister Diurman trädde därpå för altaret, och den »offenteliga, ordentliga» gudstjänsten vidtog.

Die alte Schule.

Fig. 7. Klara gamla skola.

The old school.

KAP. VII.

Skolvård, fattigvård, sockenstämman, församlingens yttnehåll och befolkningens numerär, avslutning.

Initiativet till grundandet av en skola inom Klara församling utgick från kyrkoherde Samuel Hammarinus. Själ en gammal och beprövad skolman, som under en följd av år varit rektor vid trivialskolan i Stockholm, sökte han intressera sin församling för anläggningen av en skola och tröttnade aldrig att, sedan denna kommit till stånd, ytterligare arbeta för dess förkovran. Dessa hans insatser på undervisningens område skänka heder åt hans namn, som annars gått till eftervärlden med ett ganska tvivelaktigt anseende. På våren 1649 gjordes de första förberedelserna för skolans iordningställande. Ett hus i Klara kyrkogårds västra hörn inköptes för ändamålet. Enligt Hammarinus' egen uppgift skulle han av egna medel, uppgående till 900 daler kopparmynt, ombesörjt detta köp. Skolmästare eller rektor tillsattes, vartill Erik Storm förordnades, och till dennes underhåll beviljade drottning Kristina 60 tunnor spannmål årligen. Skolan betraktades från första början med oblida ögon av trivialskolans

lärare. En obehaglig konkurrent hade ju uppstått på nära håll, som det nu gällde att röja ur vägen. Rektor Christiernus Henrici lyckades också få den allmänna opinionen inom konsistoriet på sin sida, och ivriga ansträngningar sattes i gång för att få den nya skolan nedlagd. Striden för och emot densamma förlorade småningom i intresse, då den tenderade att bli en personlig tvekamp med förolämpningar av allehanda slag mellan rektor Christiernus och kyrkoherde Hammarinus.

Trots dessa motgångar synes skolan från första stund ha blivit flitigt besökt och livligt uppskattad, vilket föranledde Hammarinus att utverka särskilda privilegier hos drottning Kristina, bland annat att skolan skulle få åtnjuta alla de förmåner i församlingen, som tidigare kommit trivialskolan till del.¹ Kristinas privilegiebrev är daterat den 28 juni 1649 och innehöll, att de rättigheter, som stadens trivialskola uppburit inom Klara församling, hädanefter skulle tilldelas dennas egen barnskola, som å sin sida vore skyldig kyrkan de tjänster, som nämnda trivialskola hittills fullgjort.² Om inspektionen stadgades, att skolan skulle stå under kyrkoherdens och kyrkorådets närmaste tillsyn och ledning, vilka jämte ärkebiskopen erhöles rätt att till- och avsätta lärare. Kyrkoherden ålades dessutom särskilt att förhindra de pojkar, som icke gingo i skolan, att »ostitiatim» sjunga och läsa. Denna rätt förbehölls endast dem, som besökte skolan.

De rättigheter, om vilka det här var fråga, voro den s. k. sockengången och likgången, d. v. s. skoldjäknarnas sed att uppbära penningar för sitt underhåll och deras lika gamla sed att vid begravingar utföra sång och musik samt deltaga i processionen. I Stockholm hade trivialskolans elever sedan gammalt privilegium på såväl sockensom likgången. När nu den nyinrättade barnskolan genom drottning Kristinas privilegier övertog dessa rättigheter inom Klara församling, innebar detta för trivialskolan minskade möjligheter till inkomster. Ogärna ville den också avstå från sina gamla inkomstkällor, och de under den följande tiden mellan de bägge skolorna yppade misshälligheterna buro vittne om den seghet, med vilken trivialskolan fasthöll vid forna prerogativ.

Skolans lärare utgjordes av rektor och ett antal kolleger, vilkas slutliga antal uppgick till tre. Den förre uppbar av församlingen i lön 150 daler kopparmynt till hushyra, discentpenningar m. m. Den av drottning Kristina beviljade kronospannmålen på 60 tunnor synes han icke ha kommit i åtnjutande av, men enligt Kristinas skolstat för gymnasier och skolor i riket av den 7 aug. 1649 förordnades för rektor vid barnskola i Stockholm till underhåll 50 tunnor spannmål kronotionde. 1652 års skolstat nedsatte detta underhåll till 20 tunnor. Samtidigt förminskades församlingens anslag till 100 daler kopparmynt.³ Kollegerna däremot uppbar icke någon avlöning

¹ Acta ecclesiastica, Klara församling. R. A.

² R. R. 28/6 1649. R. A.

³ I skrivelse till ärkebiskopen klagade rektor Storm över sin knappa lön. Kronans underhåll vore för snävt tilltaget och övriga inkomster började sina, varför han bad att återfå sitt gamla kyrkohärbärge Husby-Sjutolft (Uppsala domkapitels arkiv, E: V. 174—175: 2, Uppsala landsarkiv).

av kronan utan voro för sin utkomst under den första tiden hänvisade till vad korgångs- och terminationspenningar samt liksångpenningar kunde inbringa. En annan inkomst utgjordes av de årliga i kyrkan upptagna kollekterna.¹ Genom 1690 års skolstat beviljade kronan anslag åt tre stycken kolleger vid Klara barnskola, vilka från Västerbotten och Västmanland erhöles resp. 25, 20 och 10 tunnor spannmål, ett förhållande som ägde bestånd till år 1819.

Enligt drottning Kristinas ovannämnda privilegiebrev ålåg det kyrkoherden och kyrkorådet att i förening med ärkebiskopen till- och avsätta rektor och lärare vid skolan samt att i övrigt utöva inspektionen över densamma. Från och med 1651 tillkom ännu en inspektor, då genom den detta år för pastor primarius utfärdade instruktionen denne erhöles i uppdrag att förrätta inspektion över Stockholms alla skolor. Slutligen förordnades jämväl justitieborgmästaren genom det kungliga brevet 4 aug. 1674 att vara skolinspektor, en anordning som djupast sett var motiverad av de kyrkliga myndigheternas önskan att erhålla magistratens medverkan vid utrotandet av löparprästers och studenters olovliga utövande av läraryrket. Att fördela inspektionen på fyra olika händer var emellertid en långt ifrån klok åtgärd. Det kunde nämligen icke undvikas, att rätt elakartade konflikter uppstodo mellan de olika inspektorererna, vilket framför allt synes ha varit fallet beträffande tillsättningen av rektor och lärare vid skolan. År 1686 klagade ärkebiskopen över att han blivit oåtspord vid en rektorstillsättning vid Klara skola.² Han ansåg sig ha så mycket större anledning att ingripa, som kyrkoherden och kyrkorådet till rektor utsett en person ur annat stift. Den närmast skyldige, kyrkoherde Olaus Bergius, som vid flera tillfällen utmärkt sig för ett självmedvetet och djärvt uppträdande, sköt skulden i detta speciella fall på kyrkorådet, som handlat på eget bevåg och därvid hävdade den grundsatsen, att skolan vore en hela församlingens angelägenhet, som icke angick »pastorem». I skrivelse till kyrkorådet den 12 januari 1687 uttalade ärkebiskopen sitt missnöje över att rektorstillsättningen försiggått utan föregående kommunikering med honom.³ Han önskade för framtiden bibehålla den praxis, som dithills tillämpats, att han under rättades om uppkommande vakanser vid skolan, varefter han uppsatte ett förslag på lämpliga kandidater, som skulle komma under omröstning. Vid ett annat tillfälle, år 1724, ställdes församlingens kyrkoherde och kyrkoråd helt utanför tillsättningen av en lärartjänst vid skolan. Pastor primarius och justitieborgmästaren hade utfärdat rekommendation för en viss person med förbigående av andra inspektorer. Detta föranledde kyrkoherde Jöran Nordberg att i skrivelse till ärkebiskopen göra den anmärkningen, att han som församlingens kyrkoherde bort höras i ärendet.⁴

¹ Följande dagar upptogs kollekt för skolbetjänter: annandag påsk, annandag pingst, annandag jul och första adventsöndagen samt alla ottesånger (Stockholms konsistorii akter 1733. R. A.)

² Stockholms konsistorii protokoll ²⁴/₁₁ 1686. R. A.

³ Uppsala domkapitels arkiv, E. V. 174—175: 2. Uppsala landsarkiv.

⁴ Uppsala domkapitels arkiv, E. V. 174—175: 2. Uppsala landsarkiv.

Det kungliga brevet av den 7 juni 1749 till konsistoriet angående skolbeställningars tillsättande i Stockholm kan säkerligen betraktas som en utväg att undanröja de konflikter mellan de olika skolinspektörerna, som i så hög grad kommit till utbrott. Enligt detta skulle, när ett kollegat vid en skola blivit ledigt, de sökande anmäla sig hos de bägge inspektörerna, pastor primarius och justitieborgmästaren, som därefter upprättade ett förslag på de skickligaste, som kunde komma i fråga, varefter detta underställdes konsistoriets prövning. Innan själva valet gick av stapeln, skulle emellertid kyrkoherden i den församling, i vilken skolan var belägen, vid sammanträde med skolinspektörerna i Storkyrkans sakristia höras i ärendet. Voro då inspektörerna eniga i sitt val, förordnades till den lediga beställningen den, som deras val fallit på, men voro de av olika mening, skulle den anses vald, på vilken den ene inspektören och kyrkoherden röstat.

Denna nya anordning innebar framför allt, att kyrkoherden i församlingen men också kyrkorådet undanträngdes från att taga befattning med skolan. Nyheten ogillades i hög grad av Klara församling, där kyrkorådet år 1754 till ärkebiskopen inlämnade ett förslag, som krävde en återgång till de gamla förhållandena.¹ Pastor primarius och justitieborgmästaren skulle enligt förslaget elimineras från allt inflytande vid lärarnas tillsättning i skolan och i stället skulle denna under ärkebiskopens medverkan helt överlämnas åt kyrkorådet. Projektet stötte på kraftigt motstånd, icke minst från pastor primarius' sida, och kunde aldrig realiseras. Även om icke något resultat uppnåddes genom denna aktion, sökte dock kyrkorådet hävda sin prioritetsställning vid skoltjänsternas besättande och förekomma de bägge inspektörerna, pastor primarius och justitieborgmästaren. År 1755 föreslog sålunda kyrkoherden i kyrkorådet, att man skulle tillsätta en ledig skolmästarejänst för att »förekomma den obehagelige collision, som torde existera mellan Inspectores Scholarum och kyrkiorådet angående det af sal. drottning Christina gifna privilegio och des nyttjande».² Den gamla ordningen ägde emellertid bestånd till 1820, då i samband med barnskolans omorganisation den år 1749 bestämda skolinspektionen upphävdes.

Lärjungeantalet varierade under skilda tider. Den tidigaste uppgiften därom stammar från år 1649 i Samuel Hammarinus' ovan nämnda supplik till drottning Kristina, enligt vilken antalet skulle ha utgjort 80 elever. En i anledning av 1690 års skolstat uppgjord och till konsistoriet ingiven förteckning uppgiver antalet till 160. Denna meddelar även, att de flesta barnen voro fader- och moderlösa. Mera upplysande i detta avseende är en samma år till konsistoriet insänd katalog. Enligt denna beräknades barnantalet till 134, av vilka 90 voro fader- och moderlösa. Fäderna till 61 barn voro gardesbussar, korpraler, ryttare, småhantverkare o. s. v. Som synes var det endast de socialt sämst lottade klassernas barn, som åtnjöto undervisning i skolan. Detta förhållande synes hava ägt bestånd under hela 1700-talet. År 1744 inskrevos

¹ Uppsala domkapitels arkiv, E. V. 174—175: 2. Uppsala landsarkiv.

² Kyrkorådets protokoll $\frac{4}{1}$ 1755. Rå. A.

25 barn, vilkas fäder tillhörde den lägre hantverksklassen eller voro gardesbussar. Det högsta antalet elever hade skolan år 1727, då det uppgick till 81, under det att lägsta eller 39 uppgives för år 1790.¹ I början på 1800-talet synes skolan ha livligare frekventerats. År 1817 t. ex. utgjorde antalet elever 125.

Om det sålunda förhåller sig så, att barnskolan nästan uteslutande utvecklade sig till en de fattiga och obemedlade barnens undervisningsanstalt, var meningen med grundläggningen av det s. k. »Collegium Claraemontanum», »Collegium Illustre» eller »Öfver-skolan» otvivelaktigt den att draga de förnämas och förmögnas barn till denna inrättning. Tanken på anläggningen av en sådan blev aktuell, sedan myndigheterna förordnat, att Stockholms gymnasium skulle överflyttas till Gävle. Behovet av ett närmare lärosäte för dessa barn skulle bl. a. fyllas därigenom, att denna överskola kom till stånd, varest endast högre undervisning skulle meddelas. Initiativet utgick från kyrkoherde Terserus, som vann kyrkorådets bifall för saken. Lokaler disponerades i den övre våningen av skolhuset. Några uppgifter om lärjungeantalet finnas ej i behåll. Detta synes emellertid redan på 1680-talet ha kraftigt sjunkit, och på 1690-talet torde skolan alldeles ha upphört att existera.²

Den viktigaste förändringen i skolans historia var den omorganisation, som år 1820 företogs. Sedan den gamla skolinspektionen för Stockholm satts ur kraft och ersatts med Kungl. direktionen över Stockholms stads undervisningsverk, grep denna senare sig an med ordnandet av Stockholms skolförhållanden. Klara barnskola ombildades till trivialskola eller högre lärdomsskola. Härmed följde närmast, att reformer måste genomföras beträffande undervisning, lärarantal och lokaler. Sedan man en längre tid experimenterat med olika undervisningsmetoder, fastställdes genom det kungl. cirkuläret $\frac{6}{7}$ 1849 den ambulatoriska eller ämnesläsningen. Lärarantalet utökades 1821 med en s. k. konrektor. Även nya kolleger tillsattes, så att 1859 utgjordes lärarpersonalen av rektor och 5 kolleger. Genom 1862 års kungliga brev tillkommo ytterligare 2 kolleger, varför skolan hade förutom rektor 7 kolleger. Omedelbart efter barnskolans ombildande till trivialskola gick kyrkorådet i författning om reparation och utvidgning av skolhuset, varefter detta stod färdigt att tagas i bruk på hösten samma år.

Den genomförda förändringen beträffande barnskolan betydde för församlingen vissa lättnader i ekonomiskt avseende. Utgifter för ved och ljus, som det dittills varit en församlingens sak att ombesörja, skulle hädanefter bestridas av eleverna själva. Tvenne kollekter, som upptagits för inköp av böcker och skolmaterial åt obemedlade barn, indrogos liksom också de fyra kollekter, som varit anslagna åt lärarna, då dessa erhållit motsvarande vederlag i de terminsavgifter, som av eleverna erlades.

Då lärjungeantalet under årens lopp hastigt steg, måste år 1839 en ny utvidgning av skolhuset företagas. Ungefär ett årtionde därefter eller 1850 framlade direktionen över Stockholms stads undervisningsverk ett förslag att ombilda trivialskolan till ett fullstän-

¹ STRIDSBERG, Historik över Klara skola, sid. 26.

² STRIDSBERG, a. a. sid. 15.

Fig. 8. Klara Folksskola vid Vasagatan.

Die alte Volksschule an der Strasse Vasagatan.

The old school in the street Vasagatan.

digt elementarläroverk. Härför vore emellertid erforderliga dels nya utvidgningsarbeten inom skolhuset dels i följd härav ökade utgifter. Vid sockenstämma beslöt församlingen enhälligt att icke ikläda sig några kostnader för den föreslagna utvidgningen av skolhuset, men beträffande ombildningen till elementarläroverk gjordes det uttalandet, att församlingen ej vore övertygad om lämpligheten av denna anordning men likväl ville tillåta direktionen fri disposition av skolhuset med villkor, att det icke i något avseende skadades.¹ Ett av kyrkoherde Wallin år 1855 med anledning av det växande lärjungeantalet framlagt förslag angående en påbyggnad på skolhuset för en kostnad av 8,430 riksdaler banko avslogs likaledes av församlingen, som i stället beviljade 266 riksdaler och 32 skilling såsom hyra för nödvändiga skollokaler.² Samma förslag framkom 1871, då det på nytt avslogs. Alltsedan 1875 övergick skyldigheten att bygga och underhålla skolhus till Stockholms stad.

Klara elementarskola upphörde år 1875, sedan den genom Kungl. Maj:ts beslut sammanslagits med det å Norrmalm upprättade latinläroverket.

Innan ännu kapitlet om församlingens skolväsende avslutas, förtjäna två i början

¹ Sockenstämmans protokoll $\frac{80}{6}$ 1850. Kyrkans arkiv.

² Sockenstämmans protokoll $\frac{27}{6}$ 1855. Kyrkans arkiv.

på 1800-talet inrättade skolor behandlas, nämligen den s. k. fattigflickskolan och söndagsskolan för hantverksgesäller. Då den gamla barnskolan uteslutande meddelade undervisning för gossar, gjorde sig med tiden behovet av en skola för flickor starkt gällande i synnerhet för fattiga flickor, som voro utan all möjlighet att inhämta de nödvändigaste kunskaperna. Genom fattigdirektionens försorg ordnades det ekonomiska underlaget för en dylik flickskolas grundande.¹ Skollokaler anskaffades, och till lön för lärarinna, hushyra, inköp av ved och talg samt kläder för barn, »vilka sådant oundgängligen tarva», anslog direktionen en summa av 366 och $\frac{2}{3}$ riksdaler banko årligen. Under första året beviljades dessutom 100 riksdaler till uppköp av böcker och skolmaterial samt till skolrummens inredande. Däremot ville direktionen icke taga någon befattning med skolans övriga organisation, såvida det icke gällde dennas ekonomi, utan överlämnade till kyrkorådet den omsorg, som rörde undervisningsanstaltens »jämna och tillbörliga handhavande». Kyrkorådet å sin sida ansåg, att förvaltningen av skolan närmast ålåg fattigdirektionen, åt vilken församlingen överlämnat alla fattigvårdsangelägenheter. I annat fall skulle den föreslagna anordningen innebära, att kyrkorådet överskredde gränsen för sina befogenheter, till vilka förnämligast hörde förvaltningen av kyrkans ekonomi jämte omsorgen och vården av kyrkans tillhörigheter.

Lokaler för flickskolan inreddes i ett kyrkan tillhörigt hus, kontorshuset, där vissa rum ställdes till disposition och för vilka kyrkan uppbar i hyra av direktionen 50 riksdaler årligen.² Denna hyra sökte kyrkorådet höja, men måste efter att ha hotat med uppsägning slå till reträtt och nöja sig med det gamla hyresbeloppet.³

Några år efter fattigflickskolans tillkomst grundades en ny flickskola inom församlingen genom testamenterade medel.⁴ Genom testamente donerade avlidne kyrkovärden Hülphers år 1815 5,000 riksdaler för anläggning av en skola för fattiga flickor. Denna donation sammanslogs år 1816 med den s. k. Pauliska, varigenom den tillämnade skolans existens blev tryggad.⁵ Genom denna anordning ansåg kyrkorådet, att vissa fördelar hade uppnåtts. Lärarinnans arvode kunde ökas och lärjungeantalet, vilket den ena donatorn, Hülphers, bestämt till tio, kunde fördubblas. Enligt kyrkorådets beslut indelades skolan i två klasser, dels en s. k. läseklass och en s. k. arbetsklass, uti vilka undervisningen skulle växla så, att barnen på förmiddagarna sysselsattes i läseklassen och på eftermiddagarna i arbetsklassen.

¹ Kyrkorådets protokoll $\frac{13}{4}$ 1813. Rå. A.

² Kyrkorådets protokoll $\frac{10}{2}$ 1815. Rå. A.

³ Kyrkorådets protokoll $\frac{17}{4}$ 1815. Rå. A.

⁴ Kyrkorådets protokoll $\frac{10}{2}$ 1815. Rå. A.

⁵ Kyrkorådets protokoll 1816, $\frac{24}{3}$. Rå. A. Den sammanslagna fonden uppgick till 9,700 riksdaler banko, vilken summa under den följande tiden ökades genom ytterligare donationer. Tillfälliga bidrag skänktes av det s. k. »Wälgörande Fruntimmerssällskapet» med vardera 200 riksdaler under åren 1823 och 1824.

Fig. 9. Klara nuvarande folkskola, byggd 1906—1912 efter ritningar av arkitekt G. R. Ringström. Die heutige Volksschule, 1906—1912 von S. R. Ringström The present school, erected in 1906—1912 by S. R. Ringström.

Skolans verksamhet tog sin början 1817 i lokaler, som upplåtits i kontorshuset. Fattigflickskolan, som dittills varit inhyt därstädes, fick i stället flytta till fattighuset. Fr. o. m. år 1824 sammanslogos de bägge skolorna, fattigskolan och Hülpherska flickskolan, och ställdes under kyrkorådets gemensamma förvaltning.¹ För den förra skolan kvarstod dock fattighusdirektionens underhållsskyldighet, som bestämdes till en summa av 450 riksdaler banco årligen.

Genom sockenstämmans beslut 1828 skulle nytt skolhus för fattigflickskolan uppbyggas.² Medel till den nya byggnadens uppförande skulle erhållas genom frivilliga insamlingar. Emellertid synas dessa ha gett så klen resultat, att något bygge icke kunde igångsättas. Först 1835 tog man på allvar itu med den nya skolbyggningen.³ För detta ändamål beslöt kyrkorådet, att den till skolan av grosshandlare Pauli gjorda donationen av 5,000 riksdaler banco skulle användas som byggnadsbidrag. Vad som

¹ Kyrkorådets protokoll 22/5 1823. Rå. A.

² Sockenstämmans protokoll 15/6 1828. Rå. A.

³ Sockenstämmans protokoll 13/9 1835. Kyrkans arkiv.

utöver denna summa kunde erfordras, erhöll byggnadskommittén sockenstämmans be- myndigande att upplåna.¹

I enlighet med Kungl. Maj:ts förordning av den 18 juni 1842 angående folk- skolor i riket beslöt sockenstämman 1847 att ge skolstyrelsen i uppdrag att för en folkskolas inrättande hyra lämpliga lokaler, beräknade för 100 barn, vartill er- forderliga kostnader skulle bestridas av församlingen.² Den 16 aug. samma år invig- des skolan och för densamma utfärdades ett särskilt reglemente.³

Den nyinrättade folkskolan ställdes genom sockenstämmans beslut 1851 under skol- styrelsens inseeende.⁴ Samma beslut fattades jämväl om fattigflickskolan, vilkens fonder dock orubbade skulle förvaltas av kyrkorådet.

År 1853 blev frågan om folkskolans utvidgning aktuell. Sockenstämman beslöt detta år att uppdraga åt en särskild kommitté, bestående av kyrkovärden Hoffman, notarie Tempelman, generaldirektör von Troil, rektor Söderlind och fabrikör Hessel- gren att inkomma med förslag på en ändamålsenlig lokal och härför erforderliga kostnader.⁵ Sedan denna kommitté fullgjort sitt uppdrag, fattade sockenstämman det beslutet, att ett skolhus, beräknat för 300 elever, skulle uppföras och tomt för detta ändamål inköpas.⁶ Beslutet gick i verkställighet, och tomt inköptes i kvarteret Pilen mellan Bryggaregränd och G:la Kungsholmsbrogatan. (Fig. 8.)

Genom kungl. resolution år 1829 erhöll församlingen rätt att inrätta en s. k. söndags- skola för hantverkslärlingar och gesäller. En sådan hade redan år 1805 kommit till stånd inom Storkyrkoförsamlingen, sedan doktor Johan Niclas Brandt fått kungligt tillstånd till en sådan skolas öppnande. Omkostnaderna för densamma liksom all undervisning bestred han själv, och hans avsikt var icke blott att meddela bokliga kunskaper utan även verklig bildning. Det ideella patos, som låg bakom hans strävan, var att avhjälpa det sedliga förfall, som rådde inom hantverksklassen. Brandts liv- liga önskan var, att liknande skolor skulle komma till stånd i alla församlingar. Han lyckades också intressera konsistoriet för projektet, som i skrivelse till församlingarna år 1812 föreslog söndagsskolors inrättande. Klara församlings kyrkoråd insåg nyttan och behovet av en sådan skola men ställde likväl saken på framtiden.⁷ Först i slutet av 1820-talet kom frågan åter på tal. Genom sockenstämmans beslut år 1828 in- rättades en söndagsskola,⁸ för vilken församlingen utverkade kunglig resolution den 28 november 1829. Läraren i skolan skulle avlönas med ett par årliga kollekt, och uppgingo dessa icke till 66 riksdaler och 32 skilling, åtog sig grosshandlare Ekström

¹ Sockenstämmans protokoll 24/1 1836. Kyrkans arkiv.

² Sockenstämmans protokoll 14/2 1847. Kyrkans arkiv.

³ Sockenstämmans protokoll 12/3 1847. Kyrkans arkiv.

⁴ Sockenstämmans protokoll 18/5 1851. Kyrkans arkiv.

⁵ Sockenstämmans protokoll 29/5 1853. Kyrkans arkiv.

⁶ Sockenstämmans protokoll 23/1 1854. Kyrkans arkiv.

⁷ Kyrkorådets protokoll 28/1 1812. Rå. A.

⁸ Sockenstämmans protokoll 4/5 1828. Rå. A.

att fylla den eventuella bristen. Skolan ställdes under kyrkorådets överinseende och för densamma inflöto under årens lopp ett antal donationer, som möjliggjorde dess existens.

Alltsedan äldsta tider framstod för den svenska kyrkan som en henne tillkommande uppgift att ägna sin omsorg åt de fattigas vård. För detta ändamål underhölls talrika barmhärtighetsanstalter. Från statens sida började i och med Gustav Vasas regering intresset vakna för denna gren av samhällsvården, i det hospital anlades, som bildade medelpunkten för den tidens fattigvård.¹ Hans efterträdare fortsatte på den inslagna vägen. Men det visade sig snart, att de av staten grundade inrättningarna icke kunde avhjälpa vare sig nöden eller det överhandtagande tiggeriet. Genom 1571 års kyrkoordning överflyttades en del av underhållsskyldigheten av de fattiga på kyrkan, i det kyrkoherdarna ålades att söka förmå befolkningen inom varje socken att genom upprättande av sjukstugor underhålla ett mindre antal fattiga. Av betydelse för hela den senare fattigvårdslagstiftningen i vårt land blev den stadga, som år 1642 utfärdades. Om församlingarnas förpliktelse beträffande fattigvården bestämdes i denna bland annat, att vid kyrkorna i städerna och på landsbygden skulle efter varje församlings storlek och förmögenhet uppbyggas sjukstugor »hwarest samme Församlings fattige, som igenom ålder och swikdom så äre komna uthaff sigh, at the medh arbete sigh icke kunne nähre, skole må inflyttia och aff staden eller Sochnen Allmosor undfå och blifwa försörgde. Men icke gå kring Landet eller i Städerna på Marcknader eller thes emillan att tiggia». Mot tiggare och lösdrivare innehöll stadgan skärpta straffbestämmelser mot av dem begångna förseelser. Den församlingarna ålagda skyldigheten att sörja för den fattiga befolkningens underhåll vann emellertid långt ifrån allmän efterföljd. Genom 1686 års kyrkolag fastslogs ännu en gång denna skyldighet. Kyrkoherdarna skulle tillse, att husarna och tiggare i socknarna icke lämnades oförsörjda och att något olovligt tiggeri mot tiggarrordningen icke bedrevs. Församlingarnas medlemmar ålades, dels att bidra till sjuk- eller fattigstugors uppförande, dels ock att efter råd och tillfälle giva årligen något till de fattigas nödtorftiga underhåll.

Fattigvården i Stockholm var dock icke blott en kyrkans utan även kommunens sak. Alltsedan 1672 var denna förvaltningsgren uppdragen åt ett av stadens fyra kollegier, i vilka magistraten var indelad, nämligen politikollegium. Att denna myndighet blev delaktig av fattigvårdens handhavande, motiverades av de säregna i Stockholm rådande förhållandena. Där uppstod nämligen hinder, som ej voro tillfinnandes på andra håll. Den alltmer tilltagande inflyttningen av arbetslöst folk från landsorten framkallade nöd och elände, för vilkas avhjälpande ganska kraftiga medel måste

¹ Man erinre sig endast det gamla franciskanklostrets på Riddarholmen i Stockholm ombildning till hospital för fattiga och sjuka år 1531, vilket hospital sedermera överflyttades till Danviken.

tillgripås. I många fall kommo förordningarnas bestämmelser att verka i ineffektiv riktning på den grund, att det icke alltid gick så lätt att bestämma den fattiges hemortsrätt. Denna visade sig nämligen vara en ständig källa till tvister mellan församlingarna.

Klara församling var helt naturligt underkastad de allmänna bestämmelser om fattigvård, som i det föregående blivit omnämnda. Ett stort antal fattiga har rymts inom församlingens gränser, och det har utan tvivel framstått som en angelägenhet av allvarlig vikt att i största möjliga mån komma dessa fattiga till hjälp.¹ Man misstager sig säkerligen icke, om man antager, att Klara församling och sedermera även Jakobs församling i fattigvårdshänseende drabbats hårdast isynnerhet genom den inflyttning på Norrmalm, som ägde rum på 16- och början på 1700-talet och som delvis medförde respektive församlingars utvidgning av sina gränser. En till konsistoriet år 1732 av politikollegium gjord påminnelse angående fattighåvarnas kringbärande i Klara och Jakobs kyrkor föranledde konsistoriet till det uttalandet, att dessa håvar borde bli föremål för flitigare uppmärksamhet, isynnerhet som dessa församlingar hyste de flesta antal fattiga i hela Stockholm.²

Någon fattig- eller sjukstuga har icke av Klara församling i enlighet med förordningarnas bestämmelser blivit uppförd. Däremot har givetvis allmoseutdelningen spelat en så mycket större roll. Denna utdelning förrättades enligt ett politikollegii memorial, varom mera nedan, var 14:de dag men torde ha koncentrerats till de större kyrkliga högtidligheterna. Medel insamlades genom hävgång och kollekter, varjämte gåvor samt genom armbössor och stamböcker uppburna penningar inflöto.³ Armbössorna kringburos varje månad av kyrkobetjänterna, stamböckerna två gånger om året av församlingsbor.⁴ Huru själva utdelningen var organiserad i Stockholm framgår av ett av politikollegium utarbetat memorial från år 1687. Den tredje punkten i detta memorial, som direkt har avseende på Klara kyrka, refereras här: »En deel, som antingen äro födde här i Ohrten eller elliest i många Åhr här warit wijstande men lijtet eller intet till Uppehälle hafwa, blifwa jämbwähl på dhet sättet hulpne, att dee widh Uthdeelnigen som förrättas af Inspectoren (till hwilken Beställningh alltijdh tages en Edsworen och wählbehållen Borgare) sampt Fattigskrijfwaren utj en Rådmans af Politie-Collegio närwaru, undfå af Collect hwar fiortonde dagh, antingen utj S:t Clarae eller S:t Mariae Kyrkior en wiss Penning å 3, 4, 5, 6, 7 och 8 D:r kmt». Enligt memorialet voro alltså de, »som lijtet eller intet till Uppehälle hafwa», för sitt underhåll hänvisade till Klara och Maria kyrkor. En uppdelning av de fattiga mellan bägge dessa

¹ Detta synes bl. a. framgå av en skrivelse från Klara församlings kyrkoherde och föreståndare till överståthållaren år 1696.

² Stockholms konsistorii protokoll $\frac{8}{3}$ 1732. R. A.

³ Fattigkollekten betraktades i allmänhet med oblidna ögon. Den ansågs inverka på kyrkans inkomster, som därigenom skulle ha förminskats. Kyrkans kollektpenningar inbringade ej mer än hälften mot förut, sedan fattighåvarna kommit till.

⁴ MÜLLER, Fattigvården i Stockholm, sid. 44.

kyrkor har i verkligheten ägt rum. Vid den förra erhöilo fattiga från Klara och Olofs församlingar, Ladugårdslands, Jakobs och Johannes församlingar, Storkyrkoförsamlingen, Kungsholms församling, Tyska och Finska församlingarna utdelning, vid Maria kyrka åter fattiga från Maria och Katarina församlingar.¹ Av stor betydelse för församlingens fattigvårdsarbete var det understöd, som av enskilda personer lämnades detsamma. Främst bland dessa förtjänar nämnas rådman Olof Larsson, som under hela sin livstid nitälskade för de fattigas bästa. Samme man testamenterade vid sin död sitt hus vid Skeppsbron som ett stående kapital till underhåll för de fattiga inom Klara församling.

Trots politikollegii och församlingarnas i Stockholm förenade ansträngningar erbjöd det sig stora svårigheter att ordna fattigvården på ett tillfredsställande sätt. Den stora kommission, som under namn av politi- och brandkommissionen år 1724 tillsattes att ordna och förbättra politiväsendet i huvudstaden och rikets övriga städer, erhöil jämväl i uppdrag att omskapa försörjningsväsendet. Efter omsorgsfull prövning kom kommissionen till den slutsatsen, att enda sättet att bringa ordning inom Stockholms fattigvårdsförhållanden var att förmå varje församling att sörja för sina fattiga. I den skrivelse, som i detta syfte avgick till konsistorium, föreslog kommissionen inrättandet av tillräckligt många fattighus »deruti alla Stadens fattige intagas kunna, hwarigenom icke allenast mycken stölld, liderlighet och annan odygd äfwen förekommes utan ock en hwar af sig sielf kan weta, at om någon i husen bettla wille, densamme till allmoses åtniutande icke berättigad är».² Kommissionen hemställde, att konsistoriet ville låta varje kyrkoherde överlägga med sin församling huru och på vilket sätt fattighus kunde i staden uppföras. Konsistoriet remitterade ärendet omedelbart till de olika församlingarna i och för behandling. Med undantag av Storkyrkoförsamlingen, som var den första, som tog ställning till frågan och därvid hyste starka betänkligheter mot kommissionens förslag, dröjde de andra församlingarna under de närmaste åren med att avgiva yttrande³. Kyrkoherde Nordberg i Klara församling förklarade i skrivelse till konsistoriet den 5 november 1735, att han omedelbart, sedan han fått del av projektet, föredragit ärendet i kyrkorådet.⁴ Mellankommande hinder hade emellertid fördröjt kyrkorådets ställningstagande till frågan. Kyrkoherden lovade emellertid att påskynda ärendets behandling inom rådet. Personligen ansåg han,

¹ Någar exempel på utdelningarna må anföras ur politikollegii protokoll år 1687 »En fattig Borgare Enckia hustru Kerstin Mårtensdotter om sina 70 åhr, som lefwer utj stor armodh, bewilliades att hädan efter och ifrån sidsta uhtdelningen berächnat få åthniuta till underhålld wid uthdelningen i St. Clara kyrkia, Een D:r kopp:mnt om månaden».

»En gammall och uthfattig Änckia, hustru Malin Nilsson dotter wid namn om sine 95 åhr, som är mycket bräckeligh, bewilliades att hädan efter och från sidsta uthdelningen berächnat få åtniuta till underhålld wid uthdehningen i St: Claræ kyrkia sex mark kopp:mnt om månaden».

² Politi- och brandkommissionens protokoll $\frac{3}{4}$ 1737. R. A.

³ Stockholms konsistorii protokoll $\frac{10}{6}$ 1734. R. A.

⁴ Stockholms konsistorii akter 1735. R. A.

att det vore en kristlig plikt att föra frågan om de fattigas försörjning till en lycklig lösning men tvivlade att man för tillfället skulle kunna nå det åsyftade ändamålet. Samtidigt anförtrodde han konsistoriet, att hans egna inkast icke skulle »i kyrkorådet med ett enda ord nämnda warda». När ärendet behandlades i kyrkorådet, fann detta tidpunkten icke vara lämplig att »proponera Församlingen någon sådan uppgift» och beslöt att avvakta de övriga församlingarnas ställning till frågan.¹ Klara församling liksom de övriga församlingarna ställde sig icke oförstående eller avvisande mot kommissionens förslag, men innan man kunde taga någon definitiv ställning till detsamma, önskade man vissa upplysningar bland annat om antalet fattiga, som skulle försörjas liksom om den proportionella fördelningen mellan samtliga församlingar. Då önskemål av ovan antydd art kommo utan konsistoriets förmedling — någon skrivelse hade ännu icke avgått — till kommissionens kännedom, igångsatte denna undersökningar, som gävo det resultatet, att 912 fattiga skulle falla på samtliga församlingars lott att försörja. I skrivelse till konsistoriet meddelades denna beräkning.² Av dessa fattiga ansåg kommissionen att, efter företagen undersökning om proportionen mellan församlingarna så i anseende till hus och hushåll som innevånare, på Storkyrkoförsamlingen skulle falla 300, på Klara och Olofs församlingar 180, på Jakobs och Johannes församlingar 130, på Kungsholmens församling 24, på Maria församling 108 och Katarina församling 96 fattiga. Varje församling garanterades kyrkokollekter, månadskollekter, stamboksmedel m. m., som dittills brukat insamlas och anslås till de fattigas underhåll. Slutligen framhöll kommissionen att, eftersom varje församling i huvudstaden borde underhålla sina fattiga »ingen församling här i Staden lärer undandraga sig at häldre påtaga sig några fattiga at föda, än dageligen hafwa så många eländige personer med lyte och andra skador för sina ögon samt höra deras rop på gator och i husen».

I svarsskrivelse till kommissionen den 20 april 1737 lovade konsistoriet att kommunicera med församlingarna i ärendet och därefter avge ett fullständigt utlåtande.³ Den 8 april 1738 avläts detta, varvid de olika församlingarnas betänkanden voro bifogade.⁴ Vid sammanträde den 26 mars 1738 tog Klara församling ställning till förslaget, varvid många invändningar riktades mot detsamma. Från ett håll menade man, att det vore fruktlöst att besluta om de fattigas underhåll, så länge man icke hade några särskilda hus för dem. Som en utväg föreslog man, att av de medel, som stodo under politikollegii disposition, sådana hus skulle uppbyggas. Från ett annat håll hävdade man, att det föreslagna antalet fattiga, som av församlingen skulle underhållas, var alltför stort och kunde begränsas till ett långt mindre, »när de utslutas, som på ett eller annat lofligt sätt sielfwa skole kunna förskaffa sig sin föda».

¹ Kyrkorådets protokoll ²⁸/₁₀ 1737. Rå. A.

² Brand- och politikommissionens protokoll ²/₄ 1737. R. A.

³ Stockholms konsistorii akter 1737. R. A.

⁴ Brand- och politikommissionens handlingar: Hospitalsväsendet m. m. R. A.

Andra åter höllo före, att brandvakten kunde upphävas och den därtill uttaxerade avgiften anslås till de fattigas underhåll. Ett annat framkastat förslag gick ut på att de medel och penningar, som årligen insamlades till det s. k. rasp- och spinnhuset, borde komma de fattiga till del. Det beslut, omkring vilket församlingen slutligen enade sig, innebar, att vissa deputerade skulle sammanträda och överväga, om det vore möjligt för församlingen att utan alltför stor »gravation» åtaga sig det antal fattiga till underhåll, som kommissionen föreslagit.

Det står utom allt tvivel, att församlingen önskade slippa undan så lindrigt som möjligt, och de farhågor, som kyrkoherde Nordberg uttalade i sin skrivelse till konsistoriet 1735, blevo därmed också besannade. Från kommissionens sida betecknades beslutet också som ett försök att undandraga sig all underhållsskyldighet. För denna återstod ingenting annat än att anmäla saken för Kungl. Maj:t, som år 1740 förständigade konsistoriet att förmå kyrkoherdarna i de församlingar, som i likhet med Klara tillbakavisat kommissionens förslag, att genom »tjenliga föreställningar» övertala församlingsmedlemmarna att på sätt kommissionen föreslagit draga försorg om de fattiga. Konsistoriets svar på denna uppmaning utmynnade i det tänkvärda förslaget, att frågan skulle under överståthållarens presidium tagas upp till behandling mellan deputerade från de olika församlingarna. Detta synes också i verkligheten ha ägt rum, och under dessa överläggningar framkom bl. a. ett projekt att hyra eller inköpa ett större byggnadskomplex och därstädes inhysa alla nödställda och husvilla. Planen hade visserligen ivriga förespråkare men måste slutligen helt överges, sedan den ena församlingen efter den andra tagit fattighusfrågan i egna händer och inköpt fattighus.¹ Klara församling torde ha hört till dem, som i hög grad intresserat sig för förslaget om det gemensamma fattighuset, och när detta slutligen måste skrinläggas, tvingades den att beträda samma väg, som andra församlingar tidigare gjort. Under hösten 1745 fattades det definitiva beslutet att skapa ett församlingens eget fattighus och där underhålla det av kommissionen tilldelade antalet fattiga.² Omedelbart efter detta besluts fattande gick man i författning om inköp av ett hus för ändamålet. Men då medel såväl för husköpet som underhållet av de fattiga saknades, ingick församlingen på kyrkoherde Troilius' initiativ

¹ MÜLLER, a. a. sid. 70.

² I ett tjänstememorial inom politikollegium (24/11 1746, i Danvikens arkiv) lysa den oro och de bekymmer fram, som församlingarnas tredska framkallade. Däri heter det: »ehuru man billigt förmodat, det St. Nicolai eller Stor Kyrkio eller Riddarholms Församlingarna här i Staden samt S:t Clara och S:t Olofs Församling jemte Kungsholmen och Ladugårdslandet långt före detta skolat hwar för sig giordt någon början af det, som till de Fattigas och nödrängdes hielp och underhållande warit nödigt, sedan S:t Maria Magdalena, S:t Catharina och S:t Jacobi och Johannis Församlingar dem derutinnan berömligen föregått; Så har man dock emot all förmodan måst förnimma det desse förenembde Församlingar icke ännu sökt att befordra Hans Kungl. Maj:t:s allernådigste willia och behag, hwarigenom det nödiga och högst nyttiga ährendet nu synes lika som wara i förgätenhet kommit, då man lefwat i förhoppning at åtminstone en början wore giordt».

till Kungl. Maj:t med begäran om inrättandet av ett lotteri.¹ De av Kungl. Maj:t beviljade förmånerna med stamböcker, månadskollekter, arbössor m. m. ansågos nämligen icke inbringa tillräckliga medel för ändamålet i fråga under förhandenvärande svåra tider. På grund av det behjärtansvärda syftet räknade man med att lotter skulle säljas icke blott inom Klara och Olofs församlingar utan även utanför desamma. Den 20 dec. 1745 föredrogs ärendet i rådet, som i anseende till att ständerna beviljat lotterier till »pios usus» beslöt bifalla församlingens anhållan.

Först 1748 var emellertid husköpet verkställt och därmed var ett första viktigt steg taget i rätt riktning till ordnande av församlingens fattigvård. Dock dröjde det ännu till år 1750, innan fattighuset, beläget inom kvarteret Sjørån, uppläts för sitt angivna ändamål.

Sedan man väl lyckats inköpa ett hus, återstod det att sörja för de fattigas framtida underhåll. För att erhålla medel därtill var man hänvisad till insamling genom stamböcker, kollektor och arbössor. Men vissa olägenheter voro förknippade med denna insamling. Därvid tillgick det så, att de i samband med fattighusets upprättande tillsatta fattighusföreståndarna genom böcker antecknade husägare och hyresmän för det belopp, som var och en efter råd och förmögenhet ansåg sig kunna bidra med. Denna form av frivilliga bidrag hade många anhängare inom Stockholm. Uppbördens skedde sedan antingen per år eller kvartal allt efter vederbörandes önskan. Emellertid visade sig denna form för uppbörden vara en väl tungrodd apparat, i synnerhet som den vållade fattighusföreståndarna onödig tidspilla och möda. Dessutom blev sammanskottet, som ju var en fullt frivillig avgift, otillräckligt att fylla behovet. För att få fattighusets ekonomi för framtiden tryggad, ingick församlingen därför år 1749 till Kungl. Maj:t med en anhållan, som utmynnade i ett förslag att ersätta denna frivilliga insamling med en regelrätt uttaxering av fattigavgiften.² Förslaget, som gillades av Kungl. Maj:t, innebar, att församlingens medlemmar åtog sig att erlægga en avgift dubbelt så stor som den s. k. brandvaksavgiften. Insamlingen genom stamböcker skulle likväl fortsätta hos de förmögna. Vad som därigenom kunde inflyta liksom de frivilliga gåvor och donationer, som kunde tillfalla fattighuset, skulle användas till en fond, vars avkastning skulle möjliggöra den dubbla avgiftens förminskande och kanske med tiden dess fullständiga upphävande. En nedsättning av avgiften kunde till att börja med genomföras, sedan fattighusets ekonomi blivit tryggad. Genom den kungliga resolutionen 21 maj 1776 nedsattes fattighusavgiften till en fjärdedel.

Med frivilliga gåvor och donationer blev fattighuset i själva verket i hög grad gynnat. Bland större donationer må nämnas änkefru Roos' testamente år 1758 på 34,213 daler kopparmynt, grosshandl. Fredrik Bomans år 1767 på 10,000 daler kopparmynt, juvelerareänkan Hindrica Reichels år 1773 på 519 daler 23 skilling och

¹ Acta ecclesiastica, Klara församling. R. A.

² Stockholms stads akter: fattigvård. R. A.

2 runstycken, änkefru Anna Wires år 1786 på 1,121 riksdaler 23 skilling 8 runstycken med det villkoret, att de fattiga varje år på Anna-dagen skulle erhålla utdelning på avkastningen, samt slutligen fru Godhes testamente på 1,111 riksdaler 5 skilling och 4 runstycken. När Klara och Adolf Fredriks församlingar år 1794 överenskommo om upphävandet av det dittills gemensamma fattighuset, gjordes samtidigt en proportionell uppdelning av den under fattigdirektionens förvaltning stående donationsfonden. Därvid föll $11\frac{1}{18}$ -delar eller 5,280 riksdaler 7 skilling och 3 runstycken på Klara församlings lott. Under 1800-talet tillkommo ytterligare både större och smärre donationer, och vid 1853 års slut utgjorde den sammanlagda testamentsfonden i kapital 20,824 riksdaler 20 skilling och 9 runstycken.

Församlingen hade knappast hunnit bringa sina fattiga under tak, förrän dessa snart stodo husvilla. Den stora branden 1751 lade nämligen fattighuset i aska, varvid 180 fattiga stodo på bar backe. När det sedan gällde att uppbygga ett nytt hus, uppstodo delade meningar inom församlingen. Den ena parten, vilkens mening också segrade, önskade att återuppbygga fattighuset. Den andra parten, som hos Kungl. Maj:t överklagade beslutet om att uppföra ett nytt fattighus, föreslog, att församlingen skulle acceptera ett av Storkyrkoförsamlingen gjort erbjudande om ett gemensamt fattighus vid Sabbatsberg. Därigenom skulle för församlingen framför allt uppstå ekonomiska besparingar liksom samtidigt den fördelen vunnes, att övriga fattighus i Stockholm kunde dit överflyttas för att ställas under gemensam ledning och förvaltning. Församlingens beslut att återuppbygga fattighuset på den gamla platsen verkställdes dock 1753, då det efter branden kvarstående stenet reparerades. Följande år kunde arbetet på den nya stenbyggnaden påbörjas, som stod fullbordad 1755.

För fattighuset var ett särskilt reglemente gällande.¹ Enligt detta stod fattighuset under närmaste vård av en direktion, bestående av en ordförande och 7 ledamöter även kallade fattighusföreståndare, däribland kyrkoherden i församlingen. Till sitt förfogande hade direktionen en kamrerare, som tillika tjänstgjorde som uppborädsman av fattigavgiften och som redogörare, för vilket allt han uppbar ett arvode av 166 riksdaler 32 skilling jämte uppborädsprovision.² År 1754 utverkades kungligt hägn och beskydd åt honom i utövningen av sitt ämbete.³ Vid fattighuset voro för övrigt anställda en vaktmästare, en föreständerska, en sjuksköterska och marketenterska, för vilkas åligganden särskilda föreskrifter voro utfärdade.

¹ Reglemente för Hushållningen vid S:t Clarae och Adolph Fredrics Församlings Fattighus. Gifwit Stockholm 10 sept. 1783. För fattighjonen gällde en odaterad stadga, som år 1831 förnyades och trycktes, betitlad: Föreskrift för Fattighjonen i S:t Clara Fattighus tillfölje af Konglig Maj:ts Nädiga Reglemente för Fattigvården och direktionen wid särskilda tillfällen fattade Beslut.

² Genom sockenstämmans beslut ($2/_{10}$ 1825) ändrades formen för uppborädsräntan därhän, att denna verkställdes liksom i andra församlingar genom försorg av kronans uppborädsmän.

³ Acta ecclesiastica, Klara församling. R. A.

10. *Sveriges kyrkor. Stockholm III.*

Villkoren för intagning i fattighuset voro såsom i andra liknande inrättningar i huvudstaden ålderdom och oförmåga till arbete samt sjuklighet, allt i förening med fattigdom. Man skilde mellan fattighjon och försörjningshjon. De förra indelades i tre klasser; de, som tillhörde den första, erhöilo per månad i underhåll 1 riksdaler 12 skilling, i andra klassen 40 skilling och i tredje 24 skilling samt dessutom en portion soppa och bröd dagligen. Försörjningshjonen voro indelade i två klasser. Underhållet i de bägge klasserna var resp. 1 riksdaler 12 skilling och 24 skilling jämte soppa och bröd dagligen. Ur ordningsstadgan för de fattiga inhämtar man föreskrifter beträffande deras göromål. Till kvinnornas åligganden hörde bland annat att deltaga i tvättning och mangling samt biträda vid vedupptagning, hantlangning och alla andra handräckningar, som erfordrades »då derom af Waktmästaren eller Förestånderskan blifwer tillsagdt». Männen voro skyldiga att hålla gård och gata rena, biträda vid vedupptagning, sågning, huggning och travning, hantlangning, mangling, nedbärning av lik och flyttning av saker m. m.

Samma stadga innehöll även i händelse av vägran att ställa sig densammas föreskrifter till efterrättelse särskilda straffbestämmelser. Det fattighjon, som beträddes med tiggeri, visade ohörsamhet mot dem, som inom fattighuset hade uppsikten, ådagalade motvillighet vid arbetet, var ostyrigt, övade svordom och tråtor, ovarsamt umgicks med eld, överlastade sig med starka drycker, emot direktionens förbud medförde brännvin inom fattighuset, utan lov vistades utom fattighuset, utan anmält laga förfall uteblev från husförhör eller ock icke bevistade den allmänna gudstjänsten, erhöil en första varning, men upprepades förseelsen och direktionen ansåg ytterligare varning »så i anseende till personen som förseelsens beskaffenhet icke wara tillfyllestgörande» befordrades det till sådan bestraffning, som direktionen fann till förbrytelsen lämplig och ordningens bibehållande nödig. I särskilt svåra fall såsom »itererad wanart», då direktionen icke ansåg sig kunna åstadkomma någon tillrättavisning, ägde den att ombesörja fattighjonets överflyttning till korrektionshus. Vid grövre brotts förövande skulle den brottslige för laga rannsaking överlämnas till överståthållareämbetet.

De åtgärder, som myndigheterna vidtagit och de uppoffringar, som av enskilda gjorts för undanröjande av nöden bland den fattiga delen av Stockholms befolkning, visade sig trots allt icke fylla situationens krav. En bidragande orsak synes ha varit vissa brister i den gällande fattigvårdsorganisationen.¹ Under 1800-talets förra hälft sågo många förslag till lösning av fattigvårdsfrågan dagens ljus och ur den diskussion, som uppstod i anledning härav, framgick på 1850-talet ett projekt, som åsyftade centralisering av församlingarnas fattighusinrättningar. Till den i enlighet med 1843 års förordning angående »Fattigvården i Stockholms Stad» tillsatta s. k. stadsnämnden, i vilken varje församling var representerad genom deputerade, framlade särskilda delegerade ett förslag, som direkt åsyftade en sammanslagning av de gamla fattighusen.² De-

¹ MÜLLER, a. a. sid. 94.

² MÜLLER, a. a. sid. 202.

legerade föreslogo nämligen, att i de församlingar, i vilka särskilda inrättningar för fattighjonen och försörjningshjonen saknades, antalet fattighus skulle reduceras. De, som åsyftades, voro de sex på Norrmalm belägna fattighusen. Dessa borde sammanslås till tre. Klara församlings fattighus skulle bland annat, sedan dess försörjningshjon avflyttat, tagas i anspråk av fattighushjonen från Kungsholmens församling. För försörjningshjonen hade stadsnämnden i stället uppgjort en plan till en alldeles ny inrättning på Norr, som gjorde de gamla försörjningshusen överflödiga. Denna inrättning stod i slutet av år 1860 färdig att tagas i bruk.

Sedan sålunda försörjningshusen centraliserats, sökte stadsnämnden att genomföra samma reform beträffande fattighusen på Norrmalm. Det var icke blott dessas stora lokalbrist utan även vissa hygieniska skäl, som därvid bestämde stadsnämndens hållning. Dess protokoll vittnar bland annat om, att Klara fattighus rymde »osunda och dåliga fattiglokaler bestående af många till större delen små och låga rum utan särskilda ingångar och de anordningar i öfrigt, som motsvara tidens fordringar på en väl ordnad fattigvårdsinrättning». Nämndens förslag innebar, att plats för nya fattighus skulle beredas på Sabbatsbergstomten, där sedan gammalt Storkyrkoförsamlingens fattighus var förlagt. Förslaget mötte naturligtvis segt motstånd från de församlingars sida, som drabbades av den föreslagna förändringen. Den första, som gav med sig och samtyckte till stadsnämndens plan, var emellertid Klara församling. I anledning härav skulle för dess fattighjon ett invid Storkyrkoförsamlingens gamla byggning beläget hus, det s. k. försörjningshuset, påbyggas och omändras. Detta sattes i verket och den 24 juli 1866 kunde det nya fattighuset upplåtas för 170 fattighjon.¹ Därmed avgick den gamla fattigvårdsdirektionen inom Klara församling, då fattighjonen vid Sabbatsberg ställdes under en gemensam styrelse.

Den del av församlingens fattigvård, som hittills behandlats, var såsom av det ovanstående framgått knuten till fattighuset. Det säger sig dock självt, att församlingen rymde inom sig ett stort antal fattiga, som icke tillhörde fattighuset, men som lika fullt var i behov av vård och understöd. Talrika insamlingar och medlidsamma kvinnors och mäns uppoffringar av tid och penningar vittna om de ansträngningar, som gjorts för att underlätta dessa fattigas tillvaro. Samma godhjärtade syfte hade de fromma stiftelser, som emot 1700-talets slut grundades i huvudstaden och av vilka många ännu äga bestånd.² Direkt till ökad offervillighet syftade det kungl. brev av

¹ MÜLLER a. a. sid.

² Bland dessa stiftelser räknades »Gustafs inrättning», öppnad 1800 med uppgift att under dyra tider förskaffa de behövande av den arbetande klassen emot ett lindrigt pris tillgång på de ousbärligaste förnödenheter. Kyrkovården i Klara församling, Abraham Keyser, som tillhörde denna stiftelses revision, meddelade i sin berättelse att vid 1802 års slut hade inrättningen en fond på 15,086 riksdaler 99 skilling 6 runstycken, som vid 1803 års slut nedgått till 14,494 riksdaler 8 skilling 5 runstycken. Förluster hade uppstått på sopphusen, ved, betjäningens löner, arvoden m. m. till ett belopp av 6,334 riksdaler 46 skilling 10 runstycken. Han befarade att om ej denna inrättning finge ökade inkomster dess verksamhet skulle behöva nedläggas, vilket

år 1796, som föranleddes av ett av överståthållaren utarbetat förslag till upprättande av en »särskild» fattigvård inom varje församling. Förslaget avsåg uppenbarligen större enhetlighet i detta frivilliga hjälparbete. Särskilda ledamöter inom varje församling, som efter längre eller kortare tid skulle ombytas, borde av kyrkoråd och fattighusföreståndare utses med uppgift att »emottaga, förvalta de Almosor, hwilka uti Församlingarna inflyta, dels i grund af wissa obestämda Donationer dels wid särskildta tillfällen, särdeles mot Högtiderna, af wisse Werk och gifmilde personer, och at sådant med behörig urskiljning, efter samwete och öwertygelse utdela, hälst förwandlat uti nödwändighetsvaror, såsom Bröd, Mjöl, eller dylikt, hwarigenom missbruket af contante penningar förekommes, och borde i allmänhet om de behöfwande taga de anstalter, som nu ensamt påligga prästerskapet, hwilket på sådant sätt komme at njuta ett merkeligt biträde, då jämwäl en ordning kunde i detta ämne winnas och bibehållas.»

För denna särskilda fattigvård gjordes många donationer av medlemmar inom Klara församling. Samtliga dessa donationer ställdes under kyrkorådets disposition, genom vars försorg valet av pensionärer och utdelningen ägde rum. Några av dessa gåvor böra här nämnas. Presidenten friherre Löwen testamenterade till församlingen år 1775 ett kapital på 2,222 riksdaler 16 skilling och 8 runstycken, varav räntan, årligen belöpande sig till 133 riksdaler 16 skilling, skulle utdelas bland 32 behövande personer.¹ Statssekreteraren Segercrona, mångårig ledamot av kyrkorådet, donerade efter sin död 3,333 riksdaler 16 skilling, varav räntan, uppgående till 200 riksdaler årligen, skulle utdelas bland ett antal pensionärer. Smärre testamenten gjordes av kryddkramhandlaren Anders Brolin på 363 riksdaler, jungfru Ulrika Wadström på 166 riksdaler 32 skilling och änkefru Falk på 200 riksdaler, varav räntan enligt testamentets bestämmelser vid jultiden varje år skulle utdelas bland församlingens husfattiga. Av senare donationer märkes grosshandlare Ekströms å 10,000 riksdaler till årliga pensioner åt fattiga kvinnor.²

Det organ, genom vilket församlingsmenigheten deltog i avgörandet av sina angelägenheter, var sockenstämman. Prästerskapets privilegier av såväl 1650 som 1723 innehöll klara bestämmelser om sockenstämmans organisation och befogenheter. Men dessa gällde blott förhållandena på landsbygden. I städerna gick utvecklingen i en annan riktning. Där uppkom tidigt en borgerlig kommun, som oftast uteslöt en självständig och mot landsbygden likartad kyrklig organisation.³ Dock har man anledning att antaga, att även i städerna utvecklades sockenstämmor men med betyd-

vore till skada för de fattiga, som därigenom skulle gå miste om möjligheterna att för ett billigare pris erhålla sina förnödenheter.

¹ Kyrkorådets protokoll $\frac{11}{8}$ 1775. Rå. A.

² Kyrkorådets protokoll $\frac{7}{4}$ 1846. Kyrkans arkiv.

³ THULIN, Jämförelse mellan den borgerliga kommunen och den kyrkliga, sid. 10.

ligt begränsade befogenheter. Prästerskapets privilegier 1723 synas också förutsätta deras tillvaro, i det de stadgade, att i de städer, där sockenstämma hölls, skulle därmed förfaras »efter vanligheten». Samma knappa omnämmande återfinnes i 1817 års sockenstämmoförordning, där det heter, att »i de stadsförsamlingar, där sockenstämmor förut varit bruklige, må de ock på lika sätt hädanefter hållas».

Sockenstämman i Klara församling på 1600-talet och början på 1700-talet framstår icke i någon klar och tydlig dager. Det är möjligt, att den i enligt med tidens sed under kyrkoherdens ordförandeskap hölls på kyrkbacken eller i sakristian, varvid rent kyrkliga angelägenheter, framför allt ekonomiska, debatterades och avgjordes. Ganska tidigt torde sockenstämman ha skjutits åt sidan av magistraten, som i sin tur mot 1600-talets slut måste avstå inflytandet över kyrkans förvaltning åt kyrkorådet. Det enda område, där menighetens rättigheter i stort sett förblevo okränkta, gällde val av kyrkoherde, kaplan och andra kyrkans tjänare. I detta avseende sökte dock kyrkorådet att öka sina befogenheter, men mötte stundom för dylika tendenser kraftigt motstånd.¹

Det har antagits, att vissa omständigheter utgjorde hinder för sockenstämmans utveckling i städerna.² Kyrkorådsinstitutionen skulle bl. a. ha gjort menighetens deltagande i avgörandet av ärendenas rent kyrkliga natur överflödigt. Detta äger utan tvivel sin riktighet, men missnöjesyttringar från församlingarnas sida ge otvetydigt vid handen, att dessa icke frivilligt avstått sina rättigheter åt kyrkorådet. I Klara församling t. ex. hävdade menigheten sin rätt att bli delaktig av de dispositioner, som i anledning av branden 1751 blivit träffade, och önskade inhämta klart besked om det ekonomiska läget.³ Under 1700-talet synes sockenstämman ha tagits i anspråk för andra angelägenheter än de speciellt kyrkliga. Det ämne, som därvid blev föremål för behandling, var fattigvården och berodde väl ytterst på dennas intima sammanhang med den kyrkliga själavården. Man finner t. ex., att Klara församling år 1737 varit kallad till sockenstämma för att besluta om uppförandet av ett fattighus. Något protokoll föreligger icke från denna sammankomst, endast ett referat, som klart och tydligt ådagalägger dennas karaktär av sockenstämma. När det första sockenstämmo-protokollet därefter föreligger år 1807, gäller ärendet likaledes en fattigvårdsfråga. Val skulle förrättas av en ledamot och revisor i den enligt Kungl. Maj:ts stadga 12 aug. 1807 anbefallda fattigvårdsinrättningen. Församlingen utsåg enhälligt för det förra uppdraget grosshandlare Petter Lundgren, för det senare fortifikationskaptenen Ludvig Dævel och beslöt samtidigt, att revisorn för framtiden skulle väljas av kyrkorådet.⁴ När nästa protokoll föreligger år 1820, hade under tiden särskilda bestämmelser angående sockenstämman blivit utfärdade. Enligt 1817 års förordning skulle

¹ Jfr klockarvalet 1726 (kyrkorådets protokoll ²⁰/₃ 1726).

² HERLITZ, Svensk Stadsförvaltning på 1830-talet, sid. 371.

³ Kyrkorådets protokoll ²⁷/₅ 1753. Rå. A.

⁴ Sockenstämmans protokoll ²²/₁₁ 1807. Rå. A.

sockenstämma hållas på bestämda tider, maj och oktober, under pastors ordförandeskap. De ärenden, som skulle bli föremål för överläggning, voro mål, som rörde kyrkans vård samt socknens eller församlingens hushållning och allmänna angelägenheter. Till denna sista kategori hörde en mängd spörsmål av allt annat än kyrklig art såsom skolväsen, brandkassar, brandstodsföreningar, fattigförsörjning, inflyttning i församlingar, väghållning m. m. samt »överenskommelser till befordrande av allmän ordning och sedlighet inom församlingen».

Den första sockenstämman i Klara församling efter den nya förordningens ikraftträdande hölls år 1820,¹ då under kyrkoherde Hagbergs ordförandeskap den wallinska psalmboken enhälligt antogs till allmänt bruk. Samma enhällighet uppnåddes däremot icke på närmast följande sockenstämma år 1825, då församlingen skulle utse deputerade, som skulle sammanträda med överståthållaren och övriga församlingars ombud för att överlägga och besluta om det engelska gaskompaniets anbud att under förbehåll av uteslutande privilegier på ett visst antal år ombesörja huvudstadens »upplysande med Gas under den mörka Årstiden».² Man beslöt att välja 8 deputerade, 2 ur vardera de fyra klasserna: adeln och riddarskapet, ofrälse ämbetsmän, handlande (grosshandlare och minuthandlare) och hantverkare. Innan själva valet förrättades, enade man sig om vissa direktiv för de delegerade. De årliga omkostnaderna för den föreslagna gatubelysningen finge icke för »Hus- och Tomtägare blifva mere betungande än den nuvarande Gatu-Upplysningen». Deputerade blevo dessutom bundna av sina kommittenters samtycke, i det man beslöt, att om under de inför överståthållaren mot de övriga församlingarna i ämnet förekommande överläggningarna så grannlaga frågor skulle uppstå »att pluraliteten af denna församlings Deputerade ansåg betänkligt att i beslutet deltaga» skulle det vara deputerades både rättighet och skyldighet att hos överståthållareämbetet begära anstånd med det slutliga avgörandet, intill dess deputerade kunnat å lagligen utlyst sockenstämma meddela församlingens hus- och tomtägare samma frågor och inhämtat deras tankar. Frågan om gatubelysningen skulle återkomma under de följande sockenstämmorna och synes mer än någon annan angelägenhet ha samlat intresset omkring sig. När andra ärenden, såsom fattigvård, skolväsen, sjukvård, voro föremål för överläggning, saknades i regel det stora flertalet församlingsbor. Vid den sockenstämma, som år 1825 var sammankallad för att besluta angående revisionen av fattighusets räkenskaper och uppbörd, närvoro förutom fattigdirektionens ledamöter endast 4 tomt- och husägare.³

Att sockenstämmorna voro så föga talrikt besökta, kan möjligen anses bero därpå att endast tomt- och husägare voro berättigade att närvara, under det att de s. k. hyresmännen, som otvivelaktigt representerade majoriteten inom församlingen, voro uteslutna från allt deltagande. Detta stod visserligen i full överensstämmelse med

¹ Sockenstämmans protokoll ¹⁵/₁₀ 1820. Rå. A.

² Sockenstämmans protokoll ²³/₁ 1825. Rå. A.

³ Sockenstämmans protokoll ²/₁₀ 1825. Rå. A.

1817 års sockenstämmoförordning men innebar icke desto mindre en ofrånkomlig orättvisa, som man från många håll önskade undanröjd. Principen, som därvid hävdades, var den, att lika skyldigheter svarade mot lika rättigheter. När sockenstämman i Klara församling år 1828 skulle fatta beslut om gatubelysningen, gjorde en av de närvarande, professor Cederschiöld, gällande, att om hyresgästerna skulle bidra till den föreslagna anstalten, tillkomme det dem också att med sina röster deltaga i överläggningen och beslutet.¹ Denna uppfattning gillades icke av de närvarande tomt- och husägarna, som slog vakt om sina rättigheter, i det de förklarade, att då varje husägare hade tillfälle att genom enskild överenskommelse med sina hyresgäster avgöra, i vad mån de borde bidra till lyshållningen, skulle hyresgästerna frikallas från allt deltagande i de allmänna anstalter, om vilka tomt- och husägare endast ägde att överlägga och besluta. Denna uppfattning beträffande tomt- och husägares privilegium på rösträtt vid sockenstämma hade ingen starkare resonans bland den stora allmänheten, och från mer än ett håll hävdade man följdriktigt, att sockenstämman icke gav ett fullödigt uttryck åt en församlings önskemål, utan endast representerade en begränsad del därav. Vid riksdagen 1834—35 frambars denna synpunkt i en motion, i vilken yrkades på en ändring av 1817 års sockenstämmoförordning i den riktning, att ökat inflytande på sockenstämman måtte beredas andra befolkningslager inom församlingarna än tomt- och husägare.² Motionen var väckt av kyrkoherde Bergvall, och sedan den blivit uppläst i prästeståndet, höll doktor Pettersson ett anförande, i vilket han, med hänseende på förhållandena i Stockholm, hävdade varje församlingsmedlems rättighet att rösta på sockenstämman, »emedan vid flera tillfällen frågor uppstå om stående eller för en längre tid behöfliga afgifter, för hvilkas utgörande såväl hyresmän som husegare tagas i anspråk; och då dylika frågor föredragas, bör det vara hvar mans rätt att yttra sig, emedan det är Svenska folkets rätt att beskatta sig sjelf, ehvad det är till allmänna eller enskilda behofs fyllande». Motionen hade den verkan, att en omarbetning av sockenstämmoförordningen ansågs ofrånkomlig. År 1835 sammanträdde sockenstämman i Klara församling för att taga ställning till ett utarbetat ändringsförslag.³ Professor Cederschiöld, som redan tidigare förfäktat andra än tomt- och husägares rättighet till deltagande i sockenstämman, önskade därvid få den principen fastslagen, att alla de, som bidro till en avgift, borde äga rätt att bestämma dess ändamål och användning, medan älderman Lund ansåg det olämpligt, att andra än fastighetsägare avgjorde beskattningsfrågor, som endast rörde dessa, vilka därför borde bibehållas vid sitt privilegium att besluta i sådana mål. Den förre lyckades likväl draga majoriteten på sin sida, och principen om alla församlingsmedlemmars rätt till deltagande i sockenstämman blev gillad under den förutsättning, att de erlade 2 1/2 rd. eller därutöver i bevilling. Dock skulle endast fastighetsägare äga

¹ Sockenstämmans protokoll ³¹/₈ 1828. Rå. A.

² Riksdagshandlingar 1834—35. Prästeståndets protokoll, sid. 325.

³ Sockenstämmans protokoll ⁶/₁₂ 1835. Kyrkans arkiv.

rätt att besluta i angelägenheter, som rörde dem. Denna uppdelning i två klasser av de ärenden, som sockenstämman hade att befatta sig med, återfinnes i 1847 års sockenstämmoförordning för Stockholm. Genom 1862 års kommunallagar reglerades slutligen det förhållande mellan den borgerliga och kyrkliga kommunen, som ännu äger bestånd.

Klara församling, som ursprungligen omfattade hela Norrmalm, har till följd av senare vidtagna delningar reducerats till sitt omfång och upptager f. n. ett ytinnehåll av 457,202,7 kvm., vilket högst väsentligt överträffar de bägge från densamma avskilda församlingarnas, Jakob och Adolf Fredrik. I fråga om befolkningens storlek hör den numera jämte Storkyrkoförsamlingen och Jakobs församling till de mera oansenliga i Stockholm. Så har dock icke alltid varit fallet. Den äldsta bevarade mantalslängden från år 1652 upptager invånareantalet i Klara församling till 3,023 personer jämte 324 gamlingar; däri är också inberäknad den befolkning, som bodde på Munklägret och utanför staketet. Hundra år senare har antalet växt till över det dubbla och utgjorde t. ex. år 1755 7,541. Under den därefter följande tiden kan man iakttaga en fortsatt stegring. Den mantalsskrivna befolkningens storlek uppskattas sålunda 1845 till 11,236 personer, vilken summa under de närmaste årtiondena alljämt växer för att 1878 nå maximum eller 19,553. Fr. o. m. denna tid sjunker emellertid antalet successivt och utgjorde år 1900 17,624 och 1910 13,427. Vid 1924 års slut beräknades det till 11,608. Denna nedgång sammanhänger med den starka citybildning, som från 1880-talet tagit fart i en alldeles ovanligt hög grad inom Klara församling. Den bofasta befolkningens numerär sjunker ständigt i samband med att byggnaderna alltmera tagas i anspråk för affärs- och kontorslokaler. Klara församling har bl. a. blivit ett centrum för de stora dagliga tidningarna. Trots denna märkbara förändring intager den dock en rangplats bland Stockholms församlingar och hävdar ännu med all rätt sin ställning som den äldsta och ursprungligaste församlingen på Norrmalm.

Den lantliga idyll är oåterkalleligen svunnen, då Klara kyrkogård fick tjäna såsom betesmark för kor, svin, får och andra »oskäligen kreatur». En ny, mindre idyllisk tid har i stället gjort sitt inträde. Råmande, grymtande och bråkande djurläten ha ersatts med dunket och rasslet från tidningspressar eller andra den moderna teknikens alster. Den, som styr sina steg över kyrkogården, skall likvisst, trots tidens jäkt, förnimma något av den frid och ro, som där ännu utbreder sig, och instämmer måhända i vad skalden så vackert sjunger:

Det viskar i vinden och mumlar vekt
i solfallet över de döda.
Jag söker som man den plats, där jag lekt
som barn med barndomens röda
och rörliga blod i sus.
Jag hälsar, Sankta Klara, ditt hus,
din gård, dina fönster som glöda.
Längtan sänker vingen
här i enslig fred.
Vackra klockor, ringen!
Sången ringer med.

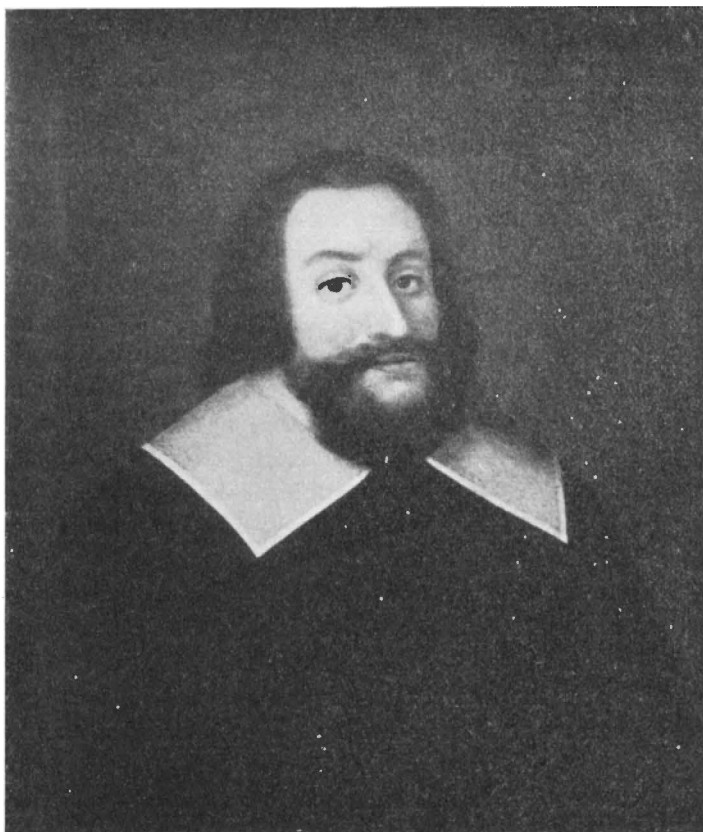

Fig. 10. Klara kyrka. Porträtt av kyrkoherden Samuel Hammarinus, 1665.

Bildnis des Pfarrers Samuel Hammarinus. Portrait of the rector Samuel Hammarinus.

KAP. VIII.

Series pastorum.

HAQUINUS OLAI var den förste kyrkoherden i församlingen, där han började tjänstgöra omkring 1590. Om hans tidigare öden saknas helt och hållet uppgifter. Werving uppgiver, att han varit en ivrig anhängare av Johan III:s liturgi, men att han på Uppsala möte 1593 förenat sig med hertig Karl.¹ Detta mötes beslut befinnes han också ha undertecknat.² Jöran Nordberg däremot antager, att han varit en »faster man» och tillhört de Stockholms präster, som opponerade sig mot liturgin och »trädde fram för gapet och gjorde sig til en mur omkring Israels hus och stodo i striderna

¹ WERVING, Carl IX:s historia, I, sid. 150.

² S. R. A., III:1, sid. 78. »D. Haquinus ex ecclesie suburbana.»

på Herrans dag».¹ Det förefaller mycket sannolikt, att denna hans fasthet i den rena evangeliska läran hänför sig till tiden efter Uppsala mötes beslut. Under förutsättning, att denna förmodan är riktig, kan han mycket väl under Johan III:s livstid ha omfattat dennes liturgi med starka sympatier. Haquinus Olai dog år 1596.²

ERICUS ERICI HELSINGUS' namn möter första gången i samband med Uppsala möte, vars beslut han i egenskap av hertig Karls hovpredikant undertecknat.³ Den 4 aug. 1596 kallades han till kyrkoherde i Klara församling. Jöran Nordberg antager, att han redan den 24 i samma månad blivit befordrad till annan lägenhet.⁴ Detta antagande stämmer dock icke överens med det faktiska förhållandet. År 1601 uppbär han sålunda sin tionde från nya ladugården. Ännu 1603 kvarstod han som kyrkoherde, vilket år hans namn förekommer i konsistoriets protokoll i samband med en trolovningsaffär.⁵ Han torde dock under någon av de följande åren ha lämnat församlingen, men ovisst är det, om han frivilligt begärt avsked eller vunnit någon högre befordran. Enligt Jöran Nordbergs uppgift skulle han ha avlidit år 1615. Från trycket utgav han ett antal skrifter, dels översättningar dels egna arbeten, vilka samtliga utmärka sig för nitälskan för den rena och den rätta läran och för opposition mot såväl påviska som kalvinska villfarelser.

HENRICUS OPSOPÆUS har antagits vara son till kyrkoherden i Ramsle (Ångermanland) Johannes Claudii Strand.⁶ Han studerade i Upsala, där han promoverades till magister den 22/1 1600. Följande år blev han antagen till rektor vid trivialskolan i Stockholm efter mästare Ericus Pauli, som blivit befordrad till »poenitentiarus».⁷ Den 30 jan. 1607 introducerades han av ärkebiskop Olaus Martini till kyrkoherde i Klara församling, där han tjänade till sin död 1612.

PEDER ERICI ROSLAGIUS. Födelsedatum och härkomst äro okända. Han tjänstgjorde vid ett tillfälle som kaplan vid Adelunda och Morkarla i Upland, då han helt oväntat fick konung Karl IX till åhörare. Genom konungens försorg sattes han i stånd att fortsätta sina studier. Han studerade först i Uppsala och företog därefter en utrikes resa, varunder han i studiesyfte besökte Danmark, Tyskland och Holland. Vid återkomsten till hemlandet 1609 eller 1610 utnämnde Karl IX honom till sin hovpredikant. Han trädde sedermera i Gustav II Adolfs tjänst och var denne följaktig på alla resor i Sverige. Under en sådan fick han fullmakt som kyrkoherde i Klara församling. Den 17 september 1622 avlade han magistergraden vid promotionen i

¹ NORDBERG, a. a. sid. 152.

² Stockholms konsistorii protokoll 1596: »then ³⁰/₂ afsomnade vår medbroder Håkan på Norrmalm och begrafwen St Mattiae dagh.»

³ S. R. A. III:1, sid. 78.

⁴ NORDBERG, a. a., sid. 153.

⁵ Stockholms konsistorii protokoll 7/12 1603. R. A.

⁶ BIBERG, Härnösands stifts- och herdaminne, 3, sid. 238. BYGDÉN (Härnösands stifts herdaminne, 3, sid. 131) har däremot ingen uppgift om ett dylikt släktskapsförhållande.

⁷ Uppsala konsistorii protokoll 7/12 1601. Uppsala landsarkiv.

Uppsala. År 1624 utnämndes han därjämte till kyrkoherde i Bromma församling. År 1632 blev han »corrector Typografiorum» i Stockholm, och det följande året deltog han i den då samlade riksdagen. Död i Stockholm i mars 1644.

STEFAN GALLIUS föddes i Stockholm, där han gjorde sina första lärospån i därvarande trivialskolan. Fortsatte sina studier utomlands i Marburg, där han år 1633 tog magistergraden. Dessförinnan tjänstgjorde han som Axel Oxenstiernas hovpredikant och som garnisonspredikant i Elbingen 1630—31. 1634 utnämndes han till »politices» lektor vid Åbo gymnasium, varefter följde fullmakt som hovpredikant och förordnande att biträda Johannes Matthiæ vid drottning Kristinas undervisning. År 1639 erhöll han Vallentuna socken som prebende, vilket han dock aldrig tillträdde. Kallades 1644 enhälligt till kyrkoherde i Klara och Bromma församlingar. Död d. 8 sept. 1647 jämte två sina barn genom en drunkningsolycka på Ulvsundasjön vid en återfärd från Bromma prästgård.

SAMUEL HAMMARINUS föddes i Ovansjö i Gästrikland, där hans fader var bonde. Studerade först i Gävle, därefter i Uppsala, där han blev student 1620. Prästvigdes 1629, varefter han 1630 antogs till kaplan i Klara församling, vilket var hans första prästsyssla. År 1638 tog han magistergraden i Uppsala och utnämndes därpå till konrektor vid trivialskolan i Stockholm.¹ Han befordrades följande år till rektor och kallades 1642 till kunglig hovpredikant. Utnämndes 1647 till kyrkoherde i Klara församling efter en skarp kontrovers mellan ärkebiskopen och nämnda församling. Blev 1649 kyrkoherde i Bromma församling och s. å. vice preses i Stockholms konsistorium. Deltog i 1643, 1650 och 1660 års riksdagar. Avsatt från sina befattningar och prästämbetet 1663. Död i Stockholm 1665.

Hammarinus' största insats i församlingen var utan tvivel grundläggningen av den s. k. barnskolan. Denna betraktade han emellertid som sin privatdomän, där han ville styra och ställa efter behag. Hans uraktlåtenhet att göra reda för skolans räkenskaper uppkallade såväl konsistoriet som magistraten emot honom. Ett minne av denne beryktade kyrkoherde lever kvar i namnet på en av Stockholms gator, nämligen Mästersamuelsgatan.

Samuel Hammarinus' porträtt, fig. 10. Fond mörk oliv. Mörkt hår, brunt skägg, bruna ögon. Inskrift å duken: »M. Samuel Hammarinus pastor ad div. Claram 1647 missionem postulavit 1663, obiit 1665, pater Hammarfeldorum et Hammarbergorum». Å baksidan: Målat anno 1665. Renoverat år 1835 af Joh. Söderlund». Baksidans

¹ Redan omedelbart vid sitt inträde i trivialskolan väckte han oenighet angående sin rangplats i Stockholms konsistorium. Uppsala konsistorii protokoll (20/1639) meddelar därom: Eodem die ankom M. Samuelis Hammarini skrifttelige besvär emott pastores på Södremalm, uthi Clöstret och the Finskas Församling såsom ock emot sacellenos i Staden och the intet willia honom efter sitt Embete tillbörligen respectera. Och bekom så confirmationsbreef på conrektoratet och tillstånd att motta alla sina antecessorum rättigheeter serdeles thet rum och respect, som then titulo är lijkmatigt och wahnligt wara pläger».

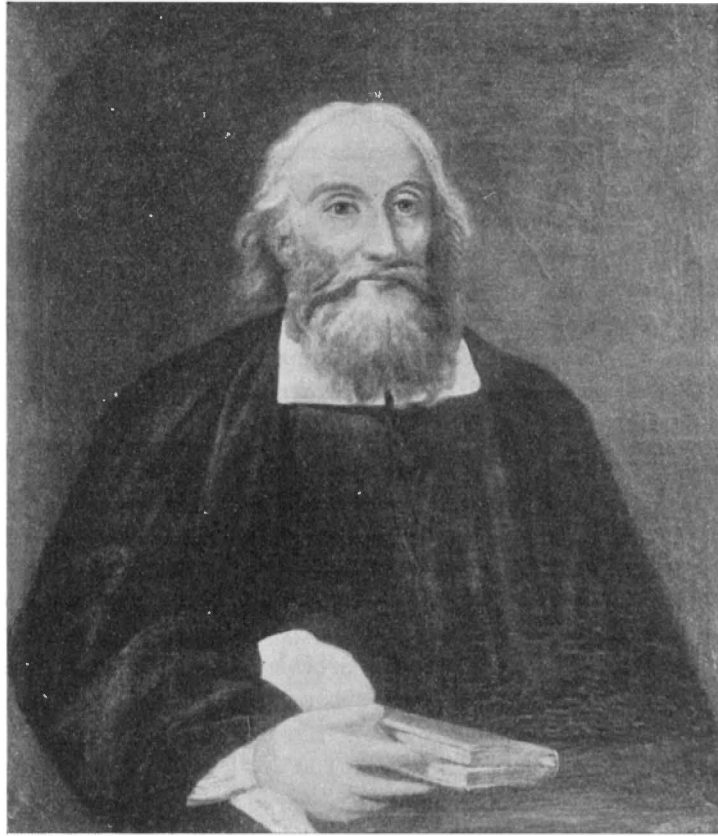

Fig. 11. Klara kyrka. Porträtt av kyrkoherden Samuel Brask, 1663.
 Bildnis des Pfarrers Samuel Brask. Portrait of the rector Samuel Brask.

inskrift av renovatorn. Å ramen: »M. Samuel B. Hammarinus. 1647 Pastor, Obiit 1663». Svart ram med förgyllda lister. H. 77, B. 65 cm.

SAMUEL BRASK. Född 22 maj 1613 i Veta. Föräldrarna voro komministern i Veta och Viby sedermera kyrkoherden i Västra Ny (Nykyrka) Petrus Johannis och Elisabet Larsdotter Brask. Genomgick Linköpings skola, student i Uppsala september 1633, företog vidsträckta utländska resor 1641—1644 och avlade därunder magistergraden. Lektor i värtalighet och poesi i Linköping 1644, kyrkoherde i Ekeby och Rinne 1648, prästvigd 1649, hovpredikant hos Karl X Gustav 1654, riksdagsman 1654 och 1660. Kallades enhälligt till kyrkoherde i Norrköping men avböjde kallelsen. Kyrkoherde i Klara församling i Stockholm 28 juli 1663. Död 12 juni 1668 i Stockholm.

Brask karakteriserades som en älskvärd, vinnande natur »emot var man mycket vänlig och human, välvillig och trogen emot sina närmare vänner och nabor alltid

Fig. 12. Klara kyrka. Porträtt av biskop Johannes Terserus, 1672.
Bildnis des Bischoffs Johannes Terserus. Portrait of the bishop Johannes Terserus.

godtalig, lustig, from och ärbar, av gladlynte ord och later». Han torde vara mest känd för eftervärlden som författare på dramats område. Dit räknas ett skoldrama »Filius prodigus seu Imperitus peregrinans», en tragekomedi om apostlarnas gärningar »Acta et martyria apostolome» och ett festspel med anledning av westfaliska freden »Mars germanicus victus».

Samuel Brasks porträtt, fig. 11. Mörk fond, blå ögon, vitt hår. Å ramen: »Eccles: 7. v.: 9. Mag. Samuel Brask Ostrogoth. Nat: 1603. Past: 1663, Denat 1668». Inskr. å baksidan: »Målat anno 1663. Renoverat år 1835 af Joh. Söderlund». Svart ram med förgyllda lister. H. 80, B. 70 cm.

JOHANNES TERSERUS var född 1605 och son till prosten och kyrkoherden i Leksand Elaus Engelberti Terserus och hans hustru Anna Svinhufvud. Efter förberedande studier i Västerås och Örebro förlade han dessa därefter i Uppsala 1628, där han blev student.

Kallades därefter till kaplan i Leksand och prästvigdes år 1631 i Västerås' domkyrka. Följande år kallades han av biskop Rudbeck till lektor vid gymnasiet i Västerås och stannade där till 1633, då han företog en resa till Tyskland. Därunder uppehöll han sig länge i Helmstedt, där han bodde hos teol. professor Konrad Hornejus, en nära förtrogen vän med Calixtus, med vilken senare Terserus dagligen plögade umgänge. Efter hemkomsten till Sverige 1637 tjänstgjorde han på nytt vid gymnasiet i Västerås. Tre år senare utnämndes han till teol. professor vid Åbo akademi, men överflyttade 1648 till Uppsala universitet (utnämnd 1647). Han blev 1658 utnämnd till biskop i Åbo, tillträdde stiftet 1659, suspenderades som irrlärlig 1663 och nödgades 1664 begära avsked från biskopsämbetet. Året därpå utnämndes han till kyrkoherde i Riddarholmsförsamlingen i Stockholm, varefter han 1668 överflyttade som kyrkoherde till Klara församling. Därifrån befordrades han år 1671 till biskop i Linköpings stift. Död 12 april 1678.

Inom Klara församling gjorde sig Terserus mest känd på skolväsendets område, i det han upprättade det s. k. »Collegium Illustre» för de högre ståndens barn. Skolan hade icke lång livslängd, i det den redan 1693 var mogen att slå igen sina portar. »Inrättningen hedrar emellertid alltid», säger en författare, »Terseri nitfulla håg att gagna samhälle och medborgare, som oupphörligen följde honom, ända till de sista dagarna av hans verksamma lefnad».¹ Terserus namn torde dock vara mest bekant i samband med en teologisk stridsfråga i mitten på 1600-talet. Striden gällde den s. k. konkordieformeln. Denna önskade en falang bland svenska kyrkans präster med bl. a. professor Jonas Magni och pastor primarius i Stockholm i spetsen få fastslagen som svenska kyrkans bekännelsebok. Johannes Matthiæ, drottning Kristinas lärare, och Johannes Terserus, båda personligen påverkade av Calixtus' unionspolitik beträffande de lutherska och kalvinska kyrkornas förenande, sökte i stället utbreda kännedomen om dennes unionistiska idéer i Sverige. Striden mellan dessa bägge falanger blossade upp vid riksdagen 1647. Terserus' motståndare lyckades slutligen få honom fälld. Hans år 1662 utkomna skrift »Förklaring öfver Catechismen» ansågs innehålla synkretistiska tankar av förgriflig art. Hans sak avgjordes vid riksdagen 1664, där opinionen inom prästerskapet visade sig vara enhällig mot honom. Han tvingades att begära avsked, vilket också av Kungl. Maj:t beviljades. Återupprättelsen kom först mot slutet av hans levnad. Hos Karl XI stod han högt i gunst och hugnades av denne med värdigheten som prästeståndets talman.

Johannes Terserus' porträtt, fig. 12. Mörk fond, brunt hår och skägg, svart dräkt. Å ramen: »D: Johannes El: Terserus Ep: Ab: 1669 Pastor, Ep: Lincop: 1672». Å duken i övre, högra hörnet: »D. Joh: El. Tersrus. Ep. aboens 1658. pastor ad Ecc. Riddarholm 1665, ad Claremontanum 1669. Episcop. Lincop. 1672. (= Herr J. E. Terserus kyrkoherde i Riddarholmskyrkan 1665, i Klara 1669, biskop i Lin-

¹ I. TENGSTROM, Minne öfver Johannes Elaus Terserus, sid. 142, noten.

köping 1672). Å baksidan: »Målat 1672. Renoverat 1835 av Joh. Söderlund». Ram som föregående. H. 76. B. 65 cm.

OLAUS BERGIUS föddes 1627 i Åkers socken i Södermanland. Föräldrarna voro en förmögen bonde Anders Hansson och hans hustru Brita Olofsdotter. Blev student i Uppsala 1647, magister i Åbo 1653, prästvigdes till regementspastor vid ett finskt regemente i Karl X Gustavs armé i Polen. Följde 1657 riksrådet Clas Rålamb som predikant på dennes ambassad till Turkiet, utnämndes till hovpredikant hos änkedrottningen 1665, befordrades 1668 till kyrkoherde vid Riddarholmskyrkan men tillträdde ej denna befattning. Kyrkoherde Simming erhöi i stället fullmakt. Utnämndes 1672 till kyrkoherde i Klara församling. Död i Stockholm 19 april 1692.

Olaus Bergius' porträtt, fig. 13. Mörk olivbrun bakgrund, grånat hår och skägg. Svart dräkt. Inskrift å ramen: »M. Olaus Bergius. 1672 Pastor, obiit d:19 April 1692». Å duken i övre, högra hörnet: »M. Olaus Bergius designatus pastor Eccl. Riddarh. ad. d. Claram transvaetus 1672, vocatus ad Episcop. Strengn. 1687, obiit 1692» (= Magister O. Bergius utnämnd till kyrkoherde i Riddarholmskyrkan, till S. Clara 1672, kallad till biskop i Strängn. 1687, död 1692). Inskrift å baksidan: »målåt anno 1692. Renoverad år 1835 af Joh. Söderlund». Ram som föregående. H. 75, B. 65 cm.

SIMON ISOGEUS föddes i Stockholm 8 december 1643. Föräldrarna voro bokhållaren vid Danviks hospital Peder Pedersson och Sara Simonsdotter Nauclerus. Han genomgick Västerås' gymnasium 1661. Inskrevs som student vid Uppsala universitet 1665, vistades i Lund såsom handledare åt generalguvernören Herman Flemmings söner, varifrån han återvände 1674. Prästvigdes 1675 i Västerås' domkyrka av biskop Nils Rudbeck, avlade magistergraden i Uppsala 1676, förordnades 1678 till stabspredikant och preses i fältkonsistoriet, s. å. regementspastor vid livregementet. Följde som legationspredikant greve Nils Bielke på dennes ambassad till Frankrike 1679. Kallades 1682 till kunglig hovpredikant, förordnades 1684 till ordinarie hovpredikant med säte i hovkonsistoriet. Utnämndes 1692 till kyrkoherde i Klara församling, där han stannade till sin död 4 december 1709.

Vid riksdagen 1697 var Isogeus konsistoriets fullmäktig. Hans uppträdande i en fråga rörande banken vållade efterräkningar, i det konsistoriet ansåg, att han gjort detsamma »ingen heder». Han skulle ha föreslagit, att prästerskapets fullmäktige i banken icke valdes i Stockholm utan i Uppsala. Detta uppkallade Stockholms konsistorii ledamöter, främst pastor primarius, mot honom.¹ Några år senare blev han indragen i en tvist angående en begravning utan likpredikan och klockringning. Denna dispens hade konsistoriet icke velat bevilja, men genom justitierevisionens utslag, som gillades av Kungl. Maj:t, medgavs den. Revisionen förhöll konsistorie »deras obetänksamma comportemente härviid». Admonitionen drabbade i hög grad Isogeus, som från tyska översatt en traktat med titeln »Theologiskt Betänkande av

¹ Stockholms konsistorii protokoll ²³/₃ 1699. R. A.

Fig. 13. Klara kyrka. Porträtt av kyrkoherden Olaus Bergius, 1692.
Bildnis des Pfarrers Olaus Bergius. Portrait of the rector Olaus Bergius.

liks hemliga begrafningar af Christian Kortholten». Skriften hade av Isogæus försetts med ett företal, i vilket han ivrade mot begravningar i tysthet och utan likpredikningar. Revisionens brev till konsistoriet den 13 maj 1701 betecknade företalet innehålla »några anstötliga och heelt otjenliga expressioner».¹

Simon Isogæus' porträtt, fig. 14. Mörk olivbrun fond, ljust grågult hår, blå ögon, t. v. rödbrunt draperi.

Inskr. å ramen: M. Simon Isogæus 1693 Pastor, obiit d. 4 Dec: 1709.» Å duken: »M. Simon Isogæus pastor Leg. pract. Equ. 1679 Concion. Aul. 1684. pastor ad. d. Claram 1693, obiit 1709.»

Å baksidan: Målat anno 1709. Ram som föregående. H. 77, B. 65 cm.

¹ Såväl konungens brev till justitierevisionen som revisionens brev till konsistoriet äro avtryckta hos WESTÉN: Hovclericiets historia, sid. 557, not. 6.

Fig. 14. Klara kyrka. Porträtt av kyrkoherden Simon Isogeus, 1709.
Bildnis des Pfarrers Simon Isogeus. Portrait of the rector Simon Isogeus.

DANIEL NORDLIND föddes nära Avesta den 19 februari 1662. Hans föräldrar voro landsdomaren Erik Noraenius och hans hustru Karin Brander. Blev student 1672. Reste utrikes 1687—1694. Erhöll som primus magistergraden i Uppsala 1691. Prästvigdes 1692, förordnades s. å. till regementspastor vid Dalregementet och tillika huspredikant hos kungliga rådet Fabian Wrede. Utnämndes till kyrkoherde i Folkärna 1700 men tillträdde aldrig denna tjänst, hovpredikant s. å., t. f. preses i hovkonsistoriet och överhovpredikant 1705. Förordnades till kyrkoherde i Riddarholmens och Bromma församlingar 1708, utnämndes till kyrkoherde i Klara församling 1710. Förflyttades såsom superintendent till Karlstad 1716 och blev biskop i Strängnäs 1717. Kreerades till teol. doktor 1719. Riksdagsman åren 1710, 1713, 1719, 1720, 1723, 1726. Död 5 december 1728.

Daniel Nordlinds porträtt, fig. 15. Mörkbrun bakgrund, ljusbrunt hår, grått skägg, blå ögon, svart dräkt.

Fig. 15. Klara kyrka. Porträtt av kyrkoherden Daniel Nordlind, 1711.
Bildnis des Pfarrers Daniel Nordlind. Portrait of the rector Daniel Nordlind.

Inskr. å ramen: »D. Daniel Nordlind, 1711. Pastor, Superint: Wermel: 1717.»

Å baksidan: »Målat anno 1711. Renoverat år 1835 af Johan Söderlund.» Ram som föregående. H. 76, B. 65 cm.

JÖRAN NORDBERG föddes i Stockholm 3 september 1677 och var son till hökaren Anders Svensson. Undervisades först av komministern i Olofs församling Nils Tiällman och därefter av rektorn vid Klara barnskola Petrus Westring. Blev student i Uppsala 1691, prästvigdes 1703 till e. o. predikant vid artilleriet. Inställde sig till tjänst vid armén utanför Thorn. Avlade magistergraden i Uppsala 1703, entledigades från predikantsysslan vid artilleriet 1704, blev notarie vid hov- och fältkonsistoriet, pastor vid livdrabanterna 1705. Utnämndes till kunglig hovpredikant 1707, begav sig till Tyskland för att studera pietismen och stiftade då bekantskap med Francke. Återvände sedermera till armén, blev tillfångatagen vid Pultava 1709, följde greve

Fig. 16. Klara Kyrka. Porträtt av kyrkoherden Jöran Nordberg, 1717.
 Bildnis des Pfarrers Jöran Nordberg. Portrait of the rector Jöran Nordberg.

Carl Piper under dennes alla förflyttningar i fångenskapen. Frigavs år 1715 och tjänstgjorde efter hemkomsten vid hovet. Begav sig på Karl XII:s befallning i slutet av år 1715 till Ystad och blev preses i fältkonsistoriet. Utänmdes till kyrkoherde i Klara församling 1716 och stannade i denna tjänst till sin död 1744. Vid kyrkoherdevalet i Nicolai församling 1720 uppnådde han 158 röster och erhöi konsistoriets förord. Vid 1734 års val i samma församling blev han också uppförd på förslag. Riksdagsman 1719, 1723 och 1731, fullmäktig i banken, i kommissionen över rikets försvarsverk och i ecklesiastika deputationen. Utänmdes till teol. doktor 1732. Framträdde under senare delen av sin levnad som historisk författare. Av hans hand föreliggande de bägge arbetena »S:t Clara minne» och »Carl XII:s historia». Död i Stockholm 24 mars 1744.

Under fångenskapen i Sibirien kom Nordberg i beröring med pietismen, som bland

Fig. 17. Klara kyrka. Porträtt av kyrkoherden Samuel Troilius, målat av Lorentz Pasch 1773.

Bildnis des Pfarrers Samuel Troilius, Portrait of the rector Samuel Troilius, von Lorentz Pasch. by Lorentz Pasch.

de svenska krigsfångarna vunnit allmän utbredning. N. sökte i möjligaste mån till denna fromhetsriktning intaga en neutral ställning, i det han ville förekomma överdrift på ett håll och förföljelse på ett annat. Biskop Wallquist säger på tal därom, att »hans ömhet och omsorger äro älskansvärda och den ömhet, varmed han dem utövade, ett exempel för dem, som kunde få hans dryga plikter i hans svåra tider».

Jöran Nordbergs porträtt, fig. 16. Mörk fond, vit peruk, vitt skägg, svart dräkt.

Inskr. å ramen: »D. Göran Nordberg. 1717 Pastor, obiit d. 23 Mars 1744.» Å baksidan: »Målat anno 1717. Renoverat anno 1835 af Johan Söderlund.» Ram som föregående. H. 80 $\frac{1}{2}$, B. 74 cm.

SAMUEL TROILIUS föddes i St. Skedvi församling i Dalarna den 22 maj 1706. Föräldrarna voro kyrkoherde Olaus Troilius och hans hustru Helena Gangias. Stude-

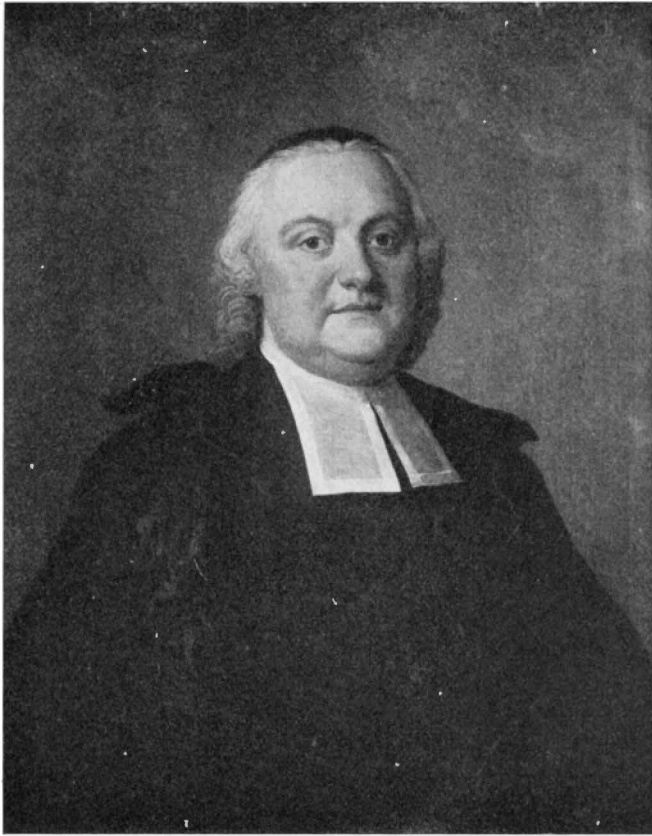

Fig. 18. Klara kyrka. Porträtt av kyrkoherden Justus C. Hausswolf, målat 1773 av Lorentz Pasch.

Bildnis des Pfarrers Justus C. Hausswolf, von L. Pasch. Portrait of the rector Justus Hausswolf, by L. Pasch.

rande fr. o. m. 1714 vid Uppsala universitet. Efter någon bortvaro återbördades han till lärdomsstaden, där han 1732 utnämndes till magister docens. Prästvigdes 1736 i Västerås' domkyrka. S. å. förordnades han till e. o. pastor vid livdrabantkåren och tjänstgjorde samtidigt vid hovet. 1740 befordrades han till ordinarie hovpredikant och genom den gunst, som han förvärvade hos drottning Ulrika Eleonora, avancerade han år 1741 till konungens och drottningens biktfader. Avsade sig en kallelse till superintendent i Karlskrona och förordnades i stället 1741 till kyrkoherde i Riddarholmens och Bromma församlingar. Följande år 1742 följde utnämningen som kunglig överhovpredikant och preses i hovkonsistoriet. År 1744 valdes han till kyrkoherde i Klara församling och erhöll 11 jan. 1745 fullmakt på tjänsten. Befordrades till biskop i Västerås' stift 1751, promoverades till teol. doktor 1752. Utnämndes till

Fig. 19. Klara kyrka. Porträtt av kyrkoherden Petrus Nensén, 1783.

Bildnis des Pfarrers Petrus Nensén. Portrait of the rector Petrus Nensén.

ärkebiskop 1757. Riksdagsman 1746, 1747, 1751, ledamot i kungl. uppfostringskommissionen, fullmäktig i riksens ständers bank. Död 18 jan. 1764.

Troilius efterlämnade ett högt värderat namn i Klara församling. Detta härför sig främst till de personliga uppoffringar och den stora energi, som han lade i dagen vid återuppbyggnadsarbetet efter branden 1751. Tack vare den höga och aktade ställning, som han intog vid hovet, kunde han utverka förmåner till fromma för kyrkans istandsättande, som annars kanske skulle ha uteblivit.

Samuel Troilii porträtt, fig. 17. Vit peruk, blå ögon och svart dräkt. Inskr. å ramen: »Samuel Troilius aet: 57. Huius eccles: Past: ab Ao 1747 ad 1751, abhinc Episc: Aros: postea Archi Episcop:» (= S. Troilius i hans 57 år. Denna kyrkas kyrkoherde från 1747 och 1751, härefter biskop i Vesterås, sedan ärkebiskop. Inskr.

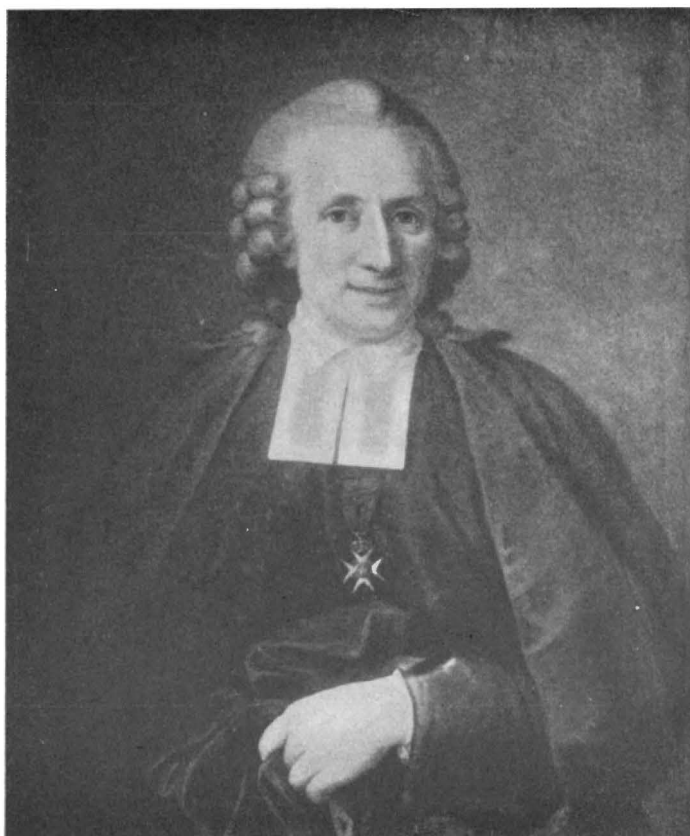

Fig. 20. Klara kyrka. Porträtt av kyrkoherden Arnold Asplund,
av Ulrica Pasch 1790.

Bildnis des Pfarrers Arnold Asplund, Portrait of the rector Arnold Asplund,
von Ulrika Pasch. by Ulrika Pasch.

å baksidan: »Målat år 1751 af Lorentz Pasch. Renoverat år 1835 af Johan Söderlund.» Uppgiften om Pasch felaktig. Kopia efter G. Lundberg. Svart ram med förgyllda lister och hörnkartuscher. H. 78, B. 63 cm.

JUSTUS CHRISTOPHER HAUSSWOLFF. Föddes 28 febr. 1708 och var son till kyrkoherden vid tyska församlingen i Karlskrona Justus Kristoffer Hausswolff och hans maka Margareta Clerck. Studerade i Lund från 1723, tidvis även vid Uppsala. Från 1727 fortsattes studierna i utlandet, varvid ett antal universitet i Tyskland besöktes såsom Greifswald, Rostock, Wittenberg, Halle, Jena, Leipzig m. fl. Vid återkomsten till Sverige prästvigdes han i Lund 1730. Förordnades därefter till skvadronspredikant vid Kungl. Livregementet till häst. Under åren 1736—39 tjänstgjorde han som vice pastor vid tyska församlingen i Stockholm. År 1740 följde ett förordnande med

Fig. 21. Klara kyrka. Porträtt av kyrkoherden Carl Petter Hagberg, troligen av Pehr Kiöhler.

Bildnis des Pfarrers C. P. Hagberg, von Pehr Kiöhler? Portrait of the rector C. P. Hagberg, by Pehr Kiöhler?

tjänstgöring vid hovet, varefter han 1742 utnämndes till ordinarie hovpredikant. Deltog som predikant 1743 i den ambassad, som avgick att avhämta Sveriges då utkorade kronprins Adolf Fredrik. Därvid blev han i Greifswald kreerad till teol. doktor. Ut-nämndes till kyrkoherde i Riddarholmens och Bromma församlingar 1745 och i Klara församling 1752. Riksdagsman och prästeståndets fullmäktig i banken. Adlad 1756. Död i Stockholm 28 januari 1773.

Under hans kyrkoherdetid inföll det dryga återuppbyggnadsarbetet efter branden 1751. Kyrkan, skolhuset, fattighuset och andra församlingen tillhöriga hus iständ-sattes eller förbättrades till stor del tack vare den omsorg och möda, som Hausswolff lade i dagen.

Justus C. Hausswolfs porträtt, fig. 18. I fonden himmel med moln. Blå ögon,

Fig. 22. Klara kyrka. Porträtt av biskopen Frans Michael Franzén,
av Westin 1834.

Bildnis des Bischoffs Frans Michael Franzen, von Westin. Portrait of the bishop Frans M. Franzén,
by Westin.

vit peruk, svart dräkt. Inskr. å ramen: »Justus Christopher Hausswolf. Pastor d:ll Junii 1752. Obiit d. 28 Jan:ri 1773.» Å baksidan: »Målat år 1773 af Lorentz Pasch. Renoverat 1835 af Johan Söderlund.» Söderlunds uppgift ang. mästaren felaktig. Troligen ett verk av Olof Arenius. Svart ram med förgyllda lister, såsom en uppslagen bok och på denna en hatt, två nycklar, palm och lagerkvistar. H. 78, B, 61 cm.

PETRUS NENSÉN var född i Medelpad 1711. Studerade i Uppsala från 1722 och tog magistergraden 1740. Förordnades till komminister vid franska kyrkan i Stockholm 1743. Reste 1748 till Konstantinopel och blev därstädes präst vid en evangelisk-luthersk församling. Återvände därifrån 1755. Utnämndes till kyrkoherde vid franska kyrkan 1753. Promoverades till teol. doktor 1756 i Greifswald. Befordrades 1773 till kyrkoherde i Klara församling, där han stannade till sin död 1788. Uppfördes på

Fig. 23. Klara kyrka. Porträtt av kyrkoherden Josef Wallin, av Johannes Rosenbrock 1856.

Bildnis des Pfarrers Josef Wallin, von Portrait of the rector Josef Wallin, by Johannes Rosenbrock.

förslag till Katarina kyrka 1771, kallades som kandidat till Nicolai kyrka 1777. Riksdagsman och fullmäktig i rikets ständers manufakturkontor och rikets ständers slottsbyggnadsdeputation. Död 1788.

Petrus Nenséns porträtt, fig. 19. Gråblå fond, rödlätt hy, bruna ögon, svart dräkt. Å bröstet nordstjärnan och Gust. IV Adolfs dopmedalj. Inskrift å ramen: »Petrus Nensén, Pastor 1773 Obiit 1788.» Svart ram med förgyllda lister och krönande rosett. H. 77, B. 64 c. Troligen ett verk af Ulrica F. Pasch. Å baksidan: »Målat 1783. Renoverat 1835 af Joh. Söderlund.»

ARNOLD ASPLUND var född 26 sept. 1736. Blev student i Uppsala 1754, tog magistergraden därstädes 1758, förordnades till kollega vid Jakobs skola 1761, prästvigdes 1763, befordrades till rektor vid Jakobs skola 1774, utnämndes till kyrkoherde i

Fig. 24. Klara kyrka. Porträtt av kyrkoherden Thure Wensjoe, av P. Södermark 1867.

Bildnis des Pfarrers Th. Wensjoe, von P. Södermark. Portrait of the rector Th. Wensjoe, by P. Södermark.

Kungsholmens församling 1776, var ledamot i kungl. ecklesiastika beredningen 1788, befordrades till kyrkoherde i Klara församling 1789, promoverades till teol. doktor 1793, riksdagsman 1789 och 1809, död i Stockholm 12 januari 1815.

Om Klara församling inlade Asplund stora förtjänster. Hans var till stor del äran, att kyrkans ekonomi bringades i normala gängor. Hans omsorger sträckte sig även till kyrkogården, som planterades med ståtliga lindträd. Han nitälskade isynnerhet för församlingens undervisningsväsende. En frukt därav var bl. a. inrättandet av en flickskola för fattiga flickor. Asplund hade stort anseende som en ypperlig predikant. T. o. m. skalden Thorild, som var föga belåten med sin tids andliga talare, uttalade sitt oförbehållsamma erkännande om Asplunds predikningar. Han representerade en konservativ mot neologien fientlig uppfattning, och bakom konsistoriets

Fig. 25. Klara kyrka. Porträtt av kyrkoherden Thor Frithiof Grafström, av P. Södermark 1874.

Bildnis des Pfarrers Thor F. Grafström, Portrait of the Thor F. Grafström, by P. Södermark.

antineologiska verksamhet under Gustav IV Adolfs tid stod han som en av de drivande krafterna. Även mot swedenborgianismen och sekterismen uppträdde han med skärpa.

Arnold Asplunds porträtt, fig. 20. Grönbrun fond, blå ögon, svart dräkt, nordstjärnan. Signerad å baksidan: »Målat af Ulrica Fr. Pasch 1790.» Inskr. å ramen: »Mag:r Arnold Asplund. Pastor d:16 Maji 1790. Obiit d:12 Jan: 1815.» Påskrift å baksidan: »Magr Arnold Asplund. Kyrkoherde i S. Clara församling d. 16 Maji 1790. Renoverat af Johan Söderlund år 1835.» Svart ram med förgyllda lister. H. 76, B. 63 cm.

CARL PETTER HAGBERG föddes i Rasbo socken den 23 november 1778 och var son till mjölnaren Carl Hallström. Blev student i Uppsala 1795, avlade magistergraden

Fig. 26. Klara kyrka. Porträtt av kyrkoherden Carl Gustaf Ljungman, av P. Södermark 1887.

Bildnis des Pfarrers Carl Gustaf Ljungman, Portrait of the rector C. G. Ljungman, by von P. Södermark.

1803, prästvigdes s. å., förordnades till pastorsadjunkt vid Storkyrkan i Stockholm 1805, utnämndes till e. o. hovpredikant hos änkedrottningen 1806 och till ordinarie 1808, utnämndes till kyrkoherde i S:t Peders klostres församling i Lund 1809, promoverades till teol. doktor s. å., befordrades till vice teol. professor 1810 och till ordinarie 1811, utnämndes till kyrkoherde i Klara församling 1815, revisor i diskontverket 1817 och 1833, ordenskaplan 1817, riksdagsman 1818, överhovpredikant hos änkedrottningen s. å., bankofullmäktig 1818—19, ledamot av krigsrevisionen 1818—20, ledamot av psalmbokskommittén 1819, ledamot av tabellkommissionen 1820, en av de aderton 1821, kyrkoherde i Rasbo-Kil i ärkestiftet 1825, ledamot av kommittén för granskning av rikets undervisningsverk s. å., pastor primarius i Stockholm 1837, död 15 september 1841.

Carl Petter Hagbergs porträtt, fig. 21. Brun bakgrund, ljusbrunt hår, svart dräkt, lilla serafimerstjärnan i gult band. Å baksidan: »Restaurerad 1835 af J. Söderlund.» Inskr. å ramen: »Carl Petter Hagberg 1815—1825.» Breda-imitation, trol. af Pehr Kiöhler. (Se Konstakad. kat. 1808 nr 124.) Förgylld ram. H. 77, B. 65 cm.

FRANS MICHAEL FRANZÉN föddes i Uleåborg 9 februari 1772 och var son till handlanden Zacharias Franzén och hans maka Helena Schulin. Blev student i Åbo 1785, avlade magistergraden 1789, docent i värtalighet 1792, bibliotekarie 1795, hist. lit. professor 1798, hist. mor. professor 1801, prästvigdes och förordnades till kyrkoherde i Pemar prebendepastorat 1804, utnämndes till kyrkoherde i Kumla 1810, prost s. å., vice kontraktsprost 1818, teol. doktor 1818, ordinarie kontraktsprost 1820, ledamot av psalmbokskommittén 1814, ledamot av evangeliekommittén 1817, kyrkoherde i Klara församling 1823, biskop i Härnösand 1831, död 14 augusti 1847.

Inom Klara församling har Franzén ej satt några djupare spår efter sig. Han är mest känd och uppskattad såsom skald, och stockholmstiden togs i hög grad i anspråk för det arbete, som sekreterareskapet i Svenska Akademien medförde.

Frans Michael Franzéns porträtt, fig. 22. Blå ögon, ljusbrunt hår, svart dräkt, biskopskors och nordstjärnan. Signerat: »Westin pinx. 1834.» Inskr. å ramen: »Frans Michael Franzén 1825—1834.» Förgylld ram. H. 75, B. 68 cm.

JOSEF WALLIN föddes i Daretorp 9 april 1786, avlade magistergraden 1809 vid Uppsala, docent i romerska litteraturen därstädes, e. o. adjunkt 1817, lektor vid Stockholms gymnasium 1821, teol. doktor 1830, prästvigdes 1827, kyrkoherde i Klara församling 1832, kyrkoherde i Ansås i Lunds stift 1855, domprost i Skara 1858, död 11 november 1863.

Josef Wallins porträtt, fig. 23. Blå ögon, brunt hår, Blågrå fond. Å bröstet Karl XIII:s orden, klädeskorset, nordstjärnan. Signerad: J. Rosenbrock 1856.»¹ Inskr. å ramen: »Josef Walin 1834—1856.» Förgylld ram. H. 77, B. 67 cm.

THURE WENSJOE föddes 1801 på Björkönen i bohuslänska skärgården och var son till styrmannen Johan Gabriel Wensjoe av schweizisk härkomst och hans maka Ingrid Torstensdotter. Studerade i Göteborgs trivialskola 1813, i gymnasiet 1817 och blev student i Uppsala 1822, avlade magistergraden 1827, prästvigdes i Stockholm 1828, utnämndes till e. o. hovpredikant 1833, förordnades 1835 till vice pastor vid Uppsala domkyrka, uppfördes i andra förslagsrummet till kyrkoherdebefattningen i Jakobs församling 1843, ledamot av Kungl. Vetenskaps- och vitterhetssamhället i Göteborg 1848, utnämndes till kyrkoherde i Mariestad, Ullerva och Ek av Skara stift 1848, kallades 1851 men avsåde sig kallelsen till provpredikan i Norrköpings stads och S:t Johannis landsförsamlingar, kyrkoherde i Klara församling 1856, där han stannade till sin död 6 oktober 1865.

T. Wensjoes porträtt, fig. 24. Blå ögon, vitt hår, svart dräkt. Nordstjärnan. Blå och brun fond. Signerad: »P. Södermark pinx. 1867.» Förgylld ram med inskr.: »Ture Wensjoe 1856—1865.» H. 79, B. 70 cm.

¹ Johannes Rosenbrock, f. 1813, porträttmålare i Göteborg, d. 1881.

Fig. 27. Klara kyrka. Porträtt av kyrkoherden Axel Strandell, av Jenny Nyström 1917.

Bildnis des Pfarrers Axel Strandell, von Portrait of the rector Axel Strandell, by Jenny Nyström.

THOR FRITHIOF GRAFSTRÖM föddes på Karlberg invid Stockholm den 6 april 1827 och var son till skalden och prästen Anders Abraham Grafström, blev student 1845 och promoverades till fil. doktor 1851, e. o. amanuens vid Uppsala universitets bibliotek, reste 1853 genom Frankrike och England i studiesyfte med understöd av statsmedel, prästvigdes i Stockholm 1857, avlade pastoralexamen s. å., förordnades till pastorsadjunkt i Storkyrkan s. å., utnämndes till e. o. hovpredikant 1859, förordnades till legationspredikant i Paris 1859 och i London 1863, utnämndes till kyrkoherde i Klara församling 1866, teol. doktor 1868, konungens överhovpredikant 1872, ordensbiskop 1880, ledamot av kommittén för missionsväsendets kyrkliga ordnande 1869, död 13 aug. 1883.

Thor F. Grafströms porträtt, fig. 25. Mörkblå fond. Blå ögon, mörkt gråsprängt

hår, svart dräkt. Biskopskors, Nordstjärnans lilla kraschan, Karl XIII:s klädeskors. Sign.: »P. Södermark 1884.» Förgylld ram med inskr.: »Thor Frithiof Grafström 1867—1883.» H. 77, B. 68 cm.

CARL GUSTAF LJUNGMAN föddes i Stockholm den 14 september 1845, där fadern var lakerfabrikör. Blev student 1863, avlade examen till rikets kammare- och räkenskapsverk 1864, teol. fil. examen 1867, prästvigdes 1868, förordnades till kateket i Maria församling 1869, befordrades till komminister i Bo församling 1873, avlade pastoralexamen 1875, utnämndes till kyrkoherde i Munsö 1876, kallades till e. o. hovpredikant 1883, valdes till komminister i Klara församling 1882 och kyrkoherde 1884, död 1886.

Hans utomordentligt snabba befordran betraktades på sin tid som lysande. Framgången berodde till stor del på den höga begåvning, varmed han var utrustad. Den var ej av det briljanta slaget. Hans yttre människa var ej heller ägnad att vinna folk vid första beröring. »Men hela den andliga utrustning, varmed han framträdde, samlade lyssnande skaror af vitt skilda samhällsklasser omkring hans predikstol.» Hans predikan var präglad av enkelhet, bildrikedom, hjärtevärm och tillämpning på det dagliga livets förhållanden. Han beskrives som en stark personlighet, som med kristlig fromhet och djup skuld känsla insåg kristendomens inflytande på alla områden av mänsklig verksamhet och visste att finna anknytningspunkter hos sina åhörars hjärtan. Av icke mindre verkan och dragningskraft var hans kontemplativa läggning och det sinne för mystik, som han i så hög grad ägde.

Carl G. Ljungmans porträtt, fig. 26. Gråblå fond. Bruna ögon, mörkt hår, svart dräkt. Signerad: »J. P. Södermark 1887.» Förgylld ram med inskr.: »Carl Gustaf Ljungman 1884—1886.» H. 83, B. 70 cm.

KARL ERIK AXEL STRANDELL föddes 14 mars 1842 i Skog, Hälsingland, blev student 1862 i Uppsala, där han avlade teol. examen 1864, förordnades till kapellpredikant vid Sandarne 1867, utnämndes till kyrkoherde i Vendel 1878 och i Klara församling 1888, promoverades till teol. doktor 1897, tillhörde kyrkomötena 1898—1910, var ledamot av direktionen över Stockholms stads undervisningsverk 1903—1913 och Svenska kyrkans missionsstyrelse 1904, fungerade i flera år som ordförande i Stockholms prästsällskap, död i Stockholm 21 januari 1917.

Axel Strandells porträtt, fig. 27. Signerad: »Jenny Nyström 1917.» Förgylld ram med inskr.: »Axel Strandell 1888—1917.»

GUSTAF BOKANDER är född 2 januari 1879 i Södra Rörum, Malmöhus län. Föräldrarna voro kyrkoherde J. P:son Bokander och Gustava Sylvander. Avlade fil. kand. ex. i Lund 1899, teor. teol. ex. och prakt. teol. ex. 1902, förordnades till past. adj. i Klara församling 1904, utnämndes till kyrkoherde därstädes 1917, bisk. möt. sekr., ledamot av kyrkogårdsnämnden.

ZUSAMMENFASSUNG.

Das Kloster Sancta Klara in Stockholm wurde am Ende der achtziger Jahre des 13. Jahrhunderts auf die Initiative des Königs Magnus Ladulås gegründet. Es war das einzige schwedische Nonnenkloster, das dem sogenannten Klarisinerorden angehörte, der am Anfang des 13. Jahrhunderts in Italien entstanden war und der binnen kurzem eine schnelle Verbreitung in Südeuropa und den Ländern nördlich der Alpen gewonnen hatte. Die Quellen erwähnen das Kloster zum erstenmal 1286, wo der alte Bauplatz des Krankenhauses auf »Norrholm« nebst dem königlichen Garten mit dem Berg, der »Malmen« genannt wurde, weiter das Gebiet, das sich bis ans Ufer im Westen (der heutige Klara See) und von dem südlichen Ufer bis an die Gebirge erstreckte, die am nächsten im Norden lagen, von Magnus Ladulås geschenkt wurden. Dies war der Platz für die Niederlassung. Derselbe König gab 1288 noch einige Schenkungen, wodurch das Kloster in den Besitz einiger Domänengüter in der Nähe von Stockholm kam. Im Laufe der nächsten Jahre erhielt das Kloster sowohl von königlichen als auch privaten Personen Güter, besonders in den Provinzen Upland und Södermanland. Das 14. Jahrhundert war in dieser Hinsicht ein goldenes Zeitalter für das Kloster, während eine bestimmte Abmatung im 15. Jahrhundert eintrat.

Das Kloster stand am nächsten unter der Aufsicht des Guardians des Franziskanerklosters »Riddarholmen«. Von dort erhielten die Nonnen auch ihre Beichtväter. Im übrigen war die Äbtin selbstverständlich die bestimmende.

In der ökonomischen Verwaltung hatte sie Beistand von dem sogenannten »Verwalter«, der desgleichen die Interessen des Klosters in Rechtsstreitigkeiten wahrzunehmen hatte.

Ursprünglich war das Klara Kloster eine beinahe adlige Institution, d. h. es war für die Töchter adliger Familien bestimmt. Dies wurde recht bald geändert, und es wurde wenigstens ebenso gewöhnlich, dass die Bürgertöchter Aufnahme in das Kloster suchten und auch acceptiert wurden.

Die spätere Hälfte des 15. Jahrhunderts bezeichnet eine Niedergangsperiode in der Geschichte des Klosters. Dazu wirkte in hohem Masse ausser verwüstenden Feuerbrünsten die Streitigkeiten mit, die zwischen den um die Macht in Schweden streitenden Parteien um Stockholm angekämpft wurden, in welche Streitigkeiten das Kloster nicht entgehen konnte eingezogen zu werden.

Eine andere mitwirkende Ursache war die Plünderung des Eigentums des Klosters, die eine natürliche Folge der unsicheren politischen Verhältnisse war. Das Kloster bestand bis 1527, wo es in Übereinstimmung mit dem Beschlusse des Reichstags in Westerås aufhörte und rasiert wurde.

Die heutige Klara Gemeinde wurde um 1590 gebildet, nachdem man, in Übereinstimmung mit der Kirchenordnung von 1575, angefangen hatte, eine Kirche auf dem Grunde der alten Klosterkirche aufzuführen. Mit der früheren Klostergemeinde hatte sie nichts anderes gemein als den Namen. Die Entstehung sowohl der Kirche als auch der Gemeinde war wesentlich ein Werk König Johans des Dritten, der den Bedarf des Aufbaus einer Gemeindekirche auf Norrmalm früh einsah, wo die Einwohner in der späteren Hälfte des 16. Jahrhunderts sich in Anzahl stark vermehrt hatten. Die ältesten Angaben der neuen Gemeinde gibt ein königlicher Brief von 1590, der wichtige Auskünfte über die Befugnisse des Pfarrers erteilt. Dieser Brief ist auch klarna-

chend betreffs der Stellung des letzteren gegenüber den finnischen, deutschen und schwedischen Pfarrern in Stockholm, den auferlegt wird, sich mit der Kirche der Klaragemeinde gar nicht zu beschäftigen.

Die Klaragemeinde umfasste am ältesten ganz »Norrholm«. Die Grenze im Westen ging den Klarasee entlang, im Norden wird sie in der Nähe von »Kungsbacken« gegangen sein, im Osten war der bekannte Giessbach von dem grossen Morast in »Laduviken«, nunmehr »Nybroviken«, die Grenze. Die erste Verminderung des Umfangs, die die Gemeinde erfuhr, geschah 1643, als der östliche Teil unter dem Namen Jakobs-Gemeinde als eine eigene Pfarre abgesondert wurde. Für den Verlust an Gebiet, den die Klaragemeinde folglich erlitten hatte, erhielt sie Ersatz in dem sogenannten »Munklägret«, das dem Kirchspiel Solna unterstellt war, aber das mit Stockholm einverleibt wurde. Das war mit der Klaragemeinde bis 1671 vereinigt. Dieses Jahr wurde es unter dem Namen »Kungsholmen« eine selbständige Pfarre. Zwei Jahre später erhielt die Gemeinde die Erlaubnis, eine Holzkirche auf dem sogenannten Waisenhauskirchhof aufzuführen. Ursprünglich nur Begräbnisses bezweckend, wurde sie mit der Zeit ein Lokal zu gottesdienstlichen Versammlungen in dieser Gegend. Sie wurde die Olofskapelle nach dem Ratsherrn Olof Larsson genannt, der die Kosten für den Aufbau getragen hatte. Hundert Jahre später oder 1773 wurde diese Filialgemeinde unter dem Namen Adolf Fredriks-gemeinde als eine eigene Pfarre abgesondert. Nach diesen genannten Verminderungen des Gebietes umfasst die Klaragemeinde nunmehr ungefähr die sogenannte westliche Vorstadt des »Norrholm«, deren nördliche Grenze die »Tunnelgatan« (die frühere »Skvalbänken«) entlang geht; östlich bilden die »Malmskillnadsgatan«, südlich der »Norrström« und westlich der Klarasee die Grenzen. Der Flächeninhalt beträgt 457,202,7 qm. Die Bevölkerung rechnete am Ende des Jahres 1924 11,608 Personen.

Die finanzielle Stellung der Kirche hat im Jahre wechselnde Schicksale erfahren. Während der Periode 1630—1660 hat sie sich sichtlich eine Unterbilanz gehabt, hauptsächlich wegen der kostbaren Reparationen, die an der Kirche vorgenommen wurden. Als die Rechenschaftsberichte 1680 anfangen, zeigen sie ein wenn auch unbedeutliches Defizit. Um die Jahrhundertwende ist die Situation merkbar verbessert. Auch unter den trüben Umständen des grossen Krieges gelang es der Kirche ungleich den anderen Kirchen in Stockholm, einer Schuldenbelastung zu entgehen. Ein schwerer Schlag traf die Gemeinde 1751, wo die Kirche und die Höfe der Gemeinde von einem verwüstenden Feuer verheert wurden. In der späteren Hälfte des 18. Jahrhunderts hatte die Gemeinde darum mit einem schweren ökonomischen Drucke zu kämpfen, der erst im Anfange des 19. Jahrhunderts erleichtete. Die Lage wurde in hohem Masse durch die Schenkungen aufgebessert, womit man die Kirche begünstigte.

Die Gemeinde hat in ihrem Dienst eine Anzahl geschickter und hoch angesehener Pfarrer gehabt. In der langen Reihe sind zu erwähnen Peder Erici Roslagius, der Professor und Bischof Johannes Terserus, Jöran Nordberg, auch als Geschichtsschreiber erkannt und hochgeschätzt, Samuel Troilius, Petter Hagberg und der Dichter und nachher Bischof Frans Mikael Franzén.

SUMMARY.

The Convent of Klara in Stockholm was founded at the end of the 13th century, more particularly specified between 1280 and 1290, on the initiative of King Magnus Ladulås. It was the only Swedish nunnery, belonging to the so-called Clarisine Order, which arose in Italy in the beginning of the 13th century, and which in a brief period rapidly spread over Southern Europe and the countries north of the Alps. The first time the Convent is mentioned in history is in the year 1286, when Magnus Ladulås presented the old hospital site at Norrmalm together with the Royal garden with the hill that was called »Malmen», further the area extending right to the lake shore in the West (now Klara Lake) and from the Southern shore to the hills lying immediately to the North. This was the spot for the foundation proper. The same King, in 1288, made some further donations, by which the Convent came into possession of Crown property in the vicinity of Stockholm. During the following period the Convent received from both Royal and private personages land, situated chiefly in the Counties of Upland and Södermanland. The 14th century was in this respect a gold mine to the Convent, whereas a distinct weakening set in in the 15th century.

The Convent was under the immediate supervision of the guardian of the Franciscan Convent on the Riddarholmen Island. Hence the nuns also obtained their father confessors. Otherwise the abbess was naturally the ruler. In the economic administration she was assisted by the so-called steward, who also had to look after the interests of the Convent in legal disputes.

Originally the Convent of Klara was an Institution almost purely for the nobility, i. e., it was intended for the daughters of noble families. This was changed very soon, and it was at least equally common for the daughters of middle class people to apply for, and gain admission to the Convent.

The latter part of the 15th century signifies a downward period in the history of the Convent. To this contributed in a great measure the struggles, in conjunction with disastrous fires, that were fought for the possession of Stockholm between the parties competing for the power in Sweden, which struggles the Convent could not avoid being dragged into. Another contributory cause was the spoliation of the Convent's property which was a natural result of the uncertain political conditions. The Convent of Klara existed until the year 1527, when, in pursuance of the decree from the Westerås Parliament it was rescinded and pulled down.

The present parish of Klara was founded round about the year 1590, after the church, in conformity with the church ordination of the year 1575, had ben started to be erected on the foundation of the old Convent church. It had nothing in common with the former Convent save the name. The origin of both church and parish was mainly the work of King Johan III, who early saw the need of the erection of a parish church at Norrmalm, where the population during the latter half of the 16th century had greatly increased. The oldest records concerning the new parish are to be found in a Royal Warrant from the year 1590, which contains important information of the rights of the rector. This warrant is also explicit concerning the latter's position towards the Finnish, German and Swedish rectors in Stockholm, who are enjoined not to have anything whatever to do with the church and parish of Klara.

The Parish of Klara embraced originally the whole of Norrmalm. The boundary in the West ran along the Klara Lake, in the North it probably passed to the vicinity of Kungsbacken

(King's Hill), in the East the well known rivulet from the big morass in Laduviken, now Nybroviken, was the border, and in the South the Southern arm of the Norrström formed the boundary. The first curtailing in area which the parish underwent occurred in the year 1643, when the Eastern part of Norrmalm under the name of the parish of Jakob was detached as a separate rectorship. For the loss of area which the parish of Klara thus suffered, it received compensation by the so-called »Munklägret» (Monk's Camp), which came under the Solna Parish, but which has now been incorporated with Stockholm. Munklägret was united with the parish of Klara until the year 1671, when under the name »Kungsholmen» it became a separate and independent parish. Two years after, in 1673, the parish of Klara was granted permission to erect a wooden chapel upon the so-called »barnhuskyrkogården» (Orphanage Cemetery). Originally only intended for burial purposes, it became a place of divine worship for the people living in this part of the parish. It was called Olof's chapel after the Councillor Olof Larsson, who paid for its erection. One hundred years later, or in the year 1773, the chapel parish of Olof was detached under the name of Adolf Fredrik's parish with its own rector. After the reductions in area mentioned, the parish of Klara nowadays embraces approximately the so-called »Västra Malmen» (Western »Malm»), whose boundary in the North runs along the present »Tunnelgatan» (formerly »Skvalbänken»); in the East »Malmskillnadsgatan», in the South the Northern arm of the »Norrström», and in the West Klara Lake are the boundaries. The surface area amounts to 457,202,7 sq. metres. The population at the end of the year 1924 amounted 11,608 people.

The economic conditions of the church have in the course of time undergone various changes. During the period from 1630 to 1660 there appears to have been a deficit, chiefly due to the expensive repairs made in the church. When the church's accounts commenced in the year 1680, they still show a deficit even if a slight one. By about the change of the century the situation has noticeably improved. Even during the gloomy conditions prevailing during the great unrest the church succeeded, unlike other churches in Stockholm, in avoiding getting into debt. The church suffered a hard blow in the year 1751, when the parish and church buildings were devastated by a disastrous fire. During the latter part of the 18th century, the parish therefore had to fight against severe economic pressure, which was not eased until the beginning of the 19th century. The position was greatly improved by bequests made to the church.

The parish has had in its service several clever and highly respected rectors. Amongst the long chain may be mentioned Peder Erici Roslagius, Professor and Bishop Johannes Terserus, Jöran Nordberg, also known and esteemed as a historian, Samuel Troilius, Petter Hagberg, and the poet and subsequent bishop Frans Mikael Franzén.

